TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARININ ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

SEZEN KAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARININ ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

SEZEN KAYA

Danışman: Doç. Dr. Aslı ILGIT

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Özden Selcen ÖZMELEK

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem AKSU ÇAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2019

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Aslı ILGIT
(Danışman)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Özden Selcen ÖZMELEK

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem AKSU ÇAM

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
…/…/2019

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. …. / …. / 2019

SEZEN KAYA

ÖZET

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARININ ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

SEZEN KAYA

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Aslı ILGIT

Aralık 2019, 164 sayfa

Çevre ve güvenlik arasındaki ilişki 1960'ların sonlarından itibaren hem akademisyenlerin hem de politika yapıcıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Uluslararası İlişkiler disiplininde, özelikle Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik kavramındaki gelişme ve genişlemelerle birlikte ortaya çıkan farklı güvenlik yaklaşımları arasında *çevresel güvenlik* kavramı da önem kazanmaya başlamıştır. Günümüzün ön plana çıkan çevresel sorunlarından bir tanesi neden olduğu etki ve şiddetindeki artıştan dolayı iklim değişikliğidir. İklim değişikliği sınır aşan ve sınır ötesi etkilerini hissettirmeye başlamasıyla birlikte uluslararasarası ölçekte mücadele edilmesi gereken bir çevresel sorun olarak değerlendirilmiş, bu çerçevede uluslararası diplomasi süreci başlamıştır. Bu çerçevede, çalışmanın amacı, genelde çevre sorunlarının özelde ise iklim değişikliğinin Türkiye'deki siyasi ve toplumsal aktörler tarafından nasıl algılandığını değerlendirmektir. Bu kapsamda çalışma iklim değişikliğinden en çok etkilenmesi beklenen bölgelerden birisi olan Akdeniz Havzası'nda yer alan Türkiye'nin 2000'li yıllarda hem tek parti hükümetinin hem de toplumun iklim değişikliği ve çevresel sorunlar konusundaki söylemlerini Kopenhag Okulu kuramı ile incelemektedir. Bu çerçevede çalışma Türkiye'nin iklim değişikliğini bir sorun olarak algıladığını ve bu sorunu siyasallaştırdığını, öte yandan Türk toplumunun çevresel sorunları kendisine karşı ekonomik ve çevresel tehdit olarak değerlendirdiğini ve toplumun çevresel tehdit söylemine karşı hükümetin toplum söylemlerini siyaset dışı alanda değerlendirdiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelime: Çevresel Güvenlik, İklim Değişikliği, Türkiye, Siyasallaştırma

ABSTRACT

EVALUATION OF CLIMATE CHANGE POLICIES IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL SECURITY: THE CASE OF TURKEY

SEZEN KAYA

Master Thesis, Departmant of International Relations

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Aslı ILGIT

December 2019, 164 pages

The relationship between environment and security has drawn attention since the late 1960s. In International Relations, the concept of environmental security has become one of the approaches that emerged with the deepening and widening of the concept of security in the post-Cold War period. Today's one of the most prominent environmental problems is climate change due to its transboundary and international nature and its increasing effect and intensity. Thus, it has been considered as an environmental problem that needs to be tackled at the global level, leading to the beginning of international diplomacy process. In this context, the purpose of this study is to evaluate the perception of climate change in Turkey, which is located in the Mediterranean Basin, one of the regions expected to be affected mostly by climate change. More specifically, the study examines the climate change discourses, plans and policies of Turkey during the 2000s under one-party rule, discourses of the society on environmental issues within the framework of the Copenhagen School. In sum, this study reveals the perception of climate change in Turkey in the context of the relationship between environment and security at the government level and the perception of the society on environmental issues at the society level. In this framework, this study claims that Turkey perceives climate change as a problem but politicizes it, while the society considers environmental issues both as environmental and economic security.

Keywords: Environmental Security, Climate Change, Turkey, Politization

ÖNSÖZ

İklim değişikliği gibi bir çevresel sorunun varlığı ve bu sorunun oluşmasında insan aktivitelerinin rolü reddedilemez bir gerçektir. Bu yüzden iklimi değiştirmek yerine, önce kendi alışkanlıklarımızı değiştirmemizin gerekliliğinin farkına varmamız dileğiyle. İklim değişikliğiyle ilgili bu araştırma serüvenimde bana eşlik eden, akademik disiplini ve bilgisiyle yol gösteren ve araştırmama duyduğu güven ile sürecin her aşamasında bana destek olan değerli hocam ve danışmanım Sayın Doç. Dr. Aslı ILGIT'a teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, araştırma sürecim boyunca fikirleriyle bana destek olan, yol gösteren ve yardımcı olan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Özden Selcen ÖZMELEK'e teşekkürlerimi sunarım. Tez savunmam için kıymetli zamanını ayıran Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem AKSU ÇAM'a teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, benden desteklerini ve inançlarını esirgemeyen ve her koşulda yanımda olan aileme, tez yazım sürecimde bana destek olan arkadaşlarım Gizem ÇELİK ve Esmahan COŞKUN'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET iv

ABSTRACT v

ÖNSÖZ vi

KISALTMALAR ix

TABLOLAR LİSTESİ xii

ŞEKİLLER LİSTESİ xiii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi ve Gerekçesi 1

1.2.Araştırmanın Amacı 5

1.3 Araştırmanın Önemi 6

1.4 Araştırmanın Sınırlılıkları 6

1.5 Araştırmanın Yöntemi 7

1.6 Tez Planı 8

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE: GÜVENLİK VE ÇEVRE

2.1.Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Tanımları 10

2.2.Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı 11

2.3.Kopenhag Okulu 15

2.4.Sektörel Analiz ve Güvenlikleştirme 17

2.5.Güvenlikleştirme ve Siyasallaşma 25

2.6.Çevre ve Güvenlik İlişkisi 26

2.7.Çevresel Güvenlik 31

2.8.Değerlendirme 37

BÖLÜM III

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

3.1.İklim Değişikliği ve Nedenleri 41
3.2.İklim Değişikliğinin Etkileri 46
3.3.Uluslararası Siyasette İklim Değişikliği Müzakere/Diplomasi Süreci 59
3.4.Değerlendirme 71

BÖLÜM IV

TÜRKİYE VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

4.1.2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyaset ve Ekonomi 73
4.2.İklim Değişikliğinin Türkiye Üzerindeki Etkisi 79
4.2.1 Türkiye ve Sera Gazı Emisyonu 79
4.2.2 İklim Değişikliğinin Etkileri ve Göstergeleri 81
4.3.Türkiye'de İklim Değişikliğinin Siyasallaşma / Güvenlikleştirilme Süreci 83
4.3.1. Siyasallaşma / Güvenlikleştirme Sürecinde Toplumsal Algı 84
4.3.2.Siyasallaştırma / Güvenlikleştirme Sürecinde Hükümet Algısı 99
4.3.3.Hükümet Programları, Kalkınma Planları ve Toplumsal Söylemlere Karşı Hükümet Söylemleri 111
4.4.Değerlendirme 122

BÖLÜM V

SONUÇ

SONUÇ 130
KAYNAKÇA 135
ÖZGEÇMİŞ 164

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

BM: Birleşmiş Milletler

CAT: Climate Action Tracker (İklim Eylem Takipçisi)

CFC: Chlorofluorocarbon (Kloroflorokarbon)

CH_4: Metan

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CO_2: Carbon dioxide (Karbondioksit)

COP: Conference of the Parties (Taraflar Konferansı)

COPRI: Copenhagen Peace Research Institute (Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü)

CRED: Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (Afetlerin Epidomiyolojisi Araştırma Merkezi)

ÇED: Çevre Etki Değerlendirme

DDT: Dikloro Difenil Trikloroethan

DSİ: Devlet Su İşleri

DSP: Demokratik Sol Parti

EESI: Environmental and Energy Study Institute (Çevre ve Enerji Çalışma Enstitüsü)

ENCOP: Environment and Conflict Project (Çevre ve Çatışmalar Projesi)

FAO: The Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)

GEGP: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

H_2O: Su Buharı

HFC: Hidroflorokarbon

HDP: Halkların Demokratik Partisi

ICSU: International Science Council (Uluslararası Bilim Konseyi)

IMF: International Monetary Found (Uluslararası Para Fonu)

INC: Intergovernmental Negotiating Committee (Hükümetler arası Müzakere Komitesi)

INDC: Intended Nationally Determined Contributions (Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkı Niyetleri)

IPCC: Intergovernmental Panel on Climate Change (Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli)

İDEP: İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı

İDES: İklim Değişikliği Stratejisi

İDKK: İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu

MGM: Meteoroloji Genel Müdürlüğü

MHP: Millliyetçi Hareket Partisi

NASA: National Aeronautics and Space Administration (Amerikan Uzay ve Havacılık Dairesi)

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

NOAA: National Oceanic and Atmospheric Administration (Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi

N_2O: Azotoksit

O_3: Ozon

OECD: Organization for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)

PPB: Parts Per Billion (Her Milyardaki Parça Miktarı)

PFCs: Perflorokarbon

PPM: Parts Per Million (Her Milyondaki Parça Miktarı)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STK: Sivil Toplum Kuruluşları

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TDK: Türk Dil Kurumu

TEMA: Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UN: United Nations (Birleşmiş Milletler)

UNEP: United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

UNDP: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)

UNFCCC: United Nations Framework Convention on Climate Change (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi)

US EPA: United States Environmental Protection Agency (ABD Çevre Koruma Ajansı)

YSK: Yüksek Seçim Kurulu

WCP: World Climate Programme (Dünya İklim Programı)

WMO: World Meteorological Organization (Dünya Meteoroloji Örgütü)

WWF: World Wildlife Fund (Doğal Hayatı Koruma Vakfı)

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Atmosferde Sera Gazı Birikimindeki Değişiklikler..... 44
Tablo 2. Uluslararası Siyasette İklim Değişikliği Diplomasi Süreci 68
Tablo 3. 1999-2018 Yılları Arasındaki Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri 75
Tablo 4. Türkiye'de Toplumsal Algı Bağlamındaki Çevre Hareketleri 98

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Güvenlikleştirme süreci 22
Şekil 2. Güvenlikdışılaştırma süreci 24
Şekil 3. Sera etkisi 43
Şekil 4. Türkiye'nin 1990-2018 yılları arasındaki GSYH büyüme oranları 76
Şekil 5. Türkiye'nin 1990-2017 yılları arasında sektörel sera gazı emisyon eğilimi 79
Şekil 6. Aşırı hava olayları sayısındaki artış (1990-2017) 82

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Problemi ve Gerekçesi

Bu çalışmanın temel konusu özellikle son zamanlarda uluslararası sistemin gündeminde önemli bir çevre tehditi olarak yer bulan *iklim değişikliği sorununun* Türkiye'deki yansımasının bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu amaçla, çalışma iki temel soruyla, *iklim değişikliği Türkiye'de bir güvenlik sorunu olarak mı görülmektedir yoksa siyasallaştırılan bir konu mudur? Toplum çevre sorunlarını nasıl algılamaktadır?* Türkiye'de 2000'li yıllarda genel olarak çevre konusu ile güvenlik arasındaki ilişkinin hükümet ve toplum düzeyinde nasıl değerlendirildiğini araştırmaktadır.

Sanayi Devrimi'nden itibaren yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler çeşitli çevresel tehditleri de beraberinde getirmeye başlamıştır. Zaman içerisinde, gıda güvenliği, çölleşme, ormansızlaşma, sera gazlarının[1] artması, ozon tabakasının incelmesi, doğal kaynakların yetersizliği ve özellikle içme suyunda, okyanuslarda ve tatlı sularda kirlilik, asit yağmurları gibi bölgesel ve küresel bazda sorunlar olduğu gözlemlenmektedir. Çevre sorunlarından birisi olarak ortaya çıkan iklim değişikliği, insan faaliyetlerinin de katkısıyla atmosfere yayılan sera gazlarının etkisiyle doğrudan veya dolaylı olarak küresel atmosferin düzenini bozmakta ve uzun vadede iklimde değişikliklere neden olmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2002, s. 5)

Uluslararası sistemde, iklim değişikliği konusu 1970'li yılların sonunda tartışılmaya başlanmış, ancak son yıllarda tüm dünyayı etkileyen sınır ötesi bir sorun haline gelmiştir. İklim değişikliğinin etkisini hissettirmeye başlamasıyla birlikte bu sorunun tek bir devlet ya da otoritenin çözümüyle aşılamayacağı ve küresel ölçekte aktörlerin de katılımıyla iş birliği içerisinde çözüleceği anlayışı ortaya çıkmıştır. Böylece ilk uluslararası insiyatif olarak World Meteorological Organization (WMO) tarafından *Dünya İklim Konferansı* düzenlenmiştir. Birincisi, 1979 yılında düzenlenen konferansın ikincisi 1990, üçüncüsü ise 2009 yılında gerçekleştirilmiştir. 1980 ve 1985 yıllarında WMO, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment

[1] United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) sera gazını "hem doğal, hem de insan kaynaklı olup atmosferdeki, kızıl ötesi radyasyonu emen ve tekrar yayan gaz oluşumları anlamına gelir" şeklinde tanımlamaktadır (UN, 1992, s. 3 ; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2002, s. 5).

Programme [UNEP]) [2] ve Uluslararası Bilim Konseyi (International Science Council [ICSU]) [3] tarafından Avusturya'nın Villach kentinde konferanslar düzenlenmiştir. 1988 yılında Birleşmiş Milletler (BM) ve WMO tarafından iklim değişikliğiyle ilgili bilimsel verilerin toplanması için *Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)* [4] kurulmuştur. 1992 yılında Rio'da *BM Çevre ve Kalkınma Konferansı* olarak da bilinen *Rio Dünya Zirvesi* düzenlenmiştir. Rio Dünya Zirvesi'nde, *United Nations Framework Convention on Climate Change* (UNFCCC, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi) kabul edilmiştir. UNFCCC kapsamında iklim değişikliğine yönelik görüşmelerin sürdürülebilir olması için sözleşmeye taraf olan devletler *Taraflar Konferansı (Conference of the Parties [COP])* olarak adlandırılan organ çerçevesinde 1995 yılında itibaren her yıl düzenli olarak bir araya gelmeye başlamışlardır. Bu konferanslar temelinde sera gazı salımlarının azaltılması için yasal olarak bağlayıcı hedefler içeren ve iklim değişikliği tehdidini önlemeye yönelik *Kyoto Protokolü* olarak adlandırılan yasal bir belge 1997 yılında kabul edilmiştir. Yakın zamanda ise, 2020 sonrası iklim değişikliğiyle mücadelenin çerçevesini oluşturan Paris Anlaşması 2015 yılında Paris'te düzenlenen COP 21 konferasında kabul edilmiştir. COP topantıları 2019 yılında da düzenlenmeye devam etmekte ve iklim değişikliğiyle mücadelede müzakerelerde çalışmalar yürütülmektedir. Küresel bazda gerçekleşen tüm bu çalışmalar devletlerin ve devlet-dışı aktörlerin iklim değişikliğini bir sorun olarak gördüğünü ve buna yönelik işbirliği içinde çalışmalar yürütmek için adımlar attığını göstermektedir.

UNFCCC'de iklim değişikliği, "karşılaştırılabilir zaman diliminde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan ve dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik demektir" şeklinde

---

[2] UNEP küresel çevre gündemini gözden geçiren, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutunun BM sistemi içerisinde tutarlı bir şekilde uygulanmasını teşvik eden ve çevre sorunları konusunda uluslararası toplumun ilgisinin çekilmesini sağlayan, küresel ve ulusal boyutta çevre politikalarının ve hukukun gelişmesine yardımcı olan çevre için yetkili bir avukat gibi hizmet veren küresel çevre otoritesidir (UN Environment, 2019).

[3] ICSU, 40 uluslararası bilim sendikası ve birliğini, Akademiler ve Araştırma Konseylerinin de dahil olduğu 140'tan fazla ulusal ve bölgesel bilim kuruluşunu bir araya getiren bir sivil toplum kuruluşudur. Bu örgütün amacı bilimsel gelişmelere yönelik uluslararası iş birliğini teşvik etmek ve desteklemektir (ICSU, 2019a).

[4] IPCC'ye katılım WMO ve BM'nin tüm üyelerine açıktır. Şu anda 195 üyesi bulunmaktadır. IPCC üç Çalışma Grubu ve Görev Gücünden oluşmaktadır. Birinci Çalışma Grubu, iklim değişikliğinin fiziksel bilim temelleri, İkinci Çalışma Grubu, iklim değişikliğinin etkileri, bu sürece nasıl uyum sağlanabileceği ve kırılgan olan yönleri ve Üçüncü Çalışma Grubu ise iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması konusuyla ilgilenmektedir. Görev Gücünün amacı ise, ulusal sera gazı emisyonlarının hesaplanması ve raporlanması için bir metodoloji geliştirmektir (IPCC, 2019).

tanımlanmaktadır (UNFCCC, 1992). İnsanlar biyolojik faaliyetleri dışında kalan faaliyetlerinde (örneğin tarımsal, ekonomik vb.) atmosferdeki sera gazlarının birikimini daha da arttırarak, doğal sera etkisi üzerinde net bir etki yaratmaktadırlar (Gündoğan, Baş, & Sayman, 2015) Böylece, iklim değişikliği hem doğal süreçler sonucunda hem de insan faaliyetleri kaynaklı olarak gerçekleşmektedir.

Bu konuda Türkiye'de yaşanan gelişmelere ve Türkiye'nin verilerine bakacak olursak; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan güncel verilere göre Türkiye'nin sera gazı emisyonu 1995 yılında 247.6 milyon ton, 2000 yılında 298.9 milyon ton, 2005 yılında 337.2 milyon ton, 2010 yılında 398.7 milyon ton, 2015 yılında 472.2 milyon ton karbondioksit (CO_2) eş değerindedir. Nisan 2019 yılında *Turkish Greenhouse Gas Inventory 1990-2017 (Türkiye Sera Gazı Envanteri 1990-2017)* başlığıyla yayınlanan son rapora göre ise Türkiye'nin 2017 yılına ait sera gazı emisyonu 526.3 milyon ton CO_2 eş değerindedir (TÜİK, 2019, s. 28). Türkiye'de sera gazı emisyonunun yıllar içerisinde artış eğilimi göstermesinin en önemli nedenleri ekonomik büyümeyle birlikte şehirleşmedeki büyüme ve nüfustaki artıştır. Türkiye'de nüfus 1990 yılında 55.1 milyon iken 2017 yılında 80.3 milyona ulaşmıştır. Türkiye nüfusu bu zaman dilimi içerisinde sürekli artış göstermiştir. Ayrıca bu süre zarfı içerisinde kentsel nüfus artış gösterirken kırsal nüfus azalma eğilimi içerisindedir (TÜİK, 2019, s. 26). Kentsel nüfustaki artışla birlikte şehirleşmede büyüme ortaya çıkmaktadır. Kentsel nüfus ve şehirleşmenin artışı ile konut, enerji ve ulaşım gibi sektörlere talep artmaktadır. Bu da sera gazı emisyonunda artış eğilimi şeklinde geri dönmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018a, s. 51). Böylece Türkiye, bu üç önemli unsurun etkisiyle insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan ve iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonununda artış eğilimine sahip olan ülke konumundadır.

Artan sera gazı emisyonlarının yanı sıra Türkiye, IPCC kapsamında yapılan öngörülere göre iklim değişikliğine karşı yüksek derecede hassas bölgeler içerisinde yer alan Akdeniz Havzası'nda bulunmaktadır (Kadıoğlu, 2012, s. 18; IPCC, 2014a, s. 64). IPCC raporlarının yanında Türkiye'nin ulusal iklim verilerini incelediğimizde de Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün (MGM) iklim gözlemleriyle karşılaşmaktayız. MGM'nin 1971-2017 yıllarını referans alarak yaptığı iklim gözlemlerine göre, özetle Türkiye genelinde yaz aylarında yağışlar azalırken sıcaklık değerleri artış göstermektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018a, s. 124). Bunun yanında, Türkiye son yıllarda çok sayıda aşırı hava olayı ile karşı karşıya kalmaktadır. Sıcak hava dalgaları, dolu tipi yağışlar, seller, toprak kaymaları, fırtınalar ve kuraklık Türkiye'nin

maruz kaldığı iklimle ilişkilendirilen afetler arasındadır. Türkiye'de yıllar içerisinde meteoroloji kaynaklı afetler arasında özellikle yağış, sel, yoğun kar ve fırtına vakalarında artış olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca dönemsel olarak kuraklık yaşandığı da görülmektedir (MGM, 2019a). Diğer yandan, Germanwatch'un 2018 yılında yayınladığı ve COP 24'te sunduğu *Küresel İklim Risk İndeksi* çalışmasında 2017 yılında Türkiye'de meydana gelen meteorolojik felaketlerin 1,9 milyon$ ekonomik kayba neden olduğu belirtilmiştir (Eckstein, Hutfils, & Winge, 2018, s. 31). Böylece aşırı hava olayları küresel ölçekte çevreye, insana ve ekonomiye zarar verdiği gibi, ulusal ölçekte Türkiye'de de kendisini bu açılardan hissettirmeye başlamıştır diyebiliriz.

Türkiye'ye yönelik iklim değişikliğiyle ilgili gelecek iklim senaryolarına baktığımızda; Türkiye'nin hemen hemen her yerinde sıcaklık değerlerinin yükseliş eğilimi içerisinde olması ve sıcaklık değerlerindeki artışın kış aylarına kıyasla yaz aylarında daha yüksek olması, Türkiye'nin Güney bölgesinde yağışların gittikçe azalması, Kuzey bölgelerinde ise yağışlarda artışın gerçekleşmesi öngörülmektedir. Sıcaklık değerlerindeki artışa ve yağış rejimindeki düzensizliğe bağlı olarak Türkiye genelinde su kaynaklarında azalmanın ortaya çıkması ve bunun sonucunda su kıtlığının ve su stresinin artış göstermesi de beklenmektedir (Şen, 2013, s. 19). Örneğin, Gediz[5] ve Büyük Menderes[6] Havzalarında yüzey suyunun %50'sinin 21. yüzyıl içerisinde yok olacağı öngörülmektedir. Bu yüzden sanayi, ev ve tarım alanlarında kullanılan sularda su kıtlığı yaşanması beklenmektedir. Özellikle Türkiye'nin güney bölgelerinde (Seyhan ve Ceyhan Havzaları gibi) yağış miktarında azalma, kuzey bölgelerinde ise hafif bir artış olması beklentiler arasındadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018a, s. 139).

İklim değişikliğinin özetlenen yansımalarının bir sonucu olarak Türkiye 2000'li yıllar boyunca iklim değişikliğinin farkındalığını artırmaya çalışmış, zaman içerisinde iklim değişikliği ile ilgili politikalarda ilerlemeler kaydetmiştir. Uluslararası sözleşmelere taraf olmaya çalışmış ve son yıllarda küresel bir tehdit olan iklim değişikliğinin kaçınılmaz bir sonucu olarak Türkiye de bu soruna siyasal gündeminde yer vermek durumunda kalmıştır. 2000'li yılların aynı zamanda Türkiye'de toplumun da çevre kirliliği ve çevre sorunları konusunda bilinçlenmeye başladığı ve bu sorunlara karşı pasif kalmadığı bir dönem olduğu görülmektedir. Bu durumun bir yansıması olarak 2000'li yıllarda Türkiye'de gittikçe artan sayıda gerçekleşen çevre hareketlerini

[5] Gediz Havzası, Ege bölgesinde bulunan ikinci en büyük havzadır (Apak & Ubay, 2007, s.172).
[6] Büyük Menderes Havzası, Ege bölgesinde yer alan en uzun nehri ve bölgenin tekstil, tarım, sanayi ve turizm açısından zengin olan şehirlerinin yer aldığı bir alanı kapsar (Apak & Ubay, 2007, s.172-173).

gösterebiliriz. Bir başka ifadeyle, Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren hem hükümet seviyesinde iklim değişikliğine hem de toplum seviyesinde çevresel sorunlara karşı bir bilinçlenme süreci yaşanmaktadır.

Bu çerçevede, bu tez çalışmasında Türkiye'nin küresel bir tehdit olan iklim değişikliği sorununa yaklaşma biçimi, ilk olarak 2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarının tek parti yönetimi süresince, uygulanan politikalar, hükümet programları, kalkınma planları, raporlar, ilgili kanunlar, ulusal bildirimler[7], uluslararası anlaşmalara ve müzakerelere katılımı, temelinde değerlendirilmiştir. Hükümet düzeyindeki analizin yanı sıra, çalışmada ikinci olarak, toplumun da çevresel sorunlara karşı söylemleri değerlendirilmiştir. Bu çalışma iki aşamada yaptığı bu analizle Türkiye'nin bir çevresel güvenlik sorunu olan iklim değişikliğine yaklaşım şeklinin bir değerlendirmesini ve hükümet ve toplum söylemleri aracılığıyla çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiyi algılama biçimini sunmaktadır.

1.2 Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, 1970'lerden itibaren küresel bir sorun olmaya başlayan ve uluslararası sistemde tehdit olarak inşa edilen iklim değişikliği sorununun çevresel güvenlik bağlamında Türkiye özelinde değerlendirilmesidir. Bu çalışmanın üç temel amacı vardır. İlk olarak, Türkiye'de çevre konusunun bir güvenlik sorunu olarak görülüp görülmediğini araştırarak Türkiye'nin çevre ve güvenlik ilişkisine yönelik bakış açısını ortaya çıkarmaktır. İkincisi, 2000'li yıllarda tek parti yönetimi süresince Türkiye'deki iklim değişikliği algısını ortaya çıkarmaktır. Süreç içerisinde Türkiye'nin, çevresel güvenlik konularından birisi olan, iklim değişikliğine yönelik uyguladığı politikalar, planlar, raporlar ve söylemler ile bu sorunu nasıl algıladığını, siyasallaştırdığını mı yoksa güvenlikleştirdiğini mi değerlendirmek ve ortaya çıkarmaktır. Son olarak, 2000'li yıllarda Türkiye'de toplumun çevresel sorunlara karşı algısını ortaya çıkarmaktır.

[7]Türkiye, UNFCCC çerçevesinde EK-I ülkeleri içinde olmasından dolayı iklim değişikliğiyle mücadele yöntemlerini, iklim değişikliğinin etkilerine karşı uyum çalışmalarını ve bu soruna karşı politika geliştirme, uygulama ve sera gazı emisyonlarıyla ilgili verileri UNFCCC Sekretaryasına bildirmekle yükümlüdür. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı her dört yılda bir iklim değişikliği ulusal bildirimini sunmayı taahhüt etmiş, birincisini 2007 yılında sunmuştur (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2015).

1.3 Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, Uluslararası İlişkiler disiplininde, çevre ve güvenlik ilişkisini ve çevresel sorunlardan birisi olan iklim değişikliği ile güvenlik algısı arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca, Türkiye özelinde iklim değişikliği konusu açısından önem taşıyan pek çok anlaşmayı, işbirliğini, planları ve konferansları içermesi bakımından iklim değişikliğinin güvenlikleştirilmesinin bir analizi niteliğinde olması açısından önemlidir.

Araştırma, özetle üç açıdan önem taşımaktadır. Birincisi, uluslararası sistemde 1990 yılından itibaren önem kazanmaya başlayan, çevresel güvenlik konusuna Türkiye'nin yaklaşımını değerlendirerek bu alandaki çalışmalara yeni bir vaka analizi ile katkı sağlaması açısından önemlidir. İkincisi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması gibi uluslararası sistemde iklim değişikliğine karşı önlem almak amacıyla yapılan uluslararası anlaşmalara taraf olan Türkiye'nin, iklim değişikliği konusuna zaman içerisindeki bakış açısını ortaya koymuş olması, bu süreçte uyguladığı politikalarla, yaptığı proje ve planlarla, hazırladığı raporlarla ve söylemlerle politikleşme ile güvenlikleştirme arasında hangi noktada olduğunu incelemesi, araştırmanın genel olarak literatüre sağlayacağı katkılar olarak sıralanabilir. Üçüncüsü, bu çalışma Türkiye'de Uluslararası İlişkiler disiplininde az çalışılmış bir konu olan çevre ve güvenlik ilişkisine hem hükümet hem de toplum söylemleri bazında bakmaktadır. Bu çalışma, güncel ve küresel bir konu olan iklim değişikliği sorununu, Türkiye'nin algılama biçimini, bu algılayış biçiminin süreç içerisinde geçirdiği değişimleri, toplumun çevresel sorunları algılayış biçimini ve toplumun algılayış biçimiyle hükümetin algılayış biçimi arasındaki farklılıkları değerlendirmesi bakımından önemlidir.

1.4 Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma 2002 yılında iktidara gelen AKP yönetimi altındaki tek partili yıllarda Türkiye'nin uyguladığı hükümet politikaları, imzaladığı uluslararası anlaşmaları, belgeleri, planları, raporları, çalışmaları, Çevre Bakanının ve Cumhurbaşkanının söylemlerini ve uluslararası müzakereler sürecinde konu hakkında yapılan konuşmaları içermektedir. Bunun yanı sıra, 2000'li yıllar süresince ortaya çıkmış olan bazı çevre hareketlerindeki toplumsal söylemler ve hükümetin bu söylemlere karşı söylemlerini içermektedir. Burada toplum kavramıyla ifade edilmek istenen Sivil Toplum Kuruluşları (STK), yerel otoriteler (muhtarlar), yerel insanlar ve çevreye duyarlı olan

gönüllü insanlardır. Bu tez çalışması kapsamında 2000'li yılların temel alınmasının sebebi AKP iktidarının 2019 yılı itibariyle halen yönetimde olmasının bir sonucu olarak tek partili yıllarda süregelen çevre ve güvenlik algısının ve bu algıdaki değişimin ortaya konulmak istenmesidir.

1.5 Araştırmanın Yöntemi

Amacı, 2000'li yıllarda tek parti yönetimi süresince Türkiye'nin iklim değişikliğine yönelik algısını ve çevresel sorunlara karşı toplum algısını ortaya koymak olan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden söylem analizi yöntemi uygulanmıştır.

Bu çalışmada kullanılan yöntem, çalışmanın kuramı olan Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme yaklaşımını değerlendirdiği *söz edimi*[8] kuramıyla bağlantılıdır. Bu noktada John L. Austin ve Jacques Derrida'nın düşüncelerinin birleşimi okulun söz edimi yaklaşımını oluşturmaktadır. Austin'in söz edimine göre dil sadece bir iletişim kurma aracı değildir. Aynı zamanda dilin davranışsal bir özelliği de mevcuttur. Bir başka deyişle, bir kişi konuşma eyleminde bulunurken sadece bir şeyleri söylemekle kalmaz bununla birlikte eylemde de bulunur. Böylece söylemde bulunmanın kendisi davranış sergilemek anlamına da gelmektedir (Kılıçaslan, 2016, s. 55). Derrida'nın *"metnin dışında gerçeklik yoktur"* ifadesiyle anlatmak istediği bir metnin anlamı sadece metin içindeki cümlelerden oluşmaktadır. Var olan metnin ötesinde anlamlar aranmamalıdır (Derrida, 1976, s. 158).

Kopenhag Okulu, güvenlikleştirme yaklaşımını açıklayabilmek için söylem analizi metodunu kullanmaktadır. Önemli olan yazılı olan veya olmayan, aktörlerin söylemleriyle gerçekleşen, metinlerin varlığıdır. Bir başka deyişle, konuşma eyleminde bulunan bir kişinin sözleri de bir metin niteliği taşımaktadır. Önemli olan yazılı olsun ya da olmasın var olan bir metnin içerisindeki sözcüklerin güvenlik ve tehdit olgularını çağrıştırabilecek anlamları taşıyor olmasıdır (Kılıçaslan, 2016, s. 56). Bir başka deyişle, Kopenhag Okulu güvenlikleştirme konusunu yazılı ya da sözlü açık bir metnin varlığıyla sınırlandırarak "gizli niyet" ya da planları analizine dahil etmemektedir. Bu bağlamda güvenlikleştirme teorisi hem söz edimleri kuramıyla siyaset teorisini birleştiren bir söz edimi çeşidi hem de epistemolojik açıdan söylem analizinden

[8] "Anlam problemi konusunda kullanım bilimsel (pragmatic) bir çözüm önerisi içeren" söz edimi kuramı, "bir şey söylemenin bir edim (act) gerçekleştirmekle özdeş olduğu" varsayımını çıkış noktası olarak kabul etmektedir (Ricoeur, 2000).

faydalanan ve güvenliğin sosyal bir inşadan oluştuğunu vurgulayan edimsel anlayışın bir sonucudur (Akgül-Açıkmeşe, 2008, s. 175).

Türkiye'de tek parti yönetimi süresince, 2002-2019 yılları arasında, iklim değişikliğinin güvenlikleştirilmesi veya siyasallaştırılması tartışılırken ve çevresel sorunlara karşı toplumun algısı ile toplumun algısına karşılık hükümetin tavrı tasvir edilirken söylem analizine başvurulmuştur. Bu çerçevede, resmi kaynaklar (7 adet hükümet programları, 5 adet kalkınma planları, İklim Değişikliği Stratejisi, İklim Değişikliği Eylem Planı, İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı, 4 adet Ulusal Bildirimler, taraf olunan Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması gibi uluslararası sözleşmeler, 3 adet ilgili kanunlar), resmi açıklamalar (Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 5 adet söylemi, Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun 1 adet söylemi, Çevre ve Şehircilik Bakanı Murat Kurum'un 1 adet söylemi, Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu'nun 1 adet söylemi, Mersin Valiliği'nin 1 adet açıklaması, Üsküdar Belediyesi AKP üyesi Hilmi Türkmen'in 2 adet söylemi) ve 11 adet toplum söylemi (6 adet STK söylemi, 1 adet muhtar söylemi ve 4 adet yerel insanların söylemleri) incelenmiştir. İklim değişikliği ile ilgili araştırmalar yapılırken bilimsel verilerden, istatistiklerden, güncel araştırma verilerinden ve uluslararası sistemde kabul gören resmi belgelerden yararlanılmıştır. Araştırma boyunca toplanan bilgiler ışığında gerekli analizler yapılarak durum değerlendirmesi ile sonuca ulaşılmıştır.

1.6 Tez Planı

Bu tez çalışması, giriş ve sonuç bölümleri haricinde temelde üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden ilki, yani ikinci bölümde Uluslararası İlişkiler disiplinindeki güvenlik tanımları ve bu çalışmanın teorisi olan Kopenhag Okulu açıklanmıştır. Soğuk Savaş sonrasında güvenlik kavramının nasıl bir dönüşüm geçirdiği ve genişlediği ifade edilmiştir. Ayrıca bu çalışmanın temel sorusu olan siyasallaştırma ve güvenlikleştirme kavramları arasındaki farka değinilmiştir. Bunun yanı sıra, çevre ve güvenlik arasındaki ilişki ve çevresel güvenlik kavramı da açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde, iklim değişikliği kavramı ve iklim değişikliğinin etkileri örnekler aracılığıyla açıklanmıştır. İklim değişikliğinin bir sorun olarak ortaya çıkışı ve çevrenin sürdürülebilirliği açısından etkileri ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, küresel ölçekte iklim değişikliği sorunuyla mücadelede uluslararası müzakereler süreci değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde ise çalışmanın temel sorusuna cevap aradığımız Türkiye'de AKP hükümetinin iklim değişikliğine karşı algısı ve çevresel sorunlara karşı toplumun algısı tartışılmıştır. İlk olarak Türkiye'nin 2000'li yıllarda tek parti yönetimi süresince siyasi ve ekonomik durumundan bahsedilmiştir. İkinci olarak, iklim değişikliğinin Türkiye'deki etkisinin anlaşılabilmesi için önce sera gazına neden olan sektörler ve iklim değişikliğinin Türkiye'deki etkisinin göstergeleri özetlenmiştir. Üçüncü olarak, çevresel tahribatlar karşısında toplumun STK'ların da desteğiyle gerçekleştilen çevreci hareketlerden ve toplumun çevresel sorunları nasıl algıladığından bahsedilmiştir. Dördüncü olarak, Türkiye'nin iklim değişikliği sorununa 2000'li yıllar süresince nasıl yaklaştığı ve nasıl algıladığı değerlendirilmiştir. Son olarak, toplumsal söylemlere karşılık olarak hükümet söylemleri aracılığıyla, hükümetin toplumun çevresel sorunlara yönelik algısına yaklaşım şekli değerlendirilmiştir.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE: GÜVENLİK VE ÇEVRE

2.1 Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Tanımları

İnsanlığın temel gereksinimlerinden birisi olan güvenlik konusu, Uluslararası İlişkiler disiplini içinde de önemli bir kavramdır. Uluslararası sistemdeki değişikliklere bağlı olarak zaman içerisinde kavramda da değişiklikler yaşanmıştır. İnsanlığın yaşamını sürdürebilmesi için önemli etkenlerden birisi de hava, su ve gıda gibi temel ihtiyaçların karşılandığı çevredir. Disiplin içinde güvenlik kavramında yaşanan dönüşüm zamanla çevre unsurunu da içerisine dahil etmiştir. Bu nedenle güvenlik kavramının tarihsel süreçte tanımsal değişiminin ve gelişiminin açıklanması önemlidir. Böylece bu bölümde güvenliğin kavramsal olarak gelişimi, insanların etkisi sonucunda çevrede yaşanan sorunların (hava kirliliği, kıtlık, iklim değişikliği vb.) aktörler üzerinde ne şekilde etkili olduğu çevre ve güvenlik ilişkisi temelinde değerlendirilecektir.

Güvenlik, Latince kökenli *"se"* (olmaksızın) ve "*cura"* (endişe) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan endişeden uzak olma anlamına gelen "*securitas"* kelimesinden gelmektedir (Arends, 2015, s. 200). Çoğu sözlük ve ansiklopedide tehlikeden, korkudan, yoksunluktan, hatta şüphe duymadan bile uzak olmak şeklinde tanımlanmaktadır. Oxford Sözlüğü'ne göre güvenlik, tehdit veya tehlikeden uzak olma durumudur (Oxford Dictionaries, 2019a). Güvenlik, sözlük anlamıyla Türk Dil Kurumu (TDK)'nda ise "toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet'tir" şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2006a). İnsanların varlıklarını sürdürebilmeleri için temel gereksinimlerinden birisi güvenliktir. Bu yüzden varlıklarına gelebilecek herhangi bir tehdidin olmaması durumu, en temelde hayatta kalma ve güvende olma durumuyla ilgilidir.

Literatürde güvenlik kavramının tanımının ne olduğu veya ne olması gerektiği hakkında bir uzlaşı söz konusu değildir. Güvenlik nedir sorusuna tüm zamanlar için geçerli olacak kesin bir cevap yoktur. Çünkü kavram oldukça muğlaktır. Bu muğlaklığın sebebi ise, kimi yazarlara göre güvenliğin 'türetilmiş bir kavram' olmasıdır. Kişilerin veya toplumların güvenliği anlayışı sahip oldukları siyasi düşünce, felsefi dünya görüşü ya da içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde konum ve zamana göre tanımlanabilir (Bilgin, 2010, s. 76). Bazı yazarlara göre ise, kavram tanımlanması

zor bir niteliğe sahiptir. McSweeney, kavramın anlaşılmasının zor olduğunu vurgulayarak barış, onur ve adalet gibi tanımlanması zor olan kavramlarla ilişkilendirmektedir (McSweeney, 2004, s. 13). Baldwin (1997, s. 12) ise, güvenliğin tartışmaya açık bir kavram olmasından ziyade yeterli açıklanmamış ve karıştırılan bir kavram olduğunu belirtmektedir. Böylece güvenlik kelimesinin muğlaklığıyla birlikte gelen farklı tanımların varlığı, bizi zengin bir tanımlama sürecinin içine çekmektedir.

Güvenlik kavramı akademik çalışmalarda farklı perspektiflerden ele alınmıştır. Wolfers'a (1952, s. 485) göre güvenlik, nesnel olarak, edinilmiş değerlere yönelik tehditlerin yokluğu, öznel olarak ise bu değerlere yönelik bir saldırı olacağı korkusunun yokluğudur. Bir başka deyişle, güvenlik bir tehdidin varlığı ve yokluğu arasındaki ilişkiyle ilgili bir durumdur. Baldwin (1997, s. 13), en genel anlamıyla güvenliğin "kimin için güvenlik?" ve "hangi değerler için güvenlik?" sorularıyla tanımlanabileceğini belirtmektedir. Buzan (1991, s. 432), güvenliği, tehditlerden kurtulma arayışı, devletlerin ve toplumların kimliklerini ve işlevsel bütünlüklerini düşman olarak gördükleri güçlere karşı koruma becerisi olarak değerlendirmektedir. Bir başka ifadeyle, güvenlik devlet ve toplum gibi aktörlere yönelik tehdidin varlığı ve bu tehditlerden korunma durumudur. Booth'a göre güvenlik, güvende hissetme ve bulunma ile ilişkilidir. Güvenliği anlamanın, bireylerin veya grupların güvensiz bir ortamda - bireyin yaşadığı belirli hayatıyla eş değer anlama sahip olan ortam- bulunmasıyla başladığını belirtmektedir. Bu yüzden, güvenliği hayatta kalmak olarak özetlemek hatalı bir kategorileştirme şeklidir. Booth, güvenliğin her zaman göreceli, politik sembol temsiline ve etkili eleştirel değere sahip bir kavram olduğunu vurgulamaktadır (Booth, 2007, s. 110). Tartışmalı bir kavram olarak nitelendirilen güvenlik uzun bir tarihsel geçmişe sahip olmakla birlikte Uluslararası İlişkiler literatüründe kendisine, aktörlerin amaçlarına ve bakış açılarına göre, yer bulmuştur. Kavrama farklı anlamların yüklenmesi bize kavramın ne kadar esneyen bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Bu yüzden güvenlik kavramının kapsamı disiplin içerisinde oldukça geniş bir niteliğe sahiptir.

2.2 Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı

Uluslararası İlişkilerdeki geleneksel güvenlik yaklaşımı köklerini Realizmden almaktadır. Geleneksel güvenlik yaklaşımını anlayabilmemiz için realizmin temel varsayımlarından yola çıkmamız gerekir. Çünkü realizm, geleneksel güvenlik

yaklaşımının kavramsal, kuramsal ve metodolojik alt yapısını inşa etmiştir. Thucydides, Machiavelli, Hobbes ve Carr klasik realizmin önde gelen temsilcileri arasındadırlar. Onlara göre temelde güvenlik, sürekli olarak güvende olmama durumudur. Her biri geleneksel güvenlik yaklaşımının oluşumuna önemli katkılarda bulunmuş ve mihenk taşını oluşturan kavramları ortaya atmışlardır.

Tarihte neredeyse her dönemde kendisine yer bulan güvenlik algısı ve sorunu bizi uzun bir yolculuğa çıkarır. İlk olarak, güvenlik endişesi düşüncesi bizi tarihte Antik Yunan' a götürmektedir. Thucydides, *"Peloponnessos Savaşları"* adlı eserinde şehir devletleri arasındaki savaşın nedenlerini ve sonuçlarını değerlendirmektedir. Pers İmparatorluğu'nun emperyal arayışlarına karşı Yunan şehir devletleri Atina önderliğinde Attik Delos Deniz Birliği (M.Ö. 478)'ni kurmuşlardır (Pekşen & Güneylioğlu, 2015, s. 40 ; Dedeoğlu, 2018, s. 42). Atina'nın, birliği ticaret yollarında hakimiyetini artırmak için kullanmasıyla hegemon bir rol üstlenmeye başlaması ilk başta Sparta yönetiminde endişeye, sonra da Atina'ya karşı savaş açmasına neden olmuştur. Thucydides' e göre savaşın nedeni Atina' nın güçlenmesinin Sparta' da yarattığı endişe, korku ve güvenlik kaygısıdır (Pekşen & Güneylioğlu, 2015, s. 41). Thucydides'in, bu eseri Uluslararası İlişkiler disiplinindeki realist bakış açısı için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Çünkü eserinde güç olgusunu ele alarak kavramı güçlünün haklılığı düşüncesi üzerine kurmaktadır. Bu nedenle ileri sürdüğü yaklaşımda ilişkilerin temelini oluşturan güç doğal bir haktır ve insan doğası gereği güç arayışında olduğu için toplumların da güç arayışında olması ve onu elde ettiğinde diğerleri üzerinde hakimiyet kurmaya çalışması doğal bir süreçtir (Pekşen & Güneylioğlu, 2015, s. 49). Peloponezya Savaşı, güç dengesindeki herhangi bir bozulmanın endişeyle birleşince savaşın çıkmasının kaçınılmaz bir son olduğunu gösteren önemli bir örnektir.

Hobbes, *"Leviathan"* adlı eserinde, insanlar arasında düzen ve güveni sağlayan bir iktidarın ortaya çıkışını, *"herkesin herkesle savaşı"* ve *"doğa durumu"* olarak adlandırdığı toplumsal bir durumla açıklamaktadır. Hobbes'a (2016, s. 92-96) göre doğa, insanları bedensel ve zihinsel yetenekleri bakımından eşit yaratmıştır. Doğa durumunda eşit olan iki insan aynı anda sahip olamayacakları bir şeyi arzularsa birbirlerine düşman olmaktadır. Böylece, eşitlikten güvensizlik doğmaktadır. Güvensizliğin olduğu yerde ise, herkesin herkese karşı savaş hali ortaya çıkmaktadır (Hobbes, 2016, s. 94). Doğa durumu, herkesin herkesle savaştığı, kuşku, şiddet ve korkunun olduğu güvensiz bir ortamdır ve insanlar bu güvensiz ortamdan kurtulmak

için yetkilerini egemen otoriteye devrederek devleti oluşturmuşlardır (Hobbes, 2016). Eserde güvenlik, devletin sağlayacağı bir sorumluluk olarak belirtilmiştir. Hobbes, insanlar arasındaki anarşi durumunun varlığının uluslararası sistemde devletler arasındaki ilişkilerde de olduğunu belirtmektedir. Bu durum da uluslararası sistemi bir güvensizlik sarmalı içine almaktadır.

Machiavelli, *"The Prince"* adlı eserinde gücün nasıl kazanılacağı, nasıl sürdürüleceği ve korunacağını değerlendirmekte ve bugünün devlet adamları olan zamanın prensleri için pusula niteliğinde bir siyaset kılavuzu olarak sunmaktadır. Burada prensin öncelikli görev ve amacı devlet güvenliğini sağlamak, devletin varlığını sürdürme ve hayatta kalmasıdır (Machiavelli, 1994). Uluslararası sistem devletlerin sürekli rekabetine dayanan kaotik bir ortam olduğuna göre devletler birbirleri için birer tehdit konumundadır ve böyle bir ortamda devletin güvenliği iyi bir yönetim ile sağlanacaktır (Machiavelli, 1994). İyi yönetimin yasalarla mümkün olacağını belirten Machiavelli, yasaların teminatının da ordu olduğunu belirtmektedir. (Machiavelli, 1994).

Edward H. Carr'ın, *"Twenty Years Crisis: 1919–1939"* adlı eseri Uluslararası İlişkiler alanındaki temel kaynaklardan birisi olarak kabul edilmektedir. Carr, devleti uluslararası sistemdeki rekabetin aktörü olarak tanımlamaktadır. Devletin güvenliği sağlamak amacıyla oluşturulması sonucunda iktidar ve egemenlik olgularının güçlendiği, güvensiz ve iktidarların çıkarlarının uyuşmadığı bir çatışma ortamı ortaya çıkmaktadır (Dedeoğlu, 2018, s. 67).

Neo-realist yazarlara (Waltz, Mearsheimer vb.) göre, devletlerin güvenlikleri veya güvensizlikleri durumu, uluslararası sistemin yapısal sorununun bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Baylis, 2015). John Mearsheimer'a (1994-1995, s. 9) göre, uluslararası ilişkiler sürekli savaş hali değildir, ancak arka planda her zaman savaş olasılığının olduğu bir güvenlik yarışıdır. Anarşik yapıda olan uluslararası sistemde birbirlerini potansiyel tehdit olarak gören devletlerin, birbilerine karşı nasıl davranacakları bilinmemekte ve niyetlerinin kötü olduğu varsayımından hareket ettiklerinden dolayı uluslararası sistemde büyük bir belirsizlik söz konusudur. Belirsizliğin hakim olduğu uluslararası sistemde, bir devlet kendisine tehdit olarak gördüğü başka bir devlete karşı tedbir düşüncesiyle silahlanma yoluna gidebilir. Bu durum diğer devletin de bu savunma amaçlı yapılan silahlanmayı kendisine karşı bir tehdit olarak algılayıp silahlanmaya gitmesini sağlayabilir. Bunun sonucunda

Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı'nın "*güvenlik ikilemi"* olarak nitelendirdiği bir kısır döngü ortaya çıkmaktadır (Sancak, 2013, s. 126).

Bu anarşik düzenin ve belirsizliğin içerisinde devletler, kendi başlarının çaresine bakmak zorundadırlar (Ersoy, 2014, s. 162). Waltz (1979, s. 111), bu durumu "anarşik bir uluslararası yapıda *self-help (kendi kendine yardım)* mutlak bir ilkedir" sözleriyle ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle, uluslararası sistemde devletlerin birbirlerine karşı güç kullanmasını engelleyebilecek veya devletlere yardımcı olabilecek herhangi bir yüksek otorite yoktur. Bu nedenle yüksek otoritenin yokluğunda devletler güvenliklerini kendi kendilerine yetebilecek veya varlığını uluslararası sistemde devam ettirebilecek güç kapasitesine sahip olarak, yani self-help ile sağlayabilir (Ağır, 2011, s. 101).

Kenneth Waltz (1979, s. 126), anarşi durumunda güvenliğin en yüksek amaç olduğunu ve devletin bekası sağlandığı takdirde, devletlerin güç, kar ve huzur gibi diğer amaçların arayışı içinde olabileceğini belirtmektedir. Bu noktada geleneksel güvenlik yaklaşımı, uluslararası sistemdeki sorunlara hiyerarşik bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Çünkü geleneksel güvenlik yaklaşımında güvenlik kavramı devlet merkezli bir olgudur ve güvenlik denildiğinde devletin bekası anlaşılmaktadır. Bu durumda diğer sorunlar devletin bekasını devam ettirmenin yanında ikincil planda kalmaktadırlar. Bir başka ifadeyle, devletin bekasını ilgilendiren askeri sorunlar gibi konuları *"yüksek politika (high politics)"* ve çevresel sorunlar, göçler, toplumsal problemler ve salgın hastalıklar vb. sorunları ise *"alçak politika (low politics)"* şeklinde gruplandırmaktadırlar (Sandıklı & Emeklier, 2012, s. 7).

Özetle, Geleneksel güvenlik yaklaşımı, Thucydides, Hobbes, Machiavelli, Carr, Mearsheimer ve Waltz'un düşüncelerinde de görüldüğü üzere genel olarak devleti temel aktör olarak görürken güvenlik kavramının çerçevesini de güç, tehdit ve güvensizlik olguları temelinde çizmektedir. Böylece, devletlerin güvenliklerine yönelik tehditlere karşı mücadele etmek için askeri güç, kabiliyet ve kapasitesini geliştirmeleri geleneksel güvenlik yaklaşımın temel ilgi alanlarıdır.

II. Dünya Savaşı sonrasında, yani Soğuk Savaş süreci boyunca, uluslararası sistemde devlet güvenliği odaklı olan geleneksel güvenlik yaklaşımı baskındır. Soğuk Savaş sürecinde yumuşama dönemi olarak bilinen iki kutup arasında nükleer gerilimdeki azalmayla, askeri tehditlerin öncülüğünü kaybetmeye başladığının sinyalleri verilmeye başlanmıştır. Bir başka deyişle, o zamana kadar ikinci plana atılan sorunlar kendisine birincil alanda öncelik bulma fırsatını yakalamıştır (Akgül-Açıkmeşe, 2011, s. 47). Böylece, 1970'li yıllardan itibaren güvenliğin sadece askeri konular çerçevesinde

algılanmaması gerektiği ve devlet merkezli analizlerin yetersiz olduğu düşüncesiyle geleneksel güvenlik yaklaşımı sorgulanmaya başlanmıştır (Baran & Macar, 2017, s. 253). Güvenliğin konusu askeri sorunlarla birlikte Soğuk Savaş yılları boyunca askeri konuların gölgesinde kalan yoksulluk, nüfus artışı, çevre sorunları, ekonomi, hastalık, göç, vb. sorunlarla genişlemiş ve tehditler yeniden şekillenmiştir. Böylece yeniden tanımlanan güvenlik, artık sadece devletleri değil, devletlerden bireylere, toplumlara ve uluslararası sisteme kadar farklı aktörleri içine almaya başlamıştır. (Akgül-Açıkmeşe, 2008, s. 54).

Yeniden şekillenen güvenlik kavramı Richard Ullman'ın (1983, s. 133) tanımına göre, bireylerin yaşam kalitesini ciddi bir ölçüde düşüren ya da devletin veya devlet dışındaki aktörlerin siyasi tercihlerini kısıtlayan tehditlerden oluşmaktadır. Bir başka deyişle, güvenlik sadece askeri açıdan devlete yönelik tehdit olarak algılanmamalı, bireye ve devlet dışı aktörler gibi referans nesnelerine de yönelik olabilecek hastalıklar, çevresel sorunlar gibi konuları içine almalıdır.

Uluslararası sistemdeki birçok tehdit aslında sadece devletlerden kaynaklanmamaktadır. Çevresel bozulmalar, salgın hastalıklar, göç, etnik çatışmalar gibi olgular da uluslararası sistemdeki aktörlere birer tehdit olarak dönmektedirler. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasının ardından sistemde yaşanan değişiklikler alçak politika/yüksek politika ayrımını ortadan kaldırmış ve geri planda kalan politika konularını da ön plana taşımıştır. Böylece, 1980'lerin sonlarından itibaren, geleneksel güvenlik yaklaşımını devlet merkezli ve askeri gündem odaklı olması noktalarında eleştiren ve bu güvenlik anlayışına alternatif yeni güvenlik tanımları yapan çeşitli güvenlik çalışmaları ortaya çıkmıştır. Bu tez çalışmasının kuramını oluşturan *Kopenhag Okulu,* yeni güvenlik yaklaşımlarından birisi olarak güvenlik kavramını yeniden tanımlayan ve güvenlik çalışmalarına farklı bir yaklaşım getiren bir kuramı temsil etmektedir.

2.3 Kopenhag Okulu

Uluslararası İlişkiler disiplininde güvenlik çalışmalarına ilk olarak 1983 yılında Barry Buzan tarafından kaleme alınan "*People, States and Fear"* isimli çalışma, güvenlik kavramının genişletilmesine yönelik ışık tutmuştur. Buzan bu çalışmasında güvenlik kavramının muğlaklığına dikkat çekerek, diğer eleştirel güvenlik çalışmaları gibi, kavramın sadece devlet merkezli ele alınmasını eleştirerek literatüre giriş yapmıştır

(Buzan, 1983). Eser, o zamana kadar ki en kapsamlı çalışmalardan birisi sayılmaktadır (Booth, 1991, s. 317). Daha sonrasında temsil ettiği düşünceleriyle Kopenhag Okulu olarak adlandırılacak olan güvenlik yaklaşımı, 1985 yılında Kopenhag'da *"Avrupa Güvenliğinin Askeri-Olmayan Boyutları"* üzerine çalışmalar yürüten *Barış ve Çatışma Araştırma Merkezi'nin* kuruluşuna dayanmaktadır. Copenhagen Peace Research Institute (COPRI)'de çalışmalar yapan bilim insanlarının geliştirdiği kavramlar ve araştırmalar Kopenhag Okulu'na temel oluşturmuştur. Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde okulun öne çıkan temsilcileri arasında olmakla birlikte Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre ve Elzbieta Tromer gibi isimler de çalışma yapan bilim insanları arasındadırlar. Bu gruba Kopenhag Okulu ismini ilk olarak McSweeney vermiş, sonrasında akademik çevre tarafından da benimsenmiştir (McSweeney, 1996).

Buzan güvenlik kavramının, diğer eleştirel güvenlik çalışmalarında olduğu gibi, Soğuk Savaş süreci boyunca dar bir perspektiften değerlendirildiğini vurgulamış ve bu noktada güvenliğin genişletilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda, güvenliğin daha iyi anlaşılabilir ve incelenebilir olması için *sektörel analiz* kavramını literatüre kazandırmıştır (Buzan, 1991, s. 433). Kopenhag Okulu, sektörel analiz yaklaşımıyla askeri tehdit kavramlarına askeri olmayan tehditleri de ekleyerek, geleneksel güvenlik yaklaşımından farklı bir çerçeve çizmektedir.

Kopenhag Okulu'nun bu sektörel analiz yaklaşımı her ne kadar o zamana kadar ikincil plana atılan konuları ele alsa da, bu durum devlet olgusunu tamamen reddettiği anlamına gelmemektedir. Devlet, referans nesneleri ve tehdit kavramlarına eskisi gibi egemen değildir, sadece öncesinde olduğundan daha az bir öneme sahiptir. Bir başka deyişle, Kopenhag Okulu, devlet kavramını tamamen yok saymamakta, sadece tehdit kavramının kaynağında değişime gitmektedir (Buzan, 1997, s. 11).

Ole Waever'e (1995, s. 52) göre, "güvenlik ve güvensizlik kavramları ikili karşıtlık oluşturmazlar. Güvenlik, bir güvenlik sorununun varlığından ve buna karşı alınan bazı önlemlerden kaynaklanan bir durumu belirtir. Güvensizlik, bir güvenlik sorunu varlığından ve buna karşılık verilmeyen bir durumu belirtir". Bir başka deyişle, her iki durumda da bir tehdit unsuru söz konusudur ve tehdide karşı bir önlemin alınıp alınmadığı asıl önemli noktadır. Ayrıca Waever, güvenliği, bir söz-edimi olarak değerlendirerek telaffuz edilenin kendisinin bir eylem olduğunu belirtmektedir (Waever, 1995, s. 51-52). Kopenhag Okulu, güvenliğin inşa edilişine ve dünya siyasetinde bu inşanın nasıl işlediğine odaklanmaktadır. Bu çerçevede başvurduğu kavram ise, *güvenlikleştirme (securitization)*'dir.

Güvenlik konusunda Buzan vd.'nin bir diğer argümanları ise, uluslararası güvenliğin kendisine ait bir gündeminin olduğunu ve bu çerçevede uluslararası güvenliğin sorunlarını değerlendirirken, bu durumun güvenliğin varlığını sürdürmekle ilgili olduğunu belirtmişlerdir (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 21). Böylece, onlar için güvenlik konusunda hayatta kalma konusu alt bir çizgi olarak kalmaya devam etmektedir. Onlara göre, güvenlik, bir tehdidin varlığıyla tanımlanırken vurgulanmak istenen varlığını devam ettirme durumudur. Çünkü, tehdide karşı alınan önlemler güvende olup olmama durumunuzu belirler. Bu yüzden onlar için güvenlik negatif bir anlama da sahiptir. Böylece Kopenhag Okulu, Geleneksel Güvenlik Yaklaşımının uluslararası sistemi açıklamada yetersiz kaldığı süreçte ortaya çıkmış ve güvenlik çalışmalarına farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

Kopenhag Okulu'nun Uluslararası İlişkiler disiplininde güvenlik çalışmalarına kazandırdığı üç önemli kavram *güvenlikleştirme, sektörel analiz* ve *bölgesel güvenlik kompleksi*[9]*'dir*. Bu çalışmanın konusunu oluşturan sektörel analiz ve güvenlikleştirme kavramları aşağıdaki bölümlerde detaylı incelenmektedir.

2.4 Sektörel Analiz ve Güvenlikleştirme

Kopenhag Okulu güvenliği sektör analizi çatısı altında inceleyerek, tehditlerin analiz edilmesini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Geleneksel güvenlik yaklaşımının askeri güvenlik bakış açısıyla diğer tehdit unsurlarını açıklamada yetersiz kalması ve yeni çözüm yolları üretememesinden dolayı Buzan, güvenliğe yönelik sektörel analiz ayrımına gitmektedir. Sektörler, "uluslararası sistemi oluşturan tüm unsurlar arasındaki ilişkinin ve etkileşimin belirli bir yönünü vurgulayan bir mercek aracılığıyla görünümleri" biçiminde tanımlanmaktadır (Buzan, Jones, & Little , 1993, s. 31). Bir başka deyişle, sektörler uluslararası sistemi meydana getiren tüm unsurlara belirli perspektiflerden bakarak değerlendirilme yapılmasını kolaylaştıran lenslerdir. Böylece tehditler ve güvenlik kavramları bu lensler aracılığıyla farklı sektörlerde farklı anlamlar kazanmaktadır.

Buzan 1983 yılında yayınladığı "*People, States and Fear"* adlı çalışmasında tehditlerden sektörel olarak söz etmekte, sonrasında Waever ve Wilde ile yaptığı

[9] Kopenhag Okulu'nun literatüre bir diğer katkısı ise *bölgesel güvenlik kompleksi* kavramı olmuştur. Buna göre, devletler güvenlikleri açısından birbirlerine bağlıdır. Bu yaklaşım dünyayı farklı güvenlik bölgelerine ayırarak devletlerin güvenlik bağımlılıklarının farklı şekillerde yoğunlaşmasını sağladığı bölgesel kompleksleri oluşturduğunu savunmaktadır (Baysal & Lüleci, 2011, s. 74).

"*Security: A New Framework For Analysis"* adlı ortak çalışmada, güvenliğe sektörel yaklaşımı daha sistemli bir hale getirmektedir. Buzan'ın sektörel analizi; *askeri güvenlik, siyasi güvenlik, ekonomik güvenlik, toplumsal güvenlik ve çevresel güvenlik* olarak askeri olmayan sektörleri de içine aldığı beş sektörden oluşmaktadır (Buzan, Waever, & Wilde, 1998).

Askeri güvenlik, devletlerin sahip olduğu savunma ve saldırı kapasiteleri ve birbirlerine karşı olan niyetlerinin birleşiminden oluşan bir sektördür (Buzan, 1991, s. 433). Bu sektörde, devlet en önemli referans nesnesidir, ancak tek referans nesnesi değildir. (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 49). Kopenhag Okulu, referans nesnesi olarak, odak noktasına, devlet haricinde insan topluluklarını da yerleştirmektedir. İnsan topluluklarının, referans nesnesi olduğu konular da devlet içerisinde şiddete dönüşmekte, güvenlikleştirilmektedir (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 54).

Siyasi güvenlik, "devletlerin örgütlenme istikrarı, yönetimi ve onlara meşruiyet veren ideolojileriyle ilgilidir" (Buzan, 1991, s. 433). Devletin egemenliğine yönelik tehditler bu sektörün temelini oluşturur. Egemenliğe yönelik tehditler tanınmanın, meşruiyetin ya da yönetim yetkisinin sorgulanmasından oluşabilir. Bu yüzden devlet egemenliğine yönelik tehditlerden sadece askeri değil, askeri olmayan tehditler de kastedilmektedir (Buzan, 1997, s. 16 ; Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 141). Tehditlerin amacı hükümete belirli politikalarda baskı yapmaktan ayrılıkçılığa teşvik etmeye ve devleti zayıf kılabilmek için askeri bir saldırıdan önce devletin siyasi yapısını bozmaya kadar genişletilebilir (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 142).

Ekonomik güvenlik, devletin gücünün ve refahının kabul edilebilir bir seviyeye ulaşması ve bunun sürdürülebilir olmasıyla ilgili bir sektördür. Bu sürecin sürdürülebilir olması için gerekli olan şeyler ise, finansal kaynaklara ve pazarlara erişimin sağlanmasıdır (Buzan, 1991, s. 433). Bu sektörde tehditler şirket iflasları gibi ekonomik olaylardan ziyade toplumsal seviyede yıkıcı etkiye sebep olabilecek olaylardan oluşmaktadır. Küresel veya ulusal pazarda yaşanan ekonomik krizler ve finansal çöküşler bu tip tehditlere örnek oluşturabilir (Bingöl, 2016, s. 27).

Toplumsal güvenlik, toplumların dil, kültür, din ve kimlik gibi özelliklerinin korunması ve yeniden üretilmesiyle ilgili bir sektördür (Buzan, 1991, s. 433). Waever'e (2008, s. 153) göre toplumsal güvenlik, "bir kimliğin algılanan bir tehdide karşı savunulmasıdır, ya da daha açık söylemek gerekirse, bir topluluğun kimliğine yönelik algılanan bir tehdide karşı savunulmasıdır". Kısacası, kolektif kimliklere, dile veya kültüre yönelik tehditleri kapsayan bir sektördür. Toplumsal güvenliğin merkezine,

kimlik yerleştirilmektedir (Waever, 1995, s. 60). Böylece bir grubun veya topluluğun kimliğine yönelik tehditler bu sektöre dahil edilmektedir.

Çevresel güvenlik, insan faaliyetlerinin bağlı olduğu, yerel ve evrensel biyosferin korunmasıyla ilgili bir sektördür (Buzan, 1991, s. 433). Yerel ve evrensel bazda yaşanılabilir bir çevreye yönelik tehditlere odaklanmaktadır. Çevresel güvenliğin referans nesnesi oldukça geniş bir kapsama sahiptir. Canlıların hayatta kalması, yaşam alanlarının özellikleri ve yeryüzünün korunması gibi konular bu geniş referans nesnesi kapsamına girmektedir (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 23). Ayrıca küresel ısınma, kaynak kıtlığı, kuraklık ve iklim değişikliği gibi konular ve bunların meydana getirdiği sorunlar çevresel güvenlik sektörüne dahil edilmektedir.

Buzan'ın sektörel analizini oluşturan, yukarıda özetlediğimiz beş sektör her ne kadar farklı odak noktalarına sahip olsa da birbirlerinden tamamen ayrı bir şekilde işleyemezler. Bir başka deyişle, sektörler arasında güçlü bir bağlantı vardır (Buzan, 1991, s. 433). Bu nedenle sektörlerdeki temalar birbirlerini etkilemekte veya tamamlamaktadır. Örneğin, 2011 yılında Japonya'da meydana gelen deprem ve ardından gerçekleşen tsunami etkisiyle nükleer santrallerde sızıntı meydana gelmiştir. Tsunami ve nükleer sızıntı, insanların yaşam alanlarını terk etmeye zorlamıştır. Ayrıca binlerce bina yıkılmış ve zarar görmüştür[10] (Sandıklı & Emeklier, 2012, s. 49). Böylece çevre güvenliği, Japonya'nın toplumsal yaşamanı ve ekonomisini de etkilemiştir. Japonya depremi örneğini göz önünde bulunduracak olursak, çevre güvenliği, toplumsal ve ekonomik güvenlikle birbirini takip etmektedir. Sektörler, bir bütün olan güvenliğin farklı özelliklerini bize gösteren lensler olduğuna göre, birbirlerinden ayrı işleyememekte ve etkileşim halindedirler. Analiz, inceleme sürecini kolaylaştırmak amacıyla güvenliği parçalara ayırmaktadır.

Kopenhag Okulu'nu, geleneksel güvenlik yaklaşımından ayıran en önemli özelliği askeri olmayan tehditleri de değerlendirmesi bakımından sektörel analiz olmuştur. Böylece, Kopenhag Okulu, genişleyen güvenlik kavramıyla, refah, kimlik ve çevre gibi konuların da güvenliğin odak noktası olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte bu yaklaşım, devleti tek aktör olarak tanımladığı anlayışına sahip olmadığını vurgulasa da eleştirel güvenlik yaklaşımlarından birisi olan Aberystwyth Okulu bu konuya eleştirel yaklaşmaktadır. Pınar Bilgin *"Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik*

[10]Ayrıca bknz: Japan's 2011 Earthquake, Tsunami and Nuclear Disaster (Amadeo, 2019) https://www.thebalance.com/japan-s-2011-earthquake-tsunami-and-nuclear-disaster-3305662 (Erişim Tarihi: 02.02.2019)

Çalışmaları" adlı çalışmasında, Kopenhag Okulu'nun güvenliğin konusu olabilecek acil konuların, devlet bekasıyla ilgili sorunlardan oluştuğuna yönelik düşüncelerini eleştirmektedir. Bir başka deyişle, Kopenhag Okulu'nun dar bir güvenlik anlayışını devam ettirdiğini belirtmektedir (Bilgin, 2010, s. 81-82). Böylece Bilgin, bu yaklaşımın sektörel analizle güvenliğe geniş bir perspektif kazandırmış olsa da temel de savunduğu güvenlik düşüncesiyle kavramı dar kalıbından uzaklaştıramadığını düşünmektedir. Ancak Kopenhag Okulu'nun güvenlik kavramını değerlendirme şeklini anlamamız için öncelikle güvenliği nasıl tanımladığını incelememiz gerekir.

Kopenhag Okulu, güvenlik nedir? sorusuna Waever'in disipline kazandırdığı *"güvenlikleştirme"* kavramını açıklayarak cevap vermektedir. "'Güvenlik' siyaseti oyunun var olan kurallarının ötesine alan ve konuyu özel bir tür siyaset ya da siyaset üstü gibi çerçeveleyen harekettir. Güvenlikleştirme siyasallaşmanın daha aşırı bir biçimi olarak görülebilir" (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 23). Güvenlikleştirme kavramıyla Kopenhag Okulu, güvenlik olaylarını siyaset dışında farklı bir alana taşımaktadır.

"Güvenlikleştirme, siyasi bir topluluk içinde değerli bir referans nesnesine yönelik bir tehdit olarak ele alınan ve bu tehdide karşı acil ve olağanüstü önlemler alınması çağrısına olanak sağlayan özneler arası bir anlayışın inşa edildiği söylemsel süreçtir" (Buzan & Waever, 2003, s. 491). Böylece, yaklaşımın merkezinde söz edimin önemi, özneler arası bir anlayışın varlığı karşımıza çıkmaktadır. Kopenhag Okulu, güvenlikleştirmeyi söz eylem olarak değerlendirmektedir. Waever' e (1995, s. 55) göre, "söylenenlerin kendisi eylemdir". Böylece söyleme dayanarak aktörler tarafından yeni gerçeklikler oluşturulmaktadır. Söz edimi özne ve nesne arasında gerçekleşen inşacı bir özelliğe sahiptir. Siyasi aktörler söz eylemleri kullanarak güvenlik konusunda telaffuzlarda bulunmakta, tehditleri inşa etmekte ve güvenliğin ne olduğunu tanımlamaktadırlar.

Güvenlikleştirmede bir konu özel bir siyaset alanına dahil edilerek siyasallaşma sürecine ve sonrasında güvenlik sorunu olarak değerlendirileceği bir alana yerleştirildiğine göre, burada önemli olan konu, neyin güvenlik konusu ya da tehdit olabileceğidir. Kısacası, güvenlikleştirme bir konunun nasıl ve neden güvenlik sorunu olabileceğini anlatmaktadır. Waever, "*Securitization and Desecuritization"* adlı çalışmasında bir şeyin nasıl güvenlik sorunu olabileceğini, bir devletin egemenliğine ya da bağımsızlığına yönelik tehditlerin varlığı ve tehditlerin devleti yönetme gücünden

yoksun bırakmasına neden olan durumlar olarak özetlemektedir (Waever, 1995, s. 54). Bir başka deyişle, Kopenhag Okulu için güvenlik, var olmak, hayatta kalmakla ilgilidir.

Kopenhag Okulu, devletin bekasıyla ilgili olan konuları acil önlemler gerektiren konular olarak değerlendirirken, diğer konuların normal siyasi alanda tartışılarak çözülmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü güvenliğin işlediği alan genişlediği takdirde güvenlik döngüsü normal siyasi alanda çözülebilecek olan konuların bile çözümünü zorlaştırır ve şiddet yöntemine bu tip sorunlarda da başvurulabilir. Böyle bir ortamda güvenlik sarmalı her sorunda şiddete başvurulmasına neden olmakla birlikte kontrol edilemez bir hal alır. Eleştirel güvenlik yaklaşımlarından birisi olan Aberystwyth Okulu, Kopenhag Okulu'nun sorunları devletin bekasını ilgilendiren konulara göre normal politik alana yerleştirilip yerleştirilemeyeceği yönündeki gruplandırmasını eleştirmektedir. Çünkü onlar güvenliğin temeline insanı koyarak farklı bir yaklaşım getirmektedir. Bu yüzden güvenliğin gündeminin daraltılmasından ziyade insanı da bu sürece dahil ederek gündemin genişletilmesinin taraftarı olmuşlardır (Bilgin, 2010, s. 83-84).

Güvenlikleştirmeyi açıklarken anlaşılabilir kılmak için öncelikle onu oluşturan dinamiklerini tanımlamak gerekmektedir. Bunlar; *referans nesnesi, güvenlikleştirici aktör* ve *işlevsel aktörlerdir*. *Referans nesnesi,* bir güvenlik tehdidi tarafından, varlıkları tehdit edilen, hedef alınan nesnedir (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 36). Kopenhag Okulu, güvenlikleştirme çalışmalarında üç düzey *referans nesnesi* üzerinde durmaktadır. Bunlar birey ve grupların oluşturduğu *mikro* düzeyde, insanlığın ya da evrensel barışın oluşturduğu *makro* düzeyde ve devlet ya da milletlerin oluşturduğu *orta* düzeydeki referans nesneleridir (Baysal & Lüleci, 2011, s. 77-78).

Güvenlikleştirici aktör, söz eyleme (speech act) başvurarak bir konunun referans nesnesinin varlığına yönelik tehdit olarak gösteren ve konuyu normal politik alandan çıkaran aktördür (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 40). Bu aktörler, siyasi liderler, bürokratlar, hükümetler, lobi ya da baskı grupları olabilir.

İşlevsel aktörler, güvenlik alanındaki kararları önemli derecede etkileyen, güvenlikleştirme sürecini kolaylaştıran aktörlerdir. Sektörlere göre, işlevsel aktörler farklılık göstermektedir (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 36). İşlevsel aktörlere çevresel sektörde çevrenin kirlenmesine neden olan bir fabrikalar, tarımsal, kimyasal veya nükleer endüstriler, askeri sektörde ise silah endüstrisi, savunma bürokrasisi, Savunma, Maliye veya Dışişleri Bakanlıkları örnek olarak gösterilebilir (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 57-79).

Kopenhag Okulu'na göre, bir konu siyasileştirilebilir, güvenlikleştirilebilir ya da siyasi alanın dışına çıkarılabilir. Konu, devletin ilgi alanında değil ve siyasi bir tartışma ya da üzerinde belirli kararların alınması gereken bir konu olarak değerlendirilmiyorsa siyasi alanın dışında kalmaktadır. Belirli bir konunun siyasileştirilmesi ise, devletin politikalarının bir parçası olması, konuya yönelik kaynak aktarımının gerçekleşmesi ya da siyasi bir karar konusu olması ile gerçekleşmektedir. Bir konunun tehdit olarak sunulması, belirli gerekçelerle normal siyasi süreçlerin dışında eylemler gerçekleştirilmesi, acil önlemler alınmasını gerektirmesi ise güvenlikleştirme olarak adlandırılmaktadır (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 23).

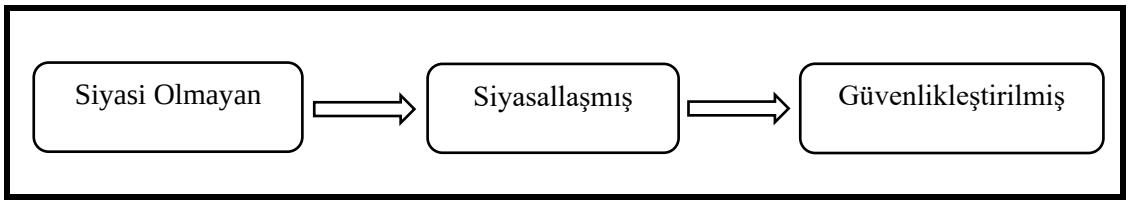

Şekil 1. Güvenlikleştirme süreci

Kaynak: (Peoples & Vaughan-Williams, 2010, s. 77)

Okul, güvenlikleştirme yoluyla bir konunun normal siyasi alandan çıkarılıp acil önlemler gerektiren yani güvenlikleştirilen alana dahil edilebileceğini belirtmektedir. Böylece, güvenlikleştirici aktör (siyasi lider, hükümet, elitler, gruplar vb.) söylemleriyle siyasallaşmış olan bir konuyu referans nesnesinin (devlet, egemenlik, ekonomi vb.) varlığına yönelik bir tehdit olarak sunmaktadır. Bu noktada güvenlikleştirici aktör, konuyu bir tehdit olarak gösterirken normal siyaset alanından olağanüstü önlemler alınması gereken bir alana taşınması gerektiğini iddia etmektedir. Güvenlikleştirme belirli konuların ya da olguların acil önlemler gerektiren yaşamsal tehditler olarak sınıflandırılması ve bu sınıflandırılmanın bir grup tarafından kabul görmesi ile gerçekleşmektedir (Emmers, 2013/2017, s. 133-134).

Bir başka deyişle, güvenlikleştirme eylemi üç aşamada gerçekleşmektedir. Birincisi, güvenlikleştirici aktör tarafından belirli bir konunun ya da durumun referans nesnesine yönelik bir tehdit olarak sunulmasıdır. İkincisi ise, güvenlikleştirici aktörün, söylemleriyle ön plana çıkardığı tehdit normal siyasi alandan çıkarılarak olağanüstü tedbirler alınmasını gerektirmeyi öngörmesidir. Üçüncüsü ise, güvenlikleştirici aktörün söylemleriyle, hedef aldığı kitleyi bir tehdidin varlığına karşı olağanüstü önlemler alınması konusunda ikna etmesidir (Akgül-Açıkmeşe, 2011, s. 61). Hedef kitle

güvenlikleştirilen konu hakkında acil önlemler alınması gerektiği noktasında ikna edilir ve rızası sağlanırsa, güvenlikleştirme başarılı bir şekilde sağlanmış olmaktadır. Kısacası, *Şekil 1'* de görüldüğü üzere, sırasıyla bir konu siyasi olmayan alandan üzerine kamu politikaları çalışmaları yapılabilecek ya da hakkında kararlar verilebilecek siyasallaşmış alana taşınabilir. Siyasi bir konu, bir aktör aracılığıyla olağan dışı önlemler alınması gereken bir tehdit olarak sunulabilir. Böylece güvenlikleştirilen alana dahil edilmektedir.

Güvenlikleştirme sürecinde aktörlerin söylemleriyle hedef kitle üzerinde yarattığı etki söz ediminin bu yaklaşım için ne derecede önemli olduğunu göstermektedir. Ancak Kopenhag Okulu'ndaki söz edimin güvenlikleştirme içerisindeki önemi birçok bilim insanı tarafından abartılı bulunmakta ve eleştirilmektedir. Güvenlikleştirme sürecinin sadece söz edimi ile açıklanması sürece etki eden diğer unsurların göz ardı edilmesine neden olmaktadır. McDonald'a göre dil sadece anlam üzerinden bir sonuç elde etmemizi sağlamaktadır. Bu nedenle sadece söz ediminin ön plana çıkarılması bu süreci sorunlu kılmaktadır (McDonald, 2008, s. 568). Williams ise güvenlik konularının inşa sürecinde sadece sözel anlatım değil, aynı zamanda görselliğin de etkili olduğunu savunarak, 11 Eylül saldırılarında televizyondaki görüntülerin halkın tehdit ve güvenlik algısında etkisinin göz ardı edilemeyeceğini belirtmektedir (Williams, 2003, s. 527).

Didier Bigo da, Kopenhag Okulu'nu güvenliği sadece konuşma edimi olarak değerlendirmesi konusunda eleştirmektedir. Çünkü ona göre, söz edimi dışında güvenliğin bir dizi rutinleşmiş pratiklerle sorun alanlarında inşa edilebileceğini ve uygulanabileceğini belirtmektedir (Bigo, 2002, s. 65). Bir başka deyişle, Kopenhag Okulu'nun göz ardı ettiği bürokratik pratikler ve fiziksel eylemler, güvenlik yaklaşımlarından birisini oluşturan, Paris Okulu'nun güvenlik yaklaşımının önemli unsurları arasındadır. Ayrıca güvenlikleştirici aktör referans nesnesi karşısında belirli bir kapasiteye sahip olmalı ve inşa edilen tehdit üzerinde kendi tanımlamasını empoze etmelidir. Böylece güvenlikleştirmenin başarısı aktörün sahip olduğu konum ve sembolik değeriyle de ilgilidir (Bigo, 2002, s. 75-76)

Güvenlikleştirme olgusunda sürecin başarılı kabul edilmesi için en önemli unsurlardan birisi de hedef kitledir. Ancak Kopenhag Okulu, hedef kitle konusunu yeterince analiz etmediğine yönelik eleştiriler almaktadır. Balzacq (2005, s. 184), güvenlikleştirmenin gerçekleşebilmesi için hedef kitlenin ikna edilmesi gerekliliğine rağmen, bu kitlenin durumu ve özelliklerinin yeterince analiz edilmediğini belirtmektedir. Çünkü ona göre güvenlikleştirmenin başarılı olması için hedef kitlenin

duygusu, gereksinimi ve çıkarı doğru şekilde analiz edilmiş olmalıdır. Balzacq (2005, s. 184-185), hedef kitlenin güvenlikleştirici aktöre desteğini *ahlaki* ve *resmi* destek olarak iki çerçevede ele almaktadır. Güvenlikleştirici aktörün, güvenlikleştirme eylemini gerçekleştirebilmesi için halkın ahlaki desteğini alması önemlidir. Bu destek ile başvuracağı olağanüstü tedbirlere meşruiyet kazandırmaktadır. Ancak pratikte bunun gerçekleşmesi için güvenlikleştirici aktörün resmi kurumları da ikna etmesi gerekmektedir. Böylece ahlaki desteğin yanında bir kurumun resmi desteğinin olması da önemlidir. Ayrıca Ciaran O' Reilly (2008, s. 67), güvenlikleştirmenin başarılı olması için hedef kitle unsurunun hacim ve çapının önemli olduğunu belirtmektedir. Bir başka deyişle, Kopenhag Okulu'nun hedef kitlesinin oldukça geniş bir niteliğe sahip olmasını eleştirirken, yeteri kadar doğru kişilerin ikna edilmesi gerektiği şeklinde tanımladığı *kritik kitle* kavramıyla hedef kitleye bir açıklama getirmektedir.

Güvenlikleştirme konusunda Kopenhag Okulu, güvenlikleştirici aktör ile referans nesnesi arasındaki iletişimde söz ediminin başarılı olması için *kolaylaştırıcı koşullara* başvurmaktadır. Kolaylaştırıcı koşullar iç (dilsel) ve dış (toplumsal) koşullar olarak iki kategoriden oluşmaktadır. Güvenlikleştirici aktörün sosyal konumu, tehditle ilgili tarihsel koşullar, söylemler içerisindeki dramatik vurgular hedef kitlenin ikna edilme sürecinde kullanılan kolaylaştırıcı koşullara örnektir (Miş, 2014, s. 363-365). Kopenhag Okulu kolaylaştırıcı koşulların yeteri kadar değerlendirilmemiş olması konusunda eleştirilmektedir. Örneğin, McDonald, güvenliğin inşa edilmesi konusunda söylemleri oluşturan sosyal, politik ve tarihi şartların gerekliliğini vurgulamaktadır. Tehdit algısının oluşturulmasında kimliğin, tarihin ve kültürün yeri, tehdit algısının toplumlar arasında neye göre değişiklik gösterdiği, kimi söylemlerin tehdit algısı oluşturulmasında daha etkili olmasının nedenleri tehdit inşası konusunda göz ardı edilmemesi gereken konulardır. McDonald, Kopenhag Okulunun bu konulara yaklaşımının kolaylaştırıcı koşullar gibi dar bir çerçeveden oluştuğunu belirtmektedir (McDonald, 2008, s. 573).

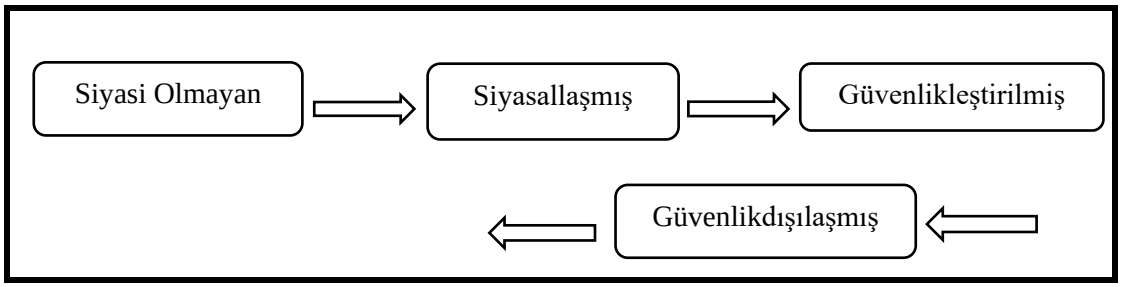

Şekil 2. Güvenlikdışılaştırma süreci

Kaynak: Peoples & Vaughan-Williams, 2010, s. 83

Kopenhag Okulu, güvenlik kavramını, eleştirel güvenlik çalışmalarının aksine, negatif değerlendirmektedir. Dolayısıyla bir konunun söylemler aracılığıyla tehdit olarak yaratılması ve güvenlik sorunu haline getirilmesi durumu da olumlu bir eylem olarak değerlendirilmemektedir. Güvenlikleştirme, kaçınılması gereken bir süreçtir. Çünkü bir konu güvenlik sorunu olarak tanımlanırsa doğasından kaynaklanan bir otorite ortaya çıkar ve devlet elitleri ya da gruplar bu otoriteyi şiddet içeren yöntemlere kadar birçok olumsuz şekilde kullanabilir (Williams, 2003, s. 523). Bu yüzden Kopenhag Okulu için, ideal olan durum güvenlikleştirilmiş olan bir konunun *güvenlik dışılaştırılmasıdır.* Güvenlik dışılaştırma, *Şekil 2*' de görüldüğü üzere, daha önce tehdit olarak kabul edilen bir konunun ya da sorunun artık güvenlik sorunu olarak değerlendirilmemesidir. Böylece, sorun acil önlemler alınması gereken alandan çıkarılarak normal siyaset alanına dahil edilecektir (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 4). Kopenhag Okulu için en doğru sonuç bir konunun söylemlerle tehdit olarak sunulmasından ziyade, bunun siyasi alanda kalmasıdır. Eğer bir konu güvenlikleştirilmiş ise, tehdit unsuru bu alandan siyasal alana taşınmalıdır.

Güvenlikleştirme, siyasallaşmanın aşırı ucu olarak değerlendirildiğine göre, siyasallaştırma üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu nedenle bir sonraki bölümde güvenlikleştirme ile siyasallaşma arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

2.5 Güvenlikleştirme ve Siyasallaşma

Bir konu siyasetin konusu olmayarak, üzerinde politika çalışması ya da kaynak aktarımı yapmayı gerektirmeyen bir alanda kalabilir. Aynı konu zaman ve ihtiyaçlara göre siyaset alanının dışından siyasallaştırma alanına dahil edilerek, üzerinde tartışılan, kaynak ayrımı yapılan ve politika üretilen bir alana taşınabilir. Bir başka deyişle, siyasallaşma olarak adlandırdığımız alan bir sorunu açığa çıkarma ve gündeme taşımamızla ilgilidir. Bu durum tamamen aktörlerin seçimlerine bağlıdır (Miş, 2014, s. 348). Siyasallaşma sürecinde konu, kamusal tartışmanın bir parçasıdır ve hükümetin kaynak sağlamasını gerektirir. Ayrıca olağan siyasi sistem içerisinde yönetilir. Kopenhag Okulu "daha az güvenlik daha çok siyaset" sloganıyla, siyasallaşmış olanın tercih edilen tarafta olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır (Waever, 1995, s. 5). Böylece, normal siyaset alanında kalmak Kopenhag Okulu için ideal olan süreçtir.

Güvenlikleştirme, siyaseti oyunun yerleşmiş kurallarından ileriye taşıyan bir siyaset türü olarak tanımlandığına ve siyasallaşmanın aşırı ucu olarak görüldüğüne göre,

güvenlikleştirme ve siyasallaşma doğrusal bir ilişkiye sahiptir (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 23).

Bir konunun tehdit olarak algılanması, güvenlikleştirilmesi için öncelikle siyasallaşması gerekmektedir. Ancak siyasallaşan bir konunun her zaman güvenlikleştirileceği gibi kesin bir yargı söz konusu değildir (Şemşit, 2010, s. 49). Böylece, siyasallaşan bir konu güvenlikleştirilmeden siyasal alanın dışına çıkabilir. Konular, tehdit olarak inşa edilmeden ya da olağanüstü önlemler almayı gerektirmeden, sadece üzerine politika yürütülüp, kararlar alınabilecek kadar siyasi gündemde yer edinebilirler. Sonrasında devletin konuyla ilgilenmediği ve kamusal alanda tartışmalara dahil olamadığı siyasal olmayan alana geri dönebilir ya da siyasallaşmış olan konu bir güvenlik tehdidi olarak sunulabilir. Burada anahtar unsur aktörlerin belirli bir konuyu nasıl tanımladığı ve ne kadar yoğunlukta öncelik verdiğiyle ilgilidir.

Çevre konusu Uluslararası İlişkiler literatüründe güvenlikleştirilmesi ya da siyasallaştırılması konusunda özne olarak kendisine yer bulmaya başlayan bir olgudur. Süreç içerisinde aktörlerin değişen algılarıyla doğru orantılı olarak, çevresel bozulmaların da etkisiyle, çevrenin sınıflandırılması da değişiklik göstermektedir. Güvenlikleştirme sürecinde çevrenin hangi kısımda olduğunun incelenmesinden önce güvenlik ve çevre arasındaki ilişki de değerlendirilmelidir. Bu tez çalışması, çevre ve güvenlik ilişkisi temelinde Türkiye'de toplumun düzeyinde çevresel sorunlara karşı algısı ve hükümet düzeyinde iklim değişikliği politikalarının siyasallaşma veya güvenlikleştirme süreçlerinin tartışıldığı bir çerçeveye oturtulmuştur.

2.6 Çevre ve Güvenlik İlişkisi

Çevre, insan gibi canlı ve cansız tüm varlıkların yaşam alanını oluşturduğu için, insanın temel gereksinimleri arasındadır. İnsan varoluşundan itibaren hava, su ve toprak gibi yaşamını sürdürebilmesini sağlayan çevrenin unsurlarından yararlanmaktadır. Doğayı bilgi birikimiyle işlemekte ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktadır (Keleş & Hamamcı, 2005, s. 23-25). Çevrenin tanımına bakacak olursak, TDK'ya göre "bir şeyin yakını, dolayı, etraf, perifedir" (TDK, 2006b). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 5491 sayılı kanun ile değişiklik yapılan Çevre Kanunu' nun 2. maddesine göre çevre "canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı" şeklinde tanımlanmaktadır. (Çevre Kanununda Değişiklik Yapılması,

2006). Çevre, canlı ve cansız tüm varlıkların birbirileriyle etkileşim halinde olduğu bir ortam olduğuna göre, dünyadaki doğa olayları, iklim, bitki, hayvan, insan gibi canlı ve cansız tüm varlıklar birbirlerini etkilemektedirler. Bu etkileşimin sağlıklı bir şekilde sürmesi için karşılıklı bir uyum, denge durumunun sağlanması gerekmektedir. Ancak Sanayi Devrimi'yle birlikte gelen bilimsel ve teknolojik gelişmeler insanların içerisinde bulunduğu çevreye zarar vermeye başlamıştır. Böylece insan hayatını kolaylaştıran ilerlemeler çevresel tehditleri de beraberinde getirmiştir (Erhan, 2003, s. 7). Endüstrileşmeyle birlikte fosil yakıt[11] kullanımındaki artış, hızlı nüfus artışı, besin üretiminin nüfus artışıyla doğru oranda artmaması ve yeryüzündeki doğal kaynakların sınırlılığının fark edilmeye başlanması çevrede oluşan sorunların temelini oluşturmaktadır. Özellikle endüstrileşme sürecinin getirisi olan çevre kirliliği, çevreyi oluşturan unsurların niteliğinde olumsuz yönde değişimlere neden olmuştur. İnsanların doğadan giderek daha fazla yararlanma hırsı, aşırı tüketim gibi durumların neden olduğu sorunlar çevrenin kendini yenileyebilme yeteneğinin üstüne çıkmıştır (Keleş & Hamamcı, 2005, s. 25). Böylece insanlar kendi hayatlarını devam ettirmek adına çevreye müdahale ederek dengeleri bozmuş ve çevresel bozulmaları beraberinde getirmiştir.

Çevresel bozulmalar doğa, insan ve devlet üzerinde olumsuz etkiler yaratmakta ve insanların gereksinimlerini karşılamada sorunlar çıkarmaktadır. Böylece insanlığın sebep olduğu sorunlar yine insanlığın temel gereksinimlerini olumsuz yönde etkilemekte ve onlara tehdit olarak dönmektedir. Çevresel bozulmalar tehlikeli bir noktaya ulaşmaya başlamış, hava ya da su kirliliğinin neden olduğu kitlesel ölümler devletlerin çevresel sorunların ne derece tehlikeli olabileceği konusunun farkına varmalarını sağlamıştır. Örneğin, 1952 yılında Londra' da yaklaşık 4000 kişi hava kirliliğinden dolayı hayatını kaybetmiştir (Keleş & Hamamcı, 2005). Günümüzde ise Çin'de hava kirliliğinin sebep olduğu hastalıklardan dolayı binlerce insan hayatını kaybetmiştir (Deutsche Welle, 2015). Bir başka deyişle, 20. yüzyılda farkına varılan çevresel tehditler 21. yüzyılda varlığını ve şiddetini devam ettirmektedir. Çevresel sorunlar sadece ekosistemin üzerinde değil aynı zamanda insanlığa ve devletlerin ekonomisine yönelik yarattığı sorunlar gibi nedenlerden dolayı insana ve ulusal güvenliğe yönelik tehditler olarak da algılanmaktadırlar. Böylece çevresel bozulmaların

[11] Fosil yakıtlar, milyonlarca yıl boyunca çürümüş hayvan ve bitkilerin toprağın altında basınca maruz kalması sonucu sıvılaşarak ya da gazlaşarak yanıcı hale gelmesiyle oluşan kalıntılardan ele edilir. İnsanların neden olduğu sera gazı salımlarının en büyük kaynaklarından birisi fosil yakıtların yakılmasıdır (Talu, 2015, s. 28).

tehdit niteliği şeklinde doğaya, insanlara ve devletlere geri dönüşte bulunmaya başlaması uluslararası toplumda fark edilme sürecine girmiştir.

1960'lı yılların sonuna geldiğimizde sanayileşmenin çevreye sebep olduğu zararlar insanlar tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın çevreye verdiği zarar, teknolojideki gelişmeler ve bunların sanayiye yansımasının çevre üzerindeki olumsuz etkisi 1970'lere gelindiğinde çevre sorunlarının tartışılmasını akademik alandan uluslararası sisteme taşımıştır. 1980'li yıllarda ozon tabakasındaki seyrelmenin ve küresel ısınmanın belirtilerinin açığa çıkması ve iklim değişikliğinin çevrede yarattığı ve yaratacağı bozulmalar, devletlerin ulusal güvenlik algısını da etkilemiş ve çevre konusu giderek güvenlik alanına dahil olmaya başlamıştır (Sençerman, 2013, s. 8-10). İnsan yaşamını etkilediği gibi, devletlerin çıkarlarını da olumsuz yönde etkileyen çevresel bozulmalar güvenlikle ilişkilendirilmeye başlanmıştır.

1960'lardan itibaren ortaya çıkan dört gelişme çevre güvenliği konusunun güvenlik çalışmalarında yer almasına neden olmuştur. Birincisi, uluslararası toplumda çevre bilinci artmaya başlamış ve bu durum çevre hareketlerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. İlk olarak 1962 yılında Rachel Carson'ın Dikloro Difenil Trikloroethan (DDT)[12] gibi bir böcek ilacı kullanımının hayvanlar ve gıda üzerindeki etkisini açıklayan *Silent Spring* isimli kitabı yayınlanmıştır (Barnett, 2013/2017, s. 191). Bu kitap Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde altı milyondan fazla satılmış ve kitabın yaklaşık olarak otuz dile çevirisi yapılmıştır (Palacio, 2012). Kitap basılı ve elektronik medya aracılığıyla çevre konusunda farkındalık yaratmış ve toplumların bu konuda bilinçlenmesine ön ayak olmuştur. Amerika toplumunun ilgisini çeken kitap, devlet yönetiminin de ilgisini çekmiş ve DDT ve benzeri böcek ilaçlarının yasaklanmasını sağlamıştır (Çetiner, 2012, s. 20). Bu dönemde hükümet dışı çevre örgütlerinin sayısında da artış gözlenmektedir. 1961 yılında Dünya Doğayı Koruma Vakfı (World Wildlife Fund [WWF]), 1969 yılında Yeryüzü Dostları, 1971 yılında Greenpeace gibi hükümet dışı örgütlerin ortaya çıktığı görülmektedir. İkincisi, bazı araştırmacıların geleneksel güvenlik yaklaşımını çevresel bozulmaların artışı ve etkilerinin görünür olmasıyla ortaya çıkan tehditleri yönetmede yetersizliğini eleştirmesidir. Uluslararası sistemin düzenine ve refahına tehdit oluşturan çevre sorunlarının anlaşılmasının ve tepki verilmesinin gerekliliğini anlatan Richard Falk'un *This Endangered Planet* (1971) ve

[12] DDT, çeşitli besin ürünlerinde kullanılan bir böcek ilacı türüdür. Tüm canlılar üzerinde şiddetli derecede olumsuz etkisi olduğu için birçok ülkede (ABD ve Avrupa gibi) yasaklanmıştır (NPIC, 1999).

Margaret Sprout' un *Towards a Politics of Planet Earth* eseri bu konudaki girişimlerdendir. Ayrıca bu dönemde çevre konusu uluslararası konferansların içeriğinde kendisine yer bulmuştur. 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı bunun ilk örneğidir. Üçüncüsü, 1990'larda Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle değişen düzen güvenlik çalışmaları içerisinde çevre konusunun da ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Soğuk Savaş karşılıklı silahlanma ve iki süper gücün nükleer silah yarışıyla geçen bir süreç olmuştur. Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası sistemde baskın olan askeri güvenlik algısı daha az geçerli olmaya başlamış ve bulaşıcı hastalık, açlık, kıtlık, kimyasal ve biyolojik silahlar ve etnik, ekonomik, çevresel sorunlarla tehdit kavramı genişlemiş, bu durum güvenliğin yeniden tanımlanmasını sağlamıştır. 1980'li yıllardan itibaren ozon tabakasındaki incelme ve iklimde değişikliklerin oluşması gibi çevresel sorunların olumsuz etkilerinin anlaşılmasında artış yaşanmıştır. Böylece bu dönemin sonlarına doğru çevre konusu da sorgulanmaya başlanmıştır. Bir başka ifadeyle, uluslararası düzende iki kutup arasındaki rekabet haricindeki sorunlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Dördüncüsü, gittikçe sayısı artan araştırmalar sonucunda çevresel tehditlerin bir güvenlik sorunu olarak ekosistemle birlikte insana verdiği zararın açığa çıkmasıdır. Çevresel bozulmalar, verimli toprak, temiz su ve gıda gibi insan hayatının gereksinimlerini oluşturan unsurlara erişimi engellemekte, yaşamını sürdürme ve sağlık gibi konularda ekonomik ve sosyal refahı sınırlandırmaktadır (Barnett, 2013/2017, s. 191-194). Kısacası, çevredeki negatif yöndeki değişimler insanlara ve devletlere tehdit olarak yansımaktadır. Çünkü çevresel bozulmalar varlıklarına zarar vermektedir. Bu noktada çevre ve güvenlik arasındaki ilişki kaçınılmazdır.

Çevresel bozulmaların güvenliğe yönelik sebep olduğu tehditler akademik çevre tarafından da değerlendirilmiştir. Kimi akademisyenler çevreyi bir tehdit ve çatışma nedeni olarak değerlendirmektedir. Örneğin, Brown (1977, s. 37), ulusal güvenliğe yönelik yeni tehditlerin de ortaya çıktığını ve bunların askeri tehditlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Çevresel sorunlar ve güvenlik arasında bir ilişki kurulabileceğini anlatmaktadır. İnsan nüfusunun biyolojik sistem üzerinde yarattığı baskının balıkçılık, orman ve gıda konuları üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. İklim değişikliği konusunu da değerlendiren Brown, iklimin her zaman insanlığı etkilediğini, ancak son dönemlerde insanlığın da iklimi etkilediğini belirmektedir. Sanayi Devriminden bu yana fosil yakıt kullanımı ile CO_2 düzeyindeki artış arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir (Brown, 1977, s. 20). İnsanlık ile dünya

kaynakları arasındaki değişen ilişkinin neden olduğu yeni tehditlerin, ekolojik sorunların ekonomik sorunlara ve sosyal huzursuzluk ve siyasi istikrarsızlığa dönüşerek ortaya çıktığını belirtmektedir (Brown, 1977, s. 36).

Ullman (1983, s. 133), *Redefining Security* adlı çalışmasında yeniden tanımladığı ulusal güvenliğe, askeri tehditler dışında insanın refahını etkileyebilecek tehditleri de dahil etmektedir. Ayrıca kuraklık, kıtlık ve sel gibi çevresel sorunlar bir topluluğun yaşam kalitesini ciddi şekilde olumsuz yönde etkilemektedir. T. Matthews ve Norman Myers gibi yazarlar çevreyi ilgilendiren bazı konular ve güvenlik çıkarlarımızı oluşturan değerlerimiz arasında bir bağlantılı olduğunu ve çevreyle ilgili değerlerin tehdit edilmesi, güvenliğimizin de tehdit edildiği anlamına geldiğini ileri sürmektedirler (Levy, 1995, s. 35). Bir başka deyişle, insanlığa bir tehdit olarak görülen çevresel bozulmalar aynı zamanda ulusal güvenliğe de bir tehdit oluşturmaktadır.

Homer-Dixon (1991, s. 91) ise çevresel değişimlerin ulusal ve uluslararası düzeyde çatışmalardaki etkisini değerlendirmektedir. Homer-Dixon, çevresel bozulmaların tarımsal üretim, ekonomik gerileme, nüfusun yer değiştirmesi ve bozulmuş sosyal ilişkiler olarak dört sosyal etkisi olduğunu belirtmektedir. Tarımsal üretimdeki azalışın toplumların yer değiştirmesine ya da ekonomideki bozulmanın eğitimli insanların yer değiştirmesine neden olmasını buna örnek vermektedir. Aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla çevresel bozulmalardan daha çok etkilendiğini belirtmektedir. Çevresel baskıların daha şiddetli hissedildiği gelişmekte olan ülkelerde çatışmalar ortaya çıkmaktadır. (Homer-Dixon, 1991, s. 78).

Çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiye yapılan vurgu sadece akademik çalışmalarla sınırlı kalmamış, uluslararası örgütler de bu sürece dahil olmuştur. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization [NATO]) ve BM gibi uluslararası örgütler, çevre konusunun önemine ve çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadırlar. Örneğin, 1999 yılında imzalanan Avrupa Güvenlik Şartı'nda çevreden, güvenliğe yönelik bir tehdit olarak bahsedilmektedir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2019). NATO, 1991 Stratejik Konsept'inde güvenlik tanımının siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel unsurlara sahip olduğunu belirtmiştir. Böylece NATO da çevresel sorunları güvenliğe karşı tehdit olarak değerlendirmektedir (NATO, 1991). Ayrıca, çevre ile güvenlik arasındaki ilişkiye dikkat çeken ilk uluslararası belge Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayınlanan (Brundtland Raporu) "*Our Common Future*" adlı rapordur. Raporda güvenlik kavramının genişletilmesi

konusundaki gerekliliği ve çevresel sorunların siyasi gerginliklerin ve çatışmaların nedeni ve sonucu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca *sürdürülebilir kalkınma* kavramından bahsedilmiş ve *çevresel güvenlik* kavramı ilk kez bu raporda kullanıma sunulmuştur (Barnett, 2013/2017, s. 192). Böylece çevre ve güvenlik kavramının geçtiği dönüşüm uluslararası toplum tarafından da kabul görmektedir.

İnsanın temel gereksinimlerini karşıladığı hava, su ve toprağın zamanla bozularak niteliğini yitirmesi, insan gereksinimleri uğruna aşırı tüketildiği için bitki ve hayvan topluluklarının yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması, çevresel değerlerin kaybedilmeye başlandığının bir göstergesi olmaktadır. Çevresel tehditlerin sadece insan güvenliğine karşı değil, ulusal güvenliğe de bir tehdit olarak görülmeye başlanmış ve çevrenin diğer toplumsal konular gibi bir güvenlik meselesi olarak değerlendirildiği görülmektedir.

2.7 Çevresel Güvenlik

Çevre insanların yerleşik hayat ve sanayileşmeyle tanışmasının bir sonucu olarak çeşitli yıkımlara maruz kalmıştır. İnsanoğlu çevreyi kendi amaçları doğrultusunda kullandıkça tüketmeye başlamıştır. Maruz kaldığı baskıya karşı direnemeyen çevre çeşitli değişimleri de beraberinde getirmektedir. Çevresel değişimlerin ekosistem, insanlar, devletler ve toplumlar üzerindeki olumsuz etkileri fark edilmeye başlandıkça çevresel güvenlik kavramı da şekillenmeye başlamıştır. Çevresel güvenlik kavramı zaman içerisinde çevresel değişimlerin neden olduğu etkiye göre çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.

1980'lerin sonlarına kadar olan dönemde çevre konusu güvenlik içerisinde "alçak" politika konumunda kalmıştır. Kopenhag Okulu sektörel analizi ile çevre ve göç gibi konuların da yüksek politika konusu olabileceğini göstermektedir. Buzan, çevresel sorunları güvenliğin gündemine yerleştirmesinin nedenini ortaya çıkabilecek olan tehditlerin muhtemel büyüklüğüne ve bunların karşısında alınması gereken acil cevapları harekete geçirme ihtiyacına bağlamaktadır (Waever, 1995 belirtildiği üzere, s. 63). Bu noktada Kopenhag Okulu, çevre konusunun güvenlikleştirilmemesi gerektiğini ancak bu yönteme başvuran aktörlerin olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden güvenlik konusunu bilimsel gündem ve siyasi gündem olarak ikiye ayırmaktadırlar. Siyasi alanın dışında, bilim insanları ve araştırma kurumları tarafından inşa edilen bilimsel gündem, modern uygarlıklara yönelik muhtemel tehditleri oluşturan çevresel sorunlardan

oluşmaktadır. Hükümetler ve hükümetler arası olan siyasi gündem, çevresel sorunlarla nasıl başa çıkılabileceğiyle ilgili kamu politikaları ve karar alma süreçlerinden oluşmaktadır (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 71-72).

Kopenhag Okulu, çevresel sorunların siyasallaştırılması ya da güvenlikleştirilmesi konusunda sorunları sebep ve sonuç ilişkisine göre değerlendirmektedir. Çevre lobisi çevresel sorunların nedenleriyle ilgilenmekte ve bir felakete dönüşmeden bu sorunların nedenlerini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Çevresel sorunlar genellikle uzak ve belirsiz bir geleceğe işaret ettiği için panik politikası olarak adlandırdığımız acil önlemlerin alınmasını gerektirdiği politika düzeyine neden olmamaktadırlar (Buzan, Waever, & Wilde, 1998, s. 82-83). Böylece, güvenlikleştirmemeyi savunan Kopenhag Okulu, çevre konusunda da aynı tavrı sergilemekte ve sorunun siyasallaştırma düzeyinde kalması gerektiğini belirtmektedir.

Güvenlik kavramının tartışmalı bir niteliğe sahip olması çevresel güvenlik konusunun da tartışmalı bir nitelik kazanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, açık ve kesin bir çevresel güvenlik tanımından da bahsedilememektedir. Çevresel güvenlik dünya nüfusunun artması, su kıtlığı, yeraltı suyunun tükenmesi, ekilebilir alanların bozulması, ormansızlaşma, sera gazı emisyonlarının ciddi şekilde artması, kentleşme, hava ve su kirliliği, buzulların erimesi ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi çevresel sorunların güvenliği tehdit etmesidir (Sousa, 2012, s. 19). Bir başka tanıma göre, çevresel güvenlik askeri faaliyetlerden zarar görmüş olan çevreyi, çatışmalara ya da sosyal düzensizliklere yol açabilecek kaynak kıtlıklarını, çevresel bozulmaları ve biyolojik tehditleri iyileştirme çabalarını içeren insan ve çevre dinamikleri temelinde şekillenen durumdur (Millennium Project, 2019). Kısacası, çevresel güvenlik çevreyle ilgili bir güvenlik sorunudur. İnsanın içinde bulunduğu çevreyi tehdit eden çevresel bozulmalar gibi her türlü sorun bu güvenlik kavramının içerisine dahil edilebilir. Böylece çevresel güvenlikte ekosistemin ve bu sistemin bir parçası olan insanın çevresel bozulmalara karşı güvence altına alınması söz konusudur.

Barnett, çevresel güvenliğin daha iyi anlaşılması için öncelikle çevresel güvensizliği tanımlamaktadır. Çevresel güvensizlik, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde çevresel değişimlerin neden olduğu olumsuz etkilere karşı bireylerin ve grupların savunmasızlığı durumudur. Çevresel güvenlik ise bireylerin refah düzeyi için önemli olan şeylerin olumsuz etkilenmemesi, çevresel değişimlere engel olma ya da uyum sağlayabilme yeteneğidir (Barnett, 2007, s. 5). Çevresel güvenlik, bireyin bir yaşam

alanı ihtiyacı ve kendisine uygun refah seviyesinin sağlanması gibi geniş bir güvenlik alanı olarak görülmektedir.

Dalby, çevresel güvenlikle ilgili tartışmaların gelişimini beş döneme ayırmıştır. Birinci dönem, Gorbaçov döneminin sonunda çevresel güvenlik kavramı önem kazanmıştır. Bir başka deyişle, Soğuk Savaş'ın son dönemlerinden itibaren kavram uluslararası sistemde belirginleşmeye başlamıştır. Bunun nedeni ise ABD ve SSCB'de, toplumdaki istikrarsızlık ve bozulmaların çevresel sorun kaynaklı olmasının bir sonucu olarak kavram baskın bir tema haline gelmiştir. İkinci dönem, Homer-Dixon ve Toronto Üniversitesi ekibinin çevresel sorunlar, toplumsal tehditler ve çatışmalar arasındaki nedensel bağlantıları araştırdığı dönemdir. Üçüncü dönem, İsviçre'de Environment and Conflict Project (ENCOP)[13]' in çevresel çatışmaları kalkınma sorunları ve ticari toplumların yayılan etkisiyle ilişkilendirdiği dönemdir. Dördüncü dönem, çatışmalara neden olduğu düşünülen çevresel kıtlık konusunun siyasi ekoloji üzerine araştırmalar yapan araştırmacılar tarafından ele alınması ve siyasi ekoloji literatürünün ekonomi politik üzerine çalışmalar yaptığı dönemdir. Beşinci dönem, kaynak kıtlığı ile çatışma arasında bir bağlantı bulunmadığının iddia edildiği, karşı argümanların belirtildiği, dönemdir (Dalby, 2003, s. 5074).

Barnett (2013/2017, s. 194), çevre güvenliği konusunda literatürde altı temel yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Birincisi, *ekolojik güvenlik* olarak da adlandırılan insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkisiyle ilgili olan şeylerdir. Burada güvenliği sağlanması, korunması gereken ekosistemdir ve buna karşı en temel tehdit ise insan faaliyetleridir.

İkincisi, *ortak güvenliğe* odaklanan bir yaklaşımdır. Ozon tabakasının incelmesi ve iklim değişikliği gibi çevre sorunları bazen devletlerin sınırlarını aşmakta ve küresel bir nitelik kazanmaktadır. Bu sorunlara devletlerin eylemleri, saldığı gazlar, neden olduğu gibi birçok ülkeyi de etkilemektedir. Ancak sorunların küresel niteliğe sahip olması her devletin aynı zararı verdiğine ve her devletin aynı şekilde zarar gördüğü anlamına gelmediği unutulmamalıdır. Burada önemli olan nokta devletlerin ortak güvenlik çıkarlarının bir sonucu olarak ortak eylemler gerçekleştirmesinin gerekliliğidir (Barnett, 2013/2017, s. 195).

[13] ENCOP projesi, çalışmalarını nedensel bağlar üzerine yoğunlaştırmaktadır. Hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında çatışmaların ve savaşların tetikleyici öğesi ve kaynağı olarak gördükleri çevre krizlerine odaklanmaktadırlar (Spillmann & Bächler, 1995).

Üçüncüsü, çevrede yaşanan değişimlerin *şiddet içeren çatışmalara* dönüşüp dönüşemeyeceğine yönelik araştırmaların yapılmasıdır. Toronto ve ENCOP Projelerinin çevresel şiddet üzerine araştırmaları buna örnek olarak gösterilebilir (Barnett, 2013/2017, s. 196-197).

Dördüncüsü, çevresel değişimler *ulusal güvenliğe* zarar vermektedir. Çevresel bozulmalar bir devletin ekonomik yapısını zayıflatabilmektedir. Örneğin, iklim değişikliği konusu devletlerin toprak bütünlüklerine yönelik bir tehlike olarak görülmektedir. 2005 yılında New Orleans'ı vuran Katrina Kasırgası gibi iklim değişikliğinin etkisiyle daha şiddetli yaşanılmaya başlanan kasırgalar önemli derecede insan kaybına ve ekonomik zarara neden olmuştur. Katrina kasırgasında 1000'den fazla insan hayatını kaybetmiş, yaklaşık 500,000 insan yerinden olmuş ve 100 milyar doların üzerinde zarar ortaya çıkmıştır. Ayrıca iklim değişikliği enerji, gıda ve su gibi insan hayatının temel gereksinimini oluşturan unsurların üretimi ve dağıtımı gibi konulara tehdit oluşturmaktadır (Barnett, 2013/2017, s. 198-199).

Beşincisi, savaş süresince *silahlı kuvvetler* ile çevre arasındaki ilişkidir. Savaşlar genellikle çevre üzerinde yıpratıcı etkiler bırakmaktadır. Japonya'da nükleer silahların kullanılması, Vietnam'da yaprak dökücü ilaçların kullanılması, Kuveyt ve Kosova' da inceltilmiş uranyum içeren askeri cephanelerin kullanılması, savaşın çevreye ne derecede zarar verdiğini göstermektedir. Savaşın neden olduğu çevresel ve ekonomik bozulmalar halkın faydalandığı ekolojik kaynaklar üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır (Barnett, 2013/2017, s. 200).

Altıncısı, çevresel değişimlerin devletlerin refahını etkileme şekli belirsizken, *insanlar* üzerinde yaratacağı etki oldukça açıktır. Doğu Timor'da geçimini dağlardan sağlayan çiftçiler arazilerinde sulama sistemine sahip değildir, verimli olmayan topraklar erozyona uğramaktadır ve tarımsal verimlilik düşüktür. Düzensiz yağışlardan dolayı, kuraklık dönemlerinde Doğu Timor'da açlık ve yetersiz beslenme vakaları yaşanmaktadır (Barnett, 2013/2017, s. 194-203). Böylece, çevresel değişimlerin neden olduğu gıda güvenliği[14] sorunu insan hayatını doğrudan etkilemektedir. Bir başka deyişle, insanların gıdaya ulaşımlarını ve tükettikleri gıdaların niteliklerini etkileyen çevresel değişimler suların kirlenmesi, kaynakların azalması ve hastalıkların artması gibi sonuçlara neden olmaktadır (Ericksen, 2008). Böylece çevresel değişimler insandan

[14] Gıda güvenliği, insanların sürekli olarak aktif ve sağlıklı bir yaşam için gerekli güvenilir ve besleyici gıdaya yeterli düzeyde sahip olduğunda gerçekleşmektedir (The Food and Agriculture Organization [FAO], 2006).

devlete ve ekosisteme kadar geniş bir etkileme kapasitesine sahip bir tehdit niteliğindedir.

Günümüzde uluslararası sistemde çevresel sorunlar arasında etkisi en çok hissedilen ve insanlar, topluluklar ve devletlere tehdit niteliği taşıyan en önemli sorunlardan birisi de iklim değişikliğidir. İklim değişikliği küresel ve ulusal ölçekte etkisini hissettirmekte ve bir tehdit olarak algılanmaktadır. IPCC 2007 değerlendirme raporunun II. Çalışma Grubu'nda iklim değişikliğinin çevre ve sosyal düzen üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. İklim değişikliğinin dünyadaki canlı türlerini ve ekosistemi etkileyeceğini sonucuna varmaktadır (IPCC, 2007a). Ayrıca IPCC'ye göre, iklim değişikliğinin etkilerinin sınırlandırılması zor olacaktır. Çünkü hava olaylarının daha yoğun ve daha sık yaşanmaya başlandığı durumlarda bu olayların sonucu olarak ekonomik ve sosyal maliyetlerde artışlar yaşanacaktır (IPCC, 2007a, s. 12).

Kimin güvence altına alınacağı ve iklim değişikliği gibi çevresel değişimlerin onları nasıl tehdit ettiğine bağlı olarak çevresel değişim bir güvenlik konusu olarak düşünülebilir (Barnett, 2001). İklim değişikliği gibi sel, kıtlık ve kuraklık gibi aşırı hava olayların yaşanmasına neden olabilecek çevresel değişiklikler insan sağlığını ve yaşamını doğrudan tehdit edebilmektedir (Scheffran, 2008, s. 19). Kuraklıktan kaynaklan yiyecek ve su kıtlığı, hastalık gibi sorunlar giderek insan sağlığına zarar verebilmektedir. Çevresel bozulmaların insanlar üzerinde dolaylı ve doğrudan neden olduğu olumsuz etkilerin güvenliklerine bir tehdit olarak algılanması *insani güvenlik*[15] kavramıyla tanışmamızda etkili olmaktadır.

İklim değişikliğine yönelik çalışmaların ozon tabakasındaki incelme konusundan daha çok dikkat çekmesinin nedeni hem ekonomik düzende hem de insan hayatında ciddi derecede etkiler ve değişikliklere sebep olması olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla iklim değişikliği konusu çevre güvenliği konusunda marjinalleşmiştir (Trombetta, 2008, s. 591). İnsani açıdan, varlığımız tolere edilebilir atmosferik sıcaklıkların bulunduğu bir alanda bazı iklim koşullarına bağlıdır. Bu alanın dışında, insanın yaşamını sürdürmesi zordur (Scheffran, 2008). Böylece insanın ihtiyaç duyduğu

[15] İnsani güvenlik kavramının dönüm noktası 1994 yılında BM'nin yayınladığı *Human Development Report* olduğu görülmektedir. Raporda insanların işsizlik, uyuşturucu, suç, kirlilik ve insan hakları ihlalleri gibi karşılaştıkları sorunlar değerlendirilmekte ve insani güvenlik kavramı tanımlanmaktadır. Böylece, insanların bir toplumda nasıl yaşadıkları, tercihlerini yaparken ve uygularken ne kadar özgür oldukları, sosyal olanaklara ulaşabilmeleri, çatışma ya da barış düzeni içerisinde yaşayıp yaşamadıklarıyla ilgili olan şeyler insan güvenliği olarak değerlendirilmektedir (UN, 1994, s. 22-23).

temel sıcaklıktaki artışlar ya da azalışlar insan sağlığını ve yaşam alanını olumsuz etkilemektedir.

İklim değişikliği bazı devletler, toplumlar ve insanlar için güvenlik sorunu oluşturabilmektedir. Örneğin, Tuvalu ve Kiribati gibi yerlerde iklim değişikliği ve buna bağlı olarak deniz seviyesindeki yükselme adada yaşayan insanların yaşamlarına tehdit oluşturmaktadır. Bu ülkelerin karşılaştığı çevresel değişimler en ciddi güvenlik problemlerinden biri olarak algılanabilir (Rahman 1999 ; aktaran Barnett, 2001, s. 2). Bangladeş' te deniz seviyesinin altında yer alan deltalardaki yaşam alanları sele maruz kalmaya yatkın alanlardır. Değişen sıcaklık ve yağış rejimlerinden dolayı Papua Yeni Gine dağlarında yaşayan insanlar sivrisineklerin yaydığı hastalıklara daha fazla maruz kalmaktadır. Böylece iklim değişikliği insan yaşamına ve sağlığına tehdit edici bir etkiye sahip olmaktadır (Barnett, 2001, s. 2).

Ulusal güvenlik, devlet meşruiyetiyle ilgili olduğu için içsel bir boyuta da sahiptir. Halkın refahını kötü yönde etkileyecek olan ekonomik bozulmalar gibi konularda dış güçlere karşı daha hassas olan ülkeler, ülke içi çatışmalara daha eğilimlidir. İklim değişikliğinden kaynaklanan şiddetli ve tehlikeli olaylar ülkeler için dışsal şoka ve daha az güvenliğe neden olmaktadır. Böylece iklim değişikliği meşruiyete dolaylı yollardan zarar verebilmektedir. Örneğin temiz suya ve yiyeceğe ulaşılabilirliğin azalışı hastalıklara ve insanların yeni hastalıklara maruz kalmasına neden olmakta; devlet sermayesi ve askeri yeteneği zayıflatmakta ve insanlar arasındaki eşitsizliği kızıştırmaktadır (Barnett, 2001, s. 4). Kısacası, çevresel sorunlar arasında daha çok popülerleşmiş olan iklim değişikliği konusu sadece ekosisteme ya da insana değil, devletlerin ulusal egemenliğine yönelik de tehdit niteliği taşıyabilmektedir.

Çevresel güvenlik; ekolojik dengenin korunması, çevresel çatışmanın önlenmesi, çevresel işbirliği faaliyetlerinin desteklenmesi, ulus-devletin işlev ve rolünün sorgulanması, askeri faaliyetlerin çevresel etkilerinin azaltılması, demokrasi ve insan haklarının önemsenmesi, sürdürülebilir iktisadi faaliyetlerin desteklenmesi, nüfus artışının olumsuz etkilerinin azaltılması, çevresel göçün azaltılması, şehirleşme sürecinde kaynak güvenliğinin sağlanması, yoksulluğun azaltılması prensiplerini içermektedir (Ak, 2013, s. 59-74). Çevresel güvenlik prensiplerinden de anlaşılacağı üzere, kavramın ekolojik ve toplumsal alanda etkisinin olduğu ve çevresel güvenliğin olabilmesi için sağlıklı bir çevreye ve çevredeki değişimlere bir uyumun olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Çevresel güvenlik, doğadaki canlı ve cansız tüm varlıkların etkileşimiyle ilgili bir kavramdır. Dolayısıyla, su kirliliğinden, ozon tabakasının seyrelmesine ve iklim değişikliğine kadar geniş bir perspektife sahiptir. Çevrenin maruz kaldığı baskı sonucunda verdiği reaksiyonun etkileri sadece bölgesel nitelikte kalmamakta küresel çapta etkisi hissedilebilmektedir. Çevresel güvenlik kavramının uzun süre ikinci planda kalmasına rağmen aslında yıllardır ekosistem, insan, devlet ve toplumlara karşı bir tehdit niteliği taşıdığı ve çevrenin ne derecede önemli olduğu gözlemlenebilmektedir.

2.8 Değerlendirme

Bu bölümde özetlendiği üzere güvenlik tanımı üzerinde uzlaşılmış, kesin bir açıklama söz konusu değildir. Soğuk Savaş süresince devlet odaklı ve askeri gücün ağır bastığı bir güvenlik tanımı var olmuştur. Ancak Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemdeki sorunların sadece devletler arasındaki silahlanma yarışıyla sınırlandırılamayacağı, çeşitli hastalıkların, çevresel problemlerin sınır tanımadığı gözlemlenmiş, etnik sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece uluslararası toplum çevresel, kültürel, toplumsal ve ekonomik sorunların da kendilerini ciddi derecede etkilediklerini görmüştür. Bunun sonucunda güvenlik tanımının da yeniden şekillenmesi gerektiği ilk olarak Barry Buzan tarafından vurgulanmıştır. Kopenhag Okulu güvenlik çalışmalarına alternatif olarak, bulunduğu dönemde, önemli bir yenilik kazandırmıştır.

Bu tez çalışması Kopenhag Okulu bakış açısı temelinde analiz edilecektir. Bu yüzden bu tez kapsamında, Kopenhag Okulu'nun güvenliği, devletlere veya toplumlara yönelik bir sorunun varlığı ve bu soruna karşı korunma arayışı olarak tanımlamasını ve bir siyasi elitin söylemde bulunurken aynı zamanda bir eylemde bulunması tanımlamasını güvenliğin tanımı olarak kabul ediyorum (Buzan, 1991, s. 432 ; Waever, 1995, s. 51). Çünkü güvenlik olgusundan bahsedebilmemiz için öncelikle bir tehdidin varlığı veya olduğuna dair bir algı gereklidir. Toplumlar kendilerine yöneltilmiş bir sorun olduğunda ve buna karşı önlem alınamadığı takdirde güvensiz hissederler. Bu noktada gerçek bir tehdidin olup olmaması önemli değildir. Önemli olan toplumlar veya devletlerin kendilerine yönelik tehdit olduğuna dair bir algısının olmasıdır. Buna karşı korunma hali onlara kendilerini güvende hissettirecektir. Bu yüzden tehdit inşa edilebilecek bir niteliğe sahip olgudur. Bu inşa sürecinde Kopenhag Okulu'nun konuşma ediminde bulunmanın bir davranış niteliği taşıdığı düşüncesi temel alınmaktadır.

Kopenhag Okulu, ortaya çıktığından bu yana birçok noktada eleştirilmiştir. Ancak bir teorinin başarısızlıkları, zayıf yönleri ve güçlü yönleri olabilir. Bunların hepsi bize teorinin ürünlerini görmemizi sağlar. Kopenhag Okulu, disipline kazandırdığı yeniliklerle güvenlik çalışmalarına farklılıklar da getirmiştir. Bu süreçte teorinin eksikleri ve zayıf yönlerinin olduğu temsilcileri tarafından da kabul edilmiş ve yeni çalışmalarla bu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Özellikle, Okul'un söz edimine verdiği önem McDonald, Bigo ve Williams tarafından dar bir nitelik taşıdığı yönünde eleştirilmektedir. Onlara göre, güvenlikleştirmenin inşa sürecinde bürokratik pratikler ve fiziksel eylemler gibi unsurların da etkisi vardır. Bu nedenle sadece söz edimine yer vermenin ve dilin kullanıldığı çerçevede anlam üretmesinin sorunlu olduğunu düşünmektedirler. Waever, teoriye yöneltilen eleştirileri değerlendirdiği bir çalışmasında, bu konuda medyanın dilden başka etkileri de taşıdığını belirtmektedir. (Waever, 2003, s. 28). Güvenlikleştirme konusu bilinçli olarak bir konunun tehdit olarak hedef kitleye sunulması çerçevesinde gerçekleştiği için burada bir konuyu meşrulaştırma önemli olan noktadır. Bu yüzden güvenlikleştirici aktör meşru kılmak istediği konuyu söylemleriyle kendi istediği çerçevede ve kendi istediği ölçüde hedef kitleye sunar ve hedef kitlenin algısını doğrudan yönlendirebilir. Medya aracılığıyla görselleri kullanarak bir güvenlikleştirme eyleminde bulunma söz ediminden daha geniş bir kapsama sahiptir. Yani hedef kitle görsellerden kendi algılarına göre yorum çıkarabilir. Ayrıca medya bir konuyu sunarken ticari amaç güdebilir. Böylece güvenlikleştirici aktörün inşa etmek istediği sorun temel niteliğinden uzaklaşabilir ve hedef kitlenin algısını bu yöntemle kontrol etmek söz edimine kıyasla daha zordur. Bir başka ifadeyle, tehdit inşası sürecinde söz edimini kullanmasını hedef kitle üzerinde daha başarılı olacağını düşünüyorum. Çünkü söz edimiyle bir tehdidin inşası ve bunun bir güvenlik sorununa dönüşmesi siyasal elitin ve yaratmak istediği algının sınırlarını çizer. Söz edimi konusu haklı eleştiriler almış olmasına rağmen, güvenlikleştirmede asıl önemli olanın hedef kitlenin algısını istenilen doğrultuda başarılı bir şekilde yönlendirme olduğu ve bu sürecin öznelerarası bir süreç olarak nitelendirildiği için, Okulu'un söz edimiyle diğer yöntemlere kıyasla daha doğru bir yönteme başvurduğunu düşünüyorum. Çünkü bir grubun algısını yönetmede fiziksel yaptırımlar veya görsellerin etkisi kaçınılmazdır ancak bir konuda algının belirli bir noktaya yönlendirilmesinde söylemler daha etkili olabilmektedir.

Söz ediminin etkili olmasında önemli olan unsurlardan birisini oluşturan hedef kitleye de yukarıda özetlendiği üzere çeşitli yönlerden yeterli derecede açıklanmamış

olduğuna dair eleştiriler yöneltilmektedir. Bu noktada Waever hedef kitle kavramının daha iyi bir tanıma ihtiyacı olduğu belirtir. Bu konuda hedef kitle kavramı sadece "halk" ya da "belirli bir insan topluluğu" anlamına gelmemekte, ikna edilmesi gereken konuyla ilgili gruplar (parti elitleri gibi) da olabilmektedir (Waever, 2003, s. 26). Waever'in sözlerinde de görüldüğü üzere, aslında teorinin eksikleri ve zayıf yönlerinin olduğunu kabul edebiliriz. Ancak bu konu çalışmalarla ve farklı düşüncelerle geliştirilebilir ve zayıf yönler güçlendirilebilir. Waever de bu konuda teoriye gelen eleştirileri göz önünde bulundurarak daha iyi bir tanıma yer vermiştir. Böylece güvenlikleştirme konusu ve amacına göre hedef kitlenin özellikleri de değişiklik gösterebilir. Bir başka ifadeyle, hedef kitlenin kapsamı oldukça geniştir ve yapılacak olan her ampirik çalışmaya göre hedef kitle yeniden şekillenebilir.

Kopenhag Okulu'na yönlendirilen önemli eleştirilerden bir diğeri de sadece devlet bekasını ilgilendiren konuların acil önlemler alınması gereken alana taşıma düşüncesidir. Bu konuda Waever, bir devlet için hayatta kalmanın egemenlik anlamına geldiğini, egemenliğin olmaması durumunda bir devlet olgusunun ve uluslararası siyaset sisteminin bir öznesinin olmayacağını belirtmektedir. Bireyler birey olarak hayatta kalmaya devam edebilirler ancak devletler devlet olarak kalabilmeleri için egemen olmaları gerekir. Burada acil önlemlerin alınması gerektiği vurgusu aynı zamanda özel bir dil oyununu içermektedir. Örneğin, *kimlik* olgusunu referans olarak kullanmak diğer konulara kıyasla belirli hareketleri daha kolay meşrulaştırır (Waever, 2003, s. 15-18). Bir başka ifadeyle, Kopenhag Okulu, devlet egemen güvenlik anlayışından ziyade devlet merkezli bir güvenlik anlayışına sahiptir. Bu yüzden güvenlikleştirme süreci gereği bazı konuların acil önlemler alınması gereken konuma yerleştirilmesi gerekiyorsa bunların hedef kitlelerin daha çok ilgisini çekebilecek ve hayatta kalması önemli bir olguya tehdit algısının oluşturulması ve bu süreçte kullanılmasının normal bir tercih yöntemi olduğunu düşünüyorum. Çünkü devlet, devlet olarak var olduğu sürece devleti ya da toplumları ilgilendiren diğer sorunlar tartışılabilir. Ayrıca güvenlikleştirme konusu uygulandığı toplum, devlet veya bölgeye göre değişiklik gösterebilir. Bu yüzden hedef kitle, uygulanan söz edimi gibi unsurlar da farklılık gösterecektir. Her bölgede aynı unsurların uygulanması ve aynı sonucun elde edilmesi beklenilmemelidir. Böylece Kopenhag Okulu'nun çalışmalarına yönelik eleştiriler var olsa da teori kendisini bu eleştirilerle birlikte geliştirmeye devam etmektedir.

Bu tez çalışması kapsamında çevre konusunun, Kopenhag Okulu'nun disipline kazandırdığı önemli kavramlardan birisi olan, güvenlikleştirme olgusu ve siyasallaştırma olgusu üzerinden değerlendirilmesi yapılacaktır. Bunu yaparken çalışma şu tanımlar temelinde incelenecektir; *siyasallaşma* bir konuyu açıkça görünür kılmak, bunu bir seçim konusu yapmak, konu hakkında karar verilmesine ve bundan dolayı bir sorumluluğun oluşmasına neden olmuş olmak anlamına gelmektedir. *Güvenlikleştirme,* bir konuyu acil ve olağanüstü kalıplarında sunmak, önemli olduğu sürece siyasetin normal alanında bırakmamak ve liderler tarafından diğer konulara kıyasla öncelikli konuma ve üstesinden gelinebilir bir duruma getirmektir (Waever, 2003, s. 12). Böylece çevre konusunun bir seçim haline gelip gelmediği, üzerinde tartışılan ve kararlar alınan bir konu durumunda olup olmadığı ya da acil önlemlerin alınmasını gerektiren bir konumda olup olmadığı konusu tartışılacaktır.

Çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiyi incelerken çevresel güvenlik kavramı, bir dizi tehdidin içerilmesi veya insan ve doğa arasındaki etkileşimden kaynaklanan çelişkilerle ilgili olduğu tanımı temelinde değerlendirilecektir. (Obi, 2000, s. 50). Çünkü çevresel güvenlik kavramıyla anlatılmak istenilenin çevrenin kendisine yönelik tehditlerin varlığı ve bu durumda insan ve çevre arasındaki etkileşimin etkisinin olması olduğunu düşünüyorum. Bir başka ifadeyle, çevresel güvenlik sağlıklı bir çevreye ve çevrede yaşanan değişimlere adaptasyon yeteneğine sahip olma gereksinimi, çevrenin güvenliğinin sağlanması ve çevreyle etkileşim içinde bulunan insanın da dolaylı olarak bu güvenlikle ilişkiliye dahil olması olarak değerlendiriyorum. Kısacası çevresel güvenlikle anlatmak istediğim, etkileşim içinde bulunduğumuz çevreyi var olan ve olası tehditlerden korumanın temel alınması ve sürdürülebilir bir düzenin sağlanmasıdır.

Bu noktada söz konusu çalışmada çevresel sorunlardan birisi olan iklim değişikliği konusu Kopenhag Okulu bakış açısıyla Türkiye'de, iklim değişikliğine yönelik, uygulanan politikalar, plan, proje, raporlar ve söylemler üzerinden ve toplumun çevresel sorunlara karşı algısı ise toplum ve STK söylemleri üzerinden çevresel güvenlik temelinde analiz edilecektir.

BÖLÜM III

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

3.1 İklim Değişikliği ve Nedenleri

2007 yılında Bali'de gerçekleşen BM iklim değişikliği konferansında BM Genel Sekreteri Ban-Ki Moon, konuşmasında "iklim değişikliği gerçekleşiyor. Etkisi gerçektir. Şimdi harekete geçme zamanıdır" cümlelerine yer vererek iklim değişikliği diye bir sorunun var olduğunu vurgulamaktadır (The Guardian, 2007). 2019 yılında BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, *2018'de Küresel İklim Durumu ile İlgili WMO Bildirisi (WMO Statement on the State of the Global Climate in 2018)* açılışının basın toplantısında yaptığı konuşmasında "iklim değişikliği hızlanıyor, ve raporları okuduğumuzda, üç şey dikkat çekiyor. Birincisi, kara ve okyanus sıcaklıklarında, deniz seviyelerinde ve sera gazı yoğunluğunda ciddi yükselmeler görüyoruz. İkincisi, gittikçe, aşırı hava koşullarının dramatik etkilerini görüyoruz. (…) Üçüncüsü, halk sağlığı üzerindeki etkisi artmaktadır" ifadelerine yer vermiştir (UN, 2019a). Böylece iklim değişikliği adında bir sorunun varlığı ve bu sorunun ciddiyetinin vurgulanması noktasında 2007 yılında yapılan konuşmanın benzeri 2019 yılında da BM nezdinde yapılmıştır. Bir başka deyişle, küresel anlamda değişen iklim koşulları uluslararası toplum için önemli bir sorun niteliği taşımakta ve olumsuz etkileri gözlemlenebilir derecededir.

İklim değişikliği kavramını daha anlaşılır kılabilmek için öncelikle *hava ve iklim* kavramları tanımlanmalıdır. *Hava* bir yerdeki bulut, yağış, nem, rüzgar ve sıcaklıkta gördüğümüz kısa vadeli değişimlerden oluşmaktadır (National Aeronautics and Space Administration [NASA], 2017a). Bir başka deyişle, belirli bir yerdeki kısa süreli atmosfer durumudur. *İklim* ise gözlemlenen hava olaylarının (sıcaklık, nem, rüzgar, yağış şekli vs.) uzun vadedeki toplamı ve ortalamasından oluşmaktadır (MGM, 2019b). WMO, uzun vadede hesaplanan süreyi 30 yıllık zaman dilimleri olarak değerlendirmektedir (WMO, 2019a). İklimdeki değişiklikler havadaki değişikliklere kıyasla daha yavaş gerçekleşmektedir.

Bir yerde normal hava koşullarındaki değişiklikler ise *iklim değişikliği* olarak tanımlanmaktadır. Bu değişiklikler bir yere normalde gerçekleşenden daha fazla yağmur yağışı ya da normalde seyreden hava sıcaklığındaki ani değişimler olabilmektedir (NASA, 2017b). Oxford Sözlüğü iklim değişikliği kavramını, özellikle 20. yüzyılın

sonlarına doğru, büyük ölçüde fosil yakıtların kullanımından ortaya çıkan karbondioksit düzeyindeki artışın bir sonucu olarak küresel ve bölgesel düzeyde iklimde değişikliklerin yaşanması olarak tanımlamaktadır (Oxford Dictionary, 2019b). ABD Çevre Koruma Ajansı (United States Environmental Protection Agency [US EPA]), iklim değişikliğini uzun vadede sıcaklık, yağış ve rüzgar düzeninde önemli değişikliklerin yaşanması olarak tanımlamaktadır (US EPA, 2019). Böylece iklim değişikliği, uzun vadede iklimde büyük ya da küçük çapta farklılıkların yaşanması olarak özetlenebilir. Ayrıca, UNFCCC'de belirtildiği üzere, "'iklim değişikliği' karşılaştırılabilir zaman diliminde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan ve dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik demektir" (UN, 1992 s. 3 ; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2002, s. 5). IPCC ise iklim değişikliği kavramını doğal değişkenlerin ya da insan faaliyetlerinin bir sonucu olarak zaman içerisinde iklimde ortaya çıkan değişiklikler olarak kullanmaktadır (IPCC, 2007b, s. 2). Bir başka deyişle, UNFCCC VE IPCC, önceki tanımlardan farklı olarak, açık bir şekilde, iklimde değişikliğe neden olan unsurların hem *doğal* sebeplerden hem de *insan faaliyetlerinden* oluştuğunu belirtmektedir. Kısacası iklim değişikliği doğal süreçlerin ve insani faaliyetlerin atmosfer dengesini bozduğu, iklimde kısa aralıklarla bozulmaların yaşandığı ve bu düzensizliğin öncelikle doğanın kendisini, sonrasında doğadaki tüm canlıları, insan gıdalarını ve devletleri olumsuz yönde etkilediği doğadaki dengesizlik durumudur. Dolayısıyla, bu tezde diğer tanımlara göre daha güncel ve kapsamlı bir tanıma sahip olduğu varsayımından yola çıkarak UNFCCC'nin iklim değişikliği tanımı temel alınacaktır.

İklim değişikliği konusunu detaylı bir şekilde incelemeden önce kavramsal açıdan sık sık karıştırıldığı ve çoğu zaman birbirleri yerine kullanılan *küresel ısınma* kavramıyla arasındaki farkın belirtilmesi önemlidir. Küresel ısınma, atmosfer sıcaklığındaki kademeli artışın kloroflorokarbon (CFC) ve CO_2 gibi çevreyi kirletici özelliklere sahip gazların seviyesine bağlı olarak ortaya çıkan sera etkisiyle ilgilidir (Oxford Dictionary, 2019c). Bir başka deyişle, küresel ısınma atmosferde sera gazı seviyesindeki artışın yeryüzündeki ısı artışına neden olmasıyla ilgili bir durumdur. Böylece küresel ısınma yeryüzünde iklim değişikliğine neden olmakla birlikte iklim değişikliğinin olumsuz yönlerinden birisini de oluşturmaktadır. Kısacası, küresel ısınma kavramı iklim değişikliği kavramıyla ilişkili olsa da aynı anlamı taşımamaktadır.

İklim değişikliği kavramının ve etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi ve konunun zaman içerisinde neden bir sorun niteliği kazandığını anlamak için öncelikle iklim değişikliğinin oluşmasında etkili olan unsurlara bakmamız gerekir. Dünyanın iklimini değiştiren sebepler arasında; dünyanın eksenindeki kayma ve sapmanın neden olduğu güneş etrafındaki yörüngenin basıklaşması, güneş enerjisindeki değişiklikler, kıtaların tektonik hareketleri, buzul oluşumları, volkanik patlamalar, okyanus akıntıları, gelgit olayları[16], *El Nino*[17], *aerosoller*[18] ve atmosferde var olan *sera gazları* örnek verilebilir (Barlas, 2013, s. 93-122; Saraçoğlu, 2010, s. 23). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, iklim değişikliğinin doğadaki bazı doğal süreçlerden kaynaklandığı gibi insan faaliyetlerinden de kaynaklandığı konusudur. Örneğin, volkanik patlamalar, tektonik hareketler, yeryüzü ile güneş arasındaki değişimler iklim değişikliğine etki eden doğal süreçlerdir. Atmosferde giderek artan sera gazları ve aerosoller gibi faktörler ise iklim değişikliğine etki eden insan kaynaklı faaliyetlerdir. Bu tez kapsamında günümüzde iklim değişikliğinin temel nedenini oluşturduğu ve artan bir grafik çizerek bu süreci hızlandırdığı için sera gazı ve etkisi detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

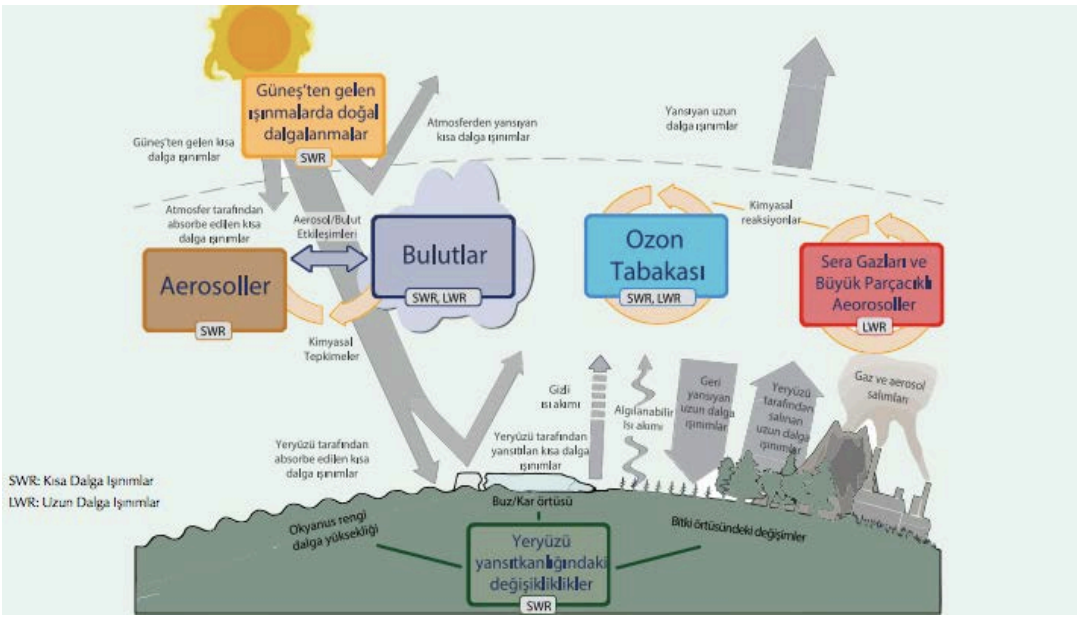

Şekil 3. Sera etkisi

Kaynak: (Gündoğan, Baş & Sayman, 2015 ; IPCC, 2013a)

[16] Ay ve güneşin dünya üzerindeki çekim gücüne bağlı olarak deniz ve okyanuslardaki suyun yükselip alçalması gelgit olayları olarak adlandırılmaktadır (Barlas, 2013, s. 109).

[17] El Nino, orta ve doğu Pasifik Okyanusu'nda deniz yüzeyinin sıcaklığındaki periyodik ısınmanın yüzey sularında aşırı ısınmaya ve bunun su yüzeyindeki havanın da ısınmasına neden olduğu büyük ölçekli doğal okyanus-atmosfer olayıdır (National Oceanic Atmospheric Administration [NOAA], 2018).

[18] Bulutlar, sis ve ev bacalarından çıkan dumanlar aerosollere örnektir. İnsan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan aerosoller, dünyanın iklim düzenini etkileme özelliğine sahiptir. Karbon gibi aerosollerin güneş enerjisini tuttuğu ve yeryüzünün ısınmasına neden olduğu ve sülfat gibi aerosollerin de bulut oluşumunu artırdığı ve yeryüzünde soğumaya neden olduğu belirtilmektedir. (Barlas, 2013, s. 114-115).

Dünya düzenli bir şekilde güneşten kısa dalga ışımaları almakta ve enerji emilimini sağlamaktadır. Daha sonra bu yeryüzünden uzaya uzun dalga ışımaları olarak geri yansımaktadır. Yeryüzüne ulaşan güneş ışınları geri dönerken atmosferdeki gazlar tarafından tutularak dünyayı ısıtmaktadır. Bunun sonucunda troposfer olması gerekenden daha sıcak bir ısıya sahiptir. Bu olay *doğal sera etkisi* olarak adlandırılmaktadır. Böylece *Şekil 3'te* görüldüğü üzere, dünyanın sıcaklığı kısa ve uzun dalgalı ışıma miktarları arasındaki ilişkiye bağlıdır. Bir başka deyişle, iki ışıma dalgası da eşit olduğu sürece yeryüzünün sıcaklığı da sabittir (Saraçoğlu, 2010, s. 26-30). Doğal sera etkisi sayesinde içinde bulunduğumuz yeryüzü yaşanılabilir kılınmaktadır. Çünkü gezegen sıcaklığımız sera etkisinin olmadığı duruma göre 33°C daha yüksektir (Gündoğan , Baş , & Sayman, 2015, s. 4).

Atmosfer içerisinde bulunan doğal sera gazları (su buharı (H_2O), CO_2, metan (CH_4), azotoksit (N_2O) ve ozon (O_3)), güneşten yeryüzüne gelen kısa dalga ışımalarına karşı geçirgen, yeryüzünden uzaya geri yansıyan uzun dalga ışımalarına karşı ise daha az geçirgen bir niteliğe sahiplerdir (Gündoğan, Baş , & Sayman, 2015, s. 4). Bu sera gazlarının miktarı arttıkça hapsettikleri uzun dalga ışıma miktarı da artacaktır. Böylece, atmosferdeki sera gazı miktarı dünyanın ortalama sıcaklığını etkilemektedir.

Tablo 1 *Atmosferde Sera Gazı Birikimindeki Değişiklikler*

Sera Gazları	Sanayi Devrimi Öncesi	2005 Yılı	2011 Yılı	2017 Yılı
CO_2	278 parts per million (ppm)[19]	379 ppm	391 ppm	405.5 ppm
CH_4	715 parts per billion (ppb)	1774 ppb	1803 ppb	1859 ppb
N_2O	270 ppb	319 ppb	324 ppb	329.9 ppb

Kaynak: (IPCC, 2007c, s. 5; IPCC, 2014b; Gündoğan, Baş & Sayman, 2015, s. 8; WMO, 2019b, s. 9)

[19] Ppm (her milyondaki parça miktarı) veya ppb (her milyarda parça miktarı, 1 milyar = 1.000 milyon), sera gazı moleküllerinin sayısının kuru hava moleküllerinin toplam sayısına oranıdır. Örneğin, 300 ppm kuru havanın her milyon molekülündeki 300 molekül sera gazı demektir (IPCC, 2007b, s. 2). Bir ppm %0.0001' eşittir (Giddens, 2013, s. 26).

H_2O, doğada en bol olan ve yaşam için önemli olan sera gazı olmakla birlikte sıcaklık ve nem gibi faktörlere bağlıdır. CO_2 atmosferde doğal olarak var olmasına rağmen fosil yakıt kullanımı ve ormansızlaşma gibi insan etkinlikleri sonucunda artmaktadır. CH_4 kömür madenciliği, petrol sızıntıları, doğal gaz boru hatları, biyokütle ve fosil yakıt yanması, pirinç ekimi gibi faaliyetlerden dolayı atmosferde artmaktadır. Ayrıca organik çöpler ayrışarak metan gazı[20] salgılamaktadır. N_2O tarımsal ve endüstriyel faaliyetlerin sonucunda ve fosil yakıt kullanımında ortaya çıkan bir sera gazıdır (Baumert, Herzog, & Pershing, 2005, s. 6). O_3 ise endüstriyel üretim ve ulaştırma alanındaki faaliyetlerden dolayı artmaktadır. Hidroflorokarbon (HFC) ve Perflorokarbon (PFCs) gibi gazlar çeşitli endüstriyel faaliyetler sonucunda ortaya çıkmaktadır ve atmosferde doğal olarak bulunmamaktadır (Saraçoğlu, 2010, s. 23). Tablo 1'de görüldüğü üzere CO_2, CH_4, N_2O gazlarının miktarları 1750 yılından itibaren 2017 yılına kadar geçen sürede insan faaliyetlerinin bir sonucu olarak belirgin bir şekilde artmış ve endüstrileşme öncesi değerleri aşmıştır (IPCC, 2007c, s. 5).

IPCC'nin Dördüncü Değerlendirme Raporu'nda antropojenik[21] sera gazlarındaki artışın, 20. yüzyılın ortalarından bu yana ortalama sıcaklıktaki artış miktarının büyük bir kısmında etkili olduğu belirtilmektedir. (IPCC, 2007a, s. 5). Böylece iklim dengesi üzerinde olumsuz etki bırakan sera gazlarının en önemli sebebi insan faaliyetleridir. Özellikle Sanayi Devrimi'yle birlikte gelen endüstrileşme süreci ve enerjiye duyulan ihtiyacın getirdiği fosil yakıt kullanımındaki artış doğadaki sera gazı miktarlarının düzenini bozmuştur. Özellikle artan nüfusun getirdiği kentleşme ve kentleşmenin sonucunda yanlış arazi kullanımının neden olduğu ormansızlaşma hem enerji ihtiyacını artırmış hem de doğadaki CO_2 döngüsünün sürdürülebilirliğini kısıtlamıştır. Böylece atmosferdeki denge bozulmuş ve iklim bu bozulmadan etkilenmektedir.

Bu bölümde altı çizildiği gibi, iklimde uzun vadede gerçekleşen değişimler gerek doğal olayların gerekse de endüstrileşmenin getirdiği sürecin bir etkisi olarak insan kaynaklı olayların sonucunda gerçekleşmektedir. Peki bu etkiler çevre üzerinde nasıl gözlemlenmektedir? İklim değişikliği etkilerini dünyada nasıl göstermektedir?

İklim değişikliğinin çevre ve canlılar üzerinde olumsuz etkilerinin varlığı zaman içerisinde gözle görülebilir değişimlere neden olmuş ve günümüzde olmaya devam

[20] Yeteri kadar kontrol altında olmayan ve iyi havalandırılmayan çöplük alanlarında bu metan gazı patlamalara da neden olabilmektedir (Baumert, Herzog , & Pershing, 2005).
[21] İnsanlığın doğada neden olduğu etkilerdir (TDK, 2019).

etmektedir. Bu yüzden bir sonraki bölümde bu etkilerin neler olduğu ve çevreyi, toplumları ya da devletleri nasıl etkilediği incelenecektir.

3.2 İklim Değişikliğinin Etkileri

İklim değişikliği konusu günümüzde içerisinde bulunduğumuz dünyanın en ciddi sorunları arasında yer almaktadır. Bu sorun yeryüzünün ısısını artmasına, denizlerde su seviyesinin yükselmesine ve mevsimlerde değişiklikler yaşanmasına neden olmaktadır. Böylece iklim değişikliği tüm canlıların doğal yaşam alanlarını etkileyebilmekte, çevreden toplumlara ve devletlere kadar geniş bir açıda zarara neden olmaktadır.

IPCC'nin *1,5°C Küresel Isınma Raporu'na*[22] göre, ortalama küresel sıcaklık değeri 2006-2015 yılları arasında, Sanayi Devrimi öncesindeki ortalamanın üzerinde, 0.8°C ile 1.2°C arasında yaklaşık olarak 1 °C olmuştur. Geçmişteki ve şu anda devam eden emisyonlardan dolayı antropojenik küresel ısınma artmaya devam etmektedir (IPCC, 2018, s. 6). Sıcaklık artışı etkisini çevre ve insanlar üzerinde göstermektedir. Örneğin, 2015 yılında büyük sıcaklık dalgaları Hindistan alt kıtasında etkili olmuş, Telangana ve Andhra Pradesh gibi eyaletlerde yaklaşık 2500 kişi sıcak hava koşullarından dolayı yaşamını yitirmiştir (WMO, 2019b, s. 6). 2017 ve 2018 yıllarında Arjantin'de kuraklık soya fasulyesi ve mısır üretimini etkilemiş ve 5,9 milyar $ tarımsal kayba neden olmuştur. Ayrıca Brezilya'da soya fasulyesi mahsullerinde %30'luk bir kayba neden olmuştur (WMO, 2019b, s. 27).

Deniz seviyesindeki yükselmeler de ısınma ile uyum göstermektedir. 1901-2010 yılları arasında ortalama deniz seviyesi 0.19 m yükselmiştir (IPCC, 2014c, s. 4). Deniz seviyesindeki yükselme küresel ısınmaya bağlı olarak buzullardaki erimeler ve ısıya bağlı olarak deniz suyundaki genleşme sonucunda gerçekleşmektedir (NASA, 2018). Deniz seviyesindeki yükselmeler ekosistemi ve insani yaşam alanlarını olumsuz yönde etkilemekte ve tehdit oluşturmaktadır. Örneğin, Papua Yeni Gine'deki ve Vanuatu Adaları'ndaki bazı topluluklar, su seviyesinin yükselmesi nedeniyle göç etmeye başlamışlardır (WWF, 2015). İklim değişikliğinin en önemli etkilerinden birisi insanları göçe zorlaması ve doğal yaşam alanlarını bozmasıdır.

[22] 1.5°C Küresel Isınma Raporu, sanayi öncesindeki düzeylere göre 1.5 °C ısınmanın insanlar ve doğa üzerindeki etkilerine ve bununla ilişkili sera gazı emisyonu hakkında politikalarına, iklim değişikliği tehdidine karşı sera gazı salımlarının azaltılmasına ve sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğu ortadan kaldırma çabalarına ilişkin bir IPCC Özel Raporu'dur (İklim Haber, 2018a).

Buzulların dünya çapında küçüldüğü gözlemlenmektedir. NASA verilerine göre hem Arktik hem de Antarktika'daki buz örtüleri 2002 yılından bu yana kütle kaybına uğramaktadır ve buz kütlesindeki kayıp 2009 yılından itibaren hızlanmıştır (NASA, 2017c). Sıcaklık değerlerindeki artışlar ve kar yağışındaki değişkenlikler buzullarda geri çekilmeye neden olmaktadır (National Snow & Ice Data Center, 2019). Örneğin, buzullar Alpler, Himalayalar, And Dağları, Rocky Dağları, Alaska ve Afrika dahil olmak üzere dünyanın hemen her yerinde geri çekilmektedir (NASA, 2019).

Okyanus ısınması, iklim sistemindeki depolanan enerji miktarının artmasında etkili olmaktadır. Atmosferde artan sıcaklığın büyük bir kısmı okyanusun yüzey kısmında depo edilmektedir (IPCC, 2014c, s. 4). Okyanuslardaki ısı artışı; suda genleşmeye ve genleşme ise su seviyesinin yükselmesine, sudaki ekosistemin bozulmasına ve yüzeye yakın alandaki havanın ısınmasına neden olmaktadır (Harvey, 2019). Bunun sonucunda suyun buharlaşma kabiliyeti artmakta ve yağış miktarlarında artış ve seller ortaya çıkmaktadır (NOAA, 2019). Örneğin, ABD'de Eylül 2017'de gerçekleşen Harvey, Irma ve Maria kasırgaları sonucunda yaşanan şiddetli yağış, sel ve yıkıcı etkileri, bu dönemlerde temelde okyanus suyu ısılarındaki artıştan etkilenmiştir. Bu kasırgalarının gerçekleşmeden önceki okyanus ısıları ve gerçekleştikten sonra neden olduğu aşırı yağışlar, sel felaketi ve ortaya çıkan zarar bu kasırgaların insan kaynaklı iklim değişikliğinden etkilendiğini göstermektedir (U.S. Global Change Research Program, 2018, s. 95; Romm, 2019). Ayrıca Harvey, Irma ve Maria kasırgaları sırasıyla 125 milyar $, 50 milyar $ ve 90 milyar $ miktarında ABD ekonomisine zarar vermiştir. (WMO, 2018, s. 18).

Endüstrileşme döneminin başlangıcından bu yana CO_2 miktarındaki artış *okyanuslarda asitlenmeyle* sonuçlanmıştır. Çünkü okyanuslar, atmosferde bulunan insan kaynaklı CO_2'in yaklaşık olarak %30'unu emmektedir. Bu durum okyanuslarda asitlenmeye sebep olmaktadır (Türkeş & vd., 2013, s. 14). Okyanus suyunun pH değerindeki değişimler, yumuşakçalar ve mercanlar gibi deniz canlılarının kabuk ve iskeletlerini oluşturma ve devam ettirme kabiliyetlerini etkileyebilecek okyanusun karbon kimyasındaki değişimlerle ilişkilidir (WMO, 2019b, s. 16). Böylece okyanuslardaki asitlenme deniz canlılarının yaşamsal alanlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

İnsan kaynaklı iklim değişikliği, *aşırı hava olaylarının* yaşanmasında etkili olmuştur. Aşırı ısınmalar veya aşırı soğumalar, kasırgalar, kuraklık ve seller gibi hava olaylarının şiddetinde ve sayısında artış yaşanmaktadır (Global Change, 2019). Örneğin, 2017

yılında Nepal'in doğusu, Bangladeş'in kuzeyi ve Hindistan'ın kuzey ve kuzeydoğu kısmında ciddi sel olayları gerçekleşmiştir. Bu olaylardan 40 milyondan fazla insan etkilenmiş ve 1200'den fazla insan yaşamını kaybetmiştir (WMO, 2018, s. 21).

Atmosferdeki ısı artışı iklim düzenini etkilemektedir. Böylece iklim değişikliği diğer canlı türleri üzerinde de etkisini göstermektedir. Örneğin, yaban arıları biyolojik döngülerine uyan ısıya sahip yaşam alanına ulaşabilmek için normal yayılış alanlarından yaklaşık olarak 300 km kadar geriye çekilmiş durumdadırlar. Dolayısıyla, polen taşıyıcısı olan yaban arılarıyla gıda güvenliği konusu arasında bir ilişki olduğu ifade edilmektedir (WWF, 2015).

WMO'nun 2019 yılında yayınladığı 2018'de Küresel İklim Durumu ile İlgili WMO Bildirisi'nde belirtildiği üzere, Belçika'da Louvain Üniversitesinin bir araştırma birimi olarak kurulan Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (CRED)[23] tarafından kaydedilen 281 olayın analizine göre, 2018 yılında yaklaşık olarak 62 milyon insan hava ve iklim olayları gibi doğal afetlerden etkilenmiştir (WMO, 2019b, s. 32). 2018 yılında, sel baskınları yaklaşık olarak 35 milyondan daha fazla insanı etkilemiştir. Kuraklık[24], 9 milyonun üzerinde insanı etkilemiştir. (WMO, 2019b, s. 30). Hava ve iklim olaylarından dolayı 2018 yılında 2 milyon insan yerinden edilmiştir. Kuraklık, sel ve kasırgalar 2018 yılında insanları yerinden eden temel felaketlerdendir[25] (WMO, 2019b, s. 31).

İklim değişikliği bir yandan çevrenin sürdürebilirliğini olumsuz yönde etkilerken, diğer yandan tarımdan elde edilen gıda ürünlerine erişimi bir sorun haline getirerek insanların beslenmesini, yaşamsal koşullarını, doğadaki diğer canlıları ve devletlerin ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. İklim değişikliğinin etkilerini hemen hemen dünyanın her yerinde farklı şiddetlerde göstermektedir. İklim değişikliğinin etkileri şiddetlendikçe ve gerçekleşme sıklığı arttıkça çevre kendisini yenileme sürecini doldurmadan yeni felaketlere sürüklenmekte, orman, tarım alanları, okyanuslar ve buzullar bu sürece uyum sağlayamamakta, belirli bir zarar döngüsü içerisinde varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu etkilerin bazıları da insan kaybına neden olabilecek şekilde tehlikeli olabilmektedir. Bu durum iklim değişikliği kavramının ne derecede

[23] CRED, uluslararası felaketler ve çatışmalar kaynaklı olan sağlık sorunlarına veri sağlamayı ve bu sorunları iyileştirmeyi amaçlamaktadır (CRED, 2019).
[24] Kuraklığın yaşandığı coğrafyalar arasında Kenya, Afganistan, El Salvador, Honduras ve Guatemala gibi yerler bulunmaktadır (WMO, 2019b, s. 30).
[25] BM Mülteciler Yüksek Komiserliği Koruma ve İade İzleme Ağına göre, Ocak-Aralık 2018 tarihleri arasında 883.000 kişinin ülke içinde yerinden edilmesinin %32'si sellerle ve %29'u kuraklıkla ilişkilendirilmiştir. Geriye kalan%36'lık dilimi ise çatışmalar oluşturmaktadır (WMO, 2019b, s. 32).

önemli bir konu olduğunu ve acil önlemler alınması gereken bir tehdidi teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.

Bu sorun da tüm canlıların ve devletlerin payı olmasına rağmen dünyadaki her bölge iklim değişikliğinin etkisini aynı dönemde aynı şiddette yaşamamaktadır. Yine de zaman içerisinde çevresel sorunların giderek arttığı ve etkilerinin farklı şekilde hissedilmeye başlandığı dönemlerde, iklim değişikliği konusu da uluslararası toplum tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanmaya başlamıştır. Zaman içerisinde bu sorunun bireysel olarak çözülemeyeceği, bir iş birliği gerektiği algısı oluşmuştur. Bunun sonucunda devletler 1970'li yıllardan itibaren önemli bir çevresel sorun olan iklim değişikliğine yönelik bilimsel kanıtları toplamak, iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak ve uyum sağlamak için iş birliği içinde çeşitli araştırmalar ve anlaşmalar yapmaya çalıştıkları bir sürece girmişlerdir. Bir sonraki bölümde iklim değişikliği konusunda yıllardır süregelen müzakereler süreci incelenecektir.

3.3 Uluslararası Siyasette İklim Değişikliği Müzakere/Diplomasi Süreci

İklim değişikliğinin gerçekleştiğine dair ipuçlarının fark edilmeye başlandığı sürecin tarihçesine bakacak olarak ilk olarak 1760 yılında İsviçreli bilim insanı Horace-Benedict de Saussure gaz termometresi ile sera etkisini canlandıran ilk deneyi yapmıştır. Daha sonra Sanayi Devrimiyle birlikte gelinen süreçte Fransız bilim insanı Joseph Fourier 1824 yılında güneş ışınlarının yeryüzünden geri yansırken yapısında değişimler olduğunu ve atmosferin yapısına bağlı olarak yeryüzündeki ortalama sıcaklığın değişebileceğine yönelik küresel ısınmayla ilgili bir hipotezi ortaya koymuştur. 1861 yılında ise John Tyndall atmosferde bulunan su ve CO_2 gibi moleküllerin birikimindeki değişikliğin iklimsel değişikliklere neden olabileceğini öne sürmüştür. 1896 yılında İsveçli bilim insanı August Arrhenius atmosferde biriken CO_2 gazına dikkat çekmiş ve bu gaz miktarının %40 oranında değişmesi durumunda iklimde buzul çağının başlayacağı ya da biteceğini, yani iklimin değişebileceğini iddia etmiştir. 1938 yılında Guy Steward Callendar atmosferdeki CO_2 miktarının iki katına çıkması durumunda ortalama sıcaklıkta 2°C'lik artışa neden olabileceğini öne sürmüş ve fosil yakıt tüketimiyle atmosferdeki CO_2 birikimi arasında doğru bir orantı olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1958 yılında Hawaii adasında iklim değişikliği konusunda bilimsel çalışmalarında tetikleyici etkiye sahip olan Mauna Loa gözlem istasyonu kurulmuş ve Charles David Keeling bu istasyon aracılığıyla atmosferdeki CO_2 birikiminin ilk aletli

gözlemlerini ve kayıtlarını yapmaya başlamıştır (Gündoğan , Baş , & Sayman, 2015, s. 26). Böylece iklim değişikliğine yönelik bilimsel çalışmalar bu tarihlerden 1970'li yıllara kadar geçen süreçte seyrek bir şekilde devam etmiştir. 1970'li yıllardan itibaren ise çevresel sorunların kendisini daha şiddetli hissettirmeye başlaması, daha sistemli bilimsel çalışmaları beraberinde getirmiştir.

1972 yılında düzenlenen BM İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı)[26] uluslararası sistemde çevre konusunun ön plana çıkmasında özel ve önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü uluslararası toplum çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunu ilk kez uluslararası bir konferansta bir araya gelerek görüşmüştür. Konferans sonunda 26 maddeden oluşan bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri özetle, insan ve çevre arasındaki ilişkiye, insanın çevre üzerinde neden olduğu olumsuz etkilere, toplumların bilinçlendirilmesine, yaşam koşullarının iyileştirilmesine, çevre konusunda bilimsel çalışmaların teşvikine ve çevre sorunlarına yönelik herhangi bir ayrım yapmadan tüm devletlerin iş birliği içinde çalışmasına vurgu yapmaktadır. Konferansın bir diğer önemli sonucu UNEP'nin oluşturulması olmuştur (Keleş & Hamamcı, 2005; UNEP, 1972). Stockholm Konferansı, çevre konularının ilk kez uluslararası tartışmaya açıldığı bir konferans olmakla birlikte, çevre konusunda iş birliğine yönelik bir başlangıç noktası olarak da görülmektedir. Bir başka deyişle, Stockholm Konferansıyla çevre sorunlarının tüm insanlığa etkisinin olduğu kabul edilmiş, böylece çevre konusu, sebep olduğu sorunlara karşı önlem alınması gereken, küresel bir konu niteliği kazanmıştır. (Kaplan, 1999, s. 122). Böylece çevre ve neden olduğu sorunlar uluslararası sistemin dikkatini çekmeye başlamış ve 1970'li yıllardan itibaren çevresel sorunlar hakkında müzakerelerin düzenlendiği bir sürece girilmiştir.

Çevre sorunlarından bir tanesini oluşturan iklim değişikliği konusu da 1970'lerin sonlarından itibaren uluslararası toplumun dikkatini çeken ve bir araya gelmesini sağlayan bir sorun niteliği taşımaya başlamıştır. Böylece ilk olarak 1979 yılında WMO, *Birinci Dünya İklim Konferansı* adıyla ilk iklim konferansının düzenlenmesinde öncülük etmiştir. İlk defa iklim değişikliği kavramı uluslararası ölçekte bir konferansta kullanılmıştır. Konferansta fosil yakıtlara bağımlılığın ve ormansızlaşmanın artmaya devam etmesi durumunda havadaki CO_2 miktarının da artmaya devam edebileceği ve iklimde uzun vadede değişikliklere neden olabileceği belirtilmiş, iklim değişikliğinin insanlığı nasıl etkilediğine odaklanılmıştır (Talu, 2015, s. 196). Bir başka ifadeyle,

[26] Konferans 5-12 Haziran 1972 tarihinde 113 ülkenin katılımının yanı sıra hükümetler arası ve hükümet dışı kuruluşların katılımıyla gerçekleşmiştir (Türk & Erciş, 2017, s. 356).

iklim, insan ve çevre arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Konferans sonunda devletlerin, insanların mevcut iklim bilgisinden yararlanma, bu bilgiyi önemli derecede geliştirmek için adımlar atma ve iklimde insanlığın refahına olumsuz etkide bulunabilecek insan yapımı değişiklikleri öngörme ve engelleme gibi konuların üzerine acilen eğilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Zillman, 2009 , s. 144). Bir başka deyişle, konferansta iklim değişikliği konusu ciddi bir sorun olarak sunulmuştur. Ayrıca, WMO, UNEP ve ICSU sorumluluğunun altında bir Dünya İklim Programı (WCP)[27]'nı kurma planı onaylanmıştır (UNFCCC, 2001a, s. 17). Böylece bu etkinlik, uluslararası toplumda iklim değişikliğinin olduğuna dair bir bilinç oluşturulmaya çalışıldığı ya da iklim değişikliğinin gerçekleştiğine yönelik şüphelerin harekete geçirildiği ve bu olası sorun karşısında bilimsel çalışmaların yapılmasına yönelik kararların alındığı bir itici güç olmuştur. Ayrıca bundan sonraki süreç içinde iklim değişikliği politikalarının geliştirilmesi için bir dönüm noktası olmuştur.

İklim değişikliğinin konu olduğu konferanslar bundan sonraki süreç içerisinde de devam etmiştir. İlk olarak, 1980 yılında Avusturya'nın Villach kentinde *Birinci Villach Konferansı* WMO, UNEP ve ICSU tarafından düzenlenmiştir. Konferans CO_2'in iklimde yaşanan değişiklikler üzerindeki rolünün tartışıldığı, iklim değişikliğini inceleyen fizikçileri, kimyagerleri, meteorologları, coğrafyacıları ve diğer disiplinleri bir araya getirdiği ilk uluslararası toplantı olmuştur. Farklı disiplinlerden gelen bilim insanlarının kendi alanlarındaki bilgiyi aktarmaları ile ortaya büyük bir resim çizmeleri açısından önemli bir konferans niteliği taşımaktadır (Leroux, 2005, s. 30 ; ICSU, 2019b). Böylece konferans daha çok bilgi alışverişinin yaşandığı ve uluslararası topluma bilgi veren bir niteliğe sahiptir. 1980 yılında uluslararası toplumun iklim değişikliği konusunda verileri toplanmaya devam ettiği ve biriktirdiği bir aşamada olduğu gözlemlenmektedir.

İkinci olarak, 1985 yılında WMO, UNEP ve ICSU tarafından bir konferans daha düzenlenmiştir. *İkinci Villach Konferansı* olarak adlandırılan bu etkinlikte, CO_2 ve sera gazı emisyonlarının iklim üzerindeki etkileri tartışılmıştır (ICSU, 2019b). Konferansın temel konusu ortalama sıcaklık ve deniz suyu seviyesindeki artış olmuştur. Özetle, konferans troposferdeki sera gazı miktarında artışın gerçekleştiği, CO_2 dışındaki sera gazlarının da iklim üzerinde CO_2 kadar önemli olduğu ve sera gazlarının gelecekte iklim

[27] Dünya İklim Programı ideal olan sosyo-ekonomik faydayı elde etmek için, iklim bilgilerini sağlayan kullanışlı uygulamaları kolaylaştırmak amacıyla, kullanıcı etkileşimi üzerinde yeterli odaklanma ile iklim hizmetlerini geliştirmeyi amaçlamaktadır (WMO, 2019c).

değişikliğinin en önemli nedeni olacağı gibi açıklamalarla sonuçlanmıştır. Böylece iklim değişikliği sorunu, sera gazı nedenli ısınmanın gerçekleştiği düşüncesinin kabulüyle, var olan bir gerçek olarak belirtilmiştir (Leroux, 2005, s. 32-33). Bu konferans ile ilk kez bilim insanları ve siyaset yapıcılar arasında iklim değişikliğinin etkilerine karşı alternatif politikalar ve düzenlemeler için iş birliği yapılmasına yönelik bir çağrı yapılmıştır. Böylece iklim değişikliği önceden düşünülenden çok daha acil bir konu durumuna gelmiştir (ICSU, 2019b). Bir başka deyişle, bu zamana kadar iklim değişikliğinin ne olduğu ya da etkileri tanımlanmaya çalışılırken, bu konferans ile gelecekte iklim değişikliğinin etkisinde artış yaşanacağına yapılan vurgu ile hükümetlerin bu konuda harekete geçmeleri ve politika üretmelerine yönelik vurgu dikkat çekmektedir. Bu konferans içeriği açısından hükümetlere iklim değişikliği sorunu karşısında sorumluluk yüklendiğinin ve iklim değişikliği konusunun bilimsel alandan siyasal alana geçiş yaptığının bir göstergesi niteliğindedir. Çünkü siyaset yapıcılara iş birliği çağrısının yapılması onların da bu sürece dahil edildiğinin bir göstergesi olmuştur.

1988 yılında Kanada'nın Toronto şehrinde düzenlenen *Toronto Konferansı,* 300'den fazla siyaset yapıcı ve bilim insanının katılımıyla gerçekleşmiştir. Konferans hükümetleri, BM'yi ve kurumlarını, hükümet dışı kurumları ve bireyleri atmosfer kirliliğinin neden olduğu yaklaşan tehlikeyi azaltmak için belirli adımlar atmaya çağırmıştır (Zillman, 2009 , s. 145). Konferans bildirisinde hükümetlere, protokollerle desteklenecek, uluslararası bir çerçeve sözleşmesinin oluşturulması için çağrıda bulunulmuştur. Ayrıca 2005 yılına kadar küresel ölçekte CO_2 salımlarının %20 oranında azaltılması gibi bir uluslararası hedef belirlenmiş ve sanayileşmiş ülkelerin bu hedefte öncü rol alması gerektiği belirtilmiştir (Talu, 2015, s. 196). Böylece bu konferans, uluslararası topluma bir hedef koyulmasıyla uluslararası sistemde bir farkındalık sürecine girildiğinin göstergesi olmuştur.

1980'lerin sonu ve 1990'ların başındaki süreç içerisinde iklim değişikliğine yönelik hükümetler arası konferanslar devam etmiştir. İklim değişikliğine yönelik politika gelişim sürecinde önemli katkıları olan, bilim insanlarının ve politika yapıcılarının katıldığı ve küresel eylem çağrısında bulunan diğer iklim değişikliği konferansları arasında *Hague Konferansı (1989), Noordwijk Bakanlar Konferansı (1989), Ottowa Konferansı (1989), Cairo Compact (1989) ve Bergen Konferansı (1990)* bulunmaktadır (UNFCCC, 2000a).

İklim değişikliğine yönelik bilimsel çalışmaların ortak bir düzlemde takip edilebilmesi için 1988 yılında, Toronto Konferansı sonrasında, UNEP ve WMO tarafından IPCC kurulmuştur. IPCC hükümetlere iklim politikalarını geliştirmeleri için kullanabilecekleri bilimsel bilgileri, iklim değişikliğinin etkileri, gelecekteki riskleri, uyum[28] ve azaltım[29] değerlendirmelerini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Kısacası, IPCC iklim değişikliğiyle ilgili bilimsel verileri araştıran ve değerlendiren ve hükümetlerle paylaşan uluslararası bir organdır (IPCC, 2013b). IPCC, insan faaliyetlerinin sebep olduğu iklim değişikliğinin teknik, bilimsel, toplumsal ve ekonomik sonuçlarını ayrıntılı bir şekilde analiz eder. Ayrıca belirli aralıklarla dünyadaki iklim değişikliği konusu üzerine değerlendirme raporları hazırlamakta ve bu raporları hükümetler ve medya ile paylaşmaktadır (Talu, 2015, s. 197). Bugüne kadar toplamda beş değerlendirme raporu yayınlanmıştır. IPCC'nin 1990 yılında yayınladığı *Birinci Değerlendirme Raporu*, sera gazı etkisinin var olduğu, insan etkisiyle atmosferdeki sera gazında artışın meydana geldiği ve iklim değişikliğinin yaşandığına yönelik bilimsel verileri sunmaktadır. Sera gazındaki artışın devam etmesi durumunda yeryüzündeki sıcaklık değerinde de artışın yaşanacağı konusuna değinilmiştir. Bu yüzden sera gazı salımının azaltılmasına yönelik uluslararası bir anlaşmanın hayata geçirilmesine odaklanılmıştır (IPCC, 1990). Böylece bu rapor iklim değişikliğiyle ilgili müzakereler (örneğin, UNFCCC) için bir ön hazırlık çalışması olmakla birlikte aynı zamanda bu süreç için bir temel oluşturmuştur.

IPCC'nin Birinci Değerlendirme Raporu'nun yayınlandığı 1990 yılında WMO, UNEP, ICSU, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)[30] ve FAO[31] gibi birçok farklı uluslararası kuruluşun desteğiyle *İkinci Dünya İklim Konferansı*[32] düzenlenmiştir. Konferans süresince uluslararası müzakere

[28] Uyum, toplumların veya ekosistemlerin iklim değişikliğiyle mücadelelerinde yardım olmak amacıyla önlemlerin alınması ya da belirli eylemlerin gerçekleştirilmesidir. Örneğin, kuru toprak şartlarına uygun tarım ürünlerinin yetiştirilmesi, su kaynaklarının verimli kullanılması, beklenilen iklim koşullarına uygun ağaç çeşitlerinin yetiştirilmesi (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2013, s. 30).

[29] Azaltım, iklim değişikliğine neden olan insan faaliyetleri kaynaklı nedenlerin olabildiğince en aza indirilmesi amacıyla çaba gösterilmesidir. Örneğin, yeniden ormanlaştırma çalışmaları, sanayi alanında kirliliği önleme, yakıt dönüşümü, ortak tarım politikaları ve yakıt vergilerinin uygulanması (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2013, s. 30-33).

[30] UNESCO, uluslararası iş birliği aracılığıyla eğitim, bilim ve kültür alanlarında barışın inşa edilmesi için çaba göstermektedir (UNESCO, 2019).

[31] FAO, BM'nin açlığı yenmek amacıyla kurduğu uluslararası çabalara öncülük eden bir kuruluşudur. Temel hedefleri insanlar için gıda güvenliğini sağlamak ve insanların sağlıklı yaşam sürdürebilmeleri için yeterli yüksek kalitede gıdaya düzenli olarak erişebilmelerini sağlamaktır (FAO, 2019).

[32] Bu konferans iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi, dünyanın her yerinden katılım gösteren 747 bilim insanı ve teknoloji uzmanının katılımıyla gerçekleşmiştir. İkincisi ise, devlet başkanları ve bakanların

ve iş birliğinin önemine vurgu yapılmıştır. Konferansta iklim değişikliğinin insanlığın ortak kaygısı olduğu, farklı gelişmişlik ve sürdürülebilir kalkınma seviyelerinde bulunan ülkelerin "ortak ancak farklılaştırılmış sorumlulukları" olduğu ve bunun yanı sıra eşitliğin önemi belirtilmiştir (UNFCCC, 2000a). İklim değişikliğinin neden ve sonuçları üzerine daha fazla bilimsel çalışma yapılması gerektiği ve bunun WCP aracılığıyla yapılabileceği, bu soruna karşı daha fazla gecikmeden gerekli önlemlerin alınarak cevap verilmesi, dünyada sera gazı emisyonunun %75'inden sorumlu olan gelişmiş devletlerin bu emisyonu sınırlandıracak politikalar, programlar ve stratejiler üretmeleri üzerinde anlaşılmıştır. Konferans, özellikle uluslararası toplumun sera gazı kaynaklarının azaltılması için güçlü önlemlerin alınmasının zamanının geldiğine karar vermiştir. Sera gazı yoğunluğundaki artış sınırlandırılmazsa, iklim değişikliği doğal ve sosyal düzen üzerinde eşi benzeri görülmemiş olumsuz etkilere neden olacağı belirtilmiştir (UNFCCC, 1993). Böylece iklim değişikliğinin neden olabileceği sorunlar üzerinde durulan ve buna karşı ne tür önlemlerin alınabileceğinin tartışılmasıyla ilgili bir konferans gerçekleşmiştir. Ayrıca IPCC raporunda belirtildiği gibi bu konferansta da uluslararası bir anlaşmanın yapılmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. İkinci Dünya İklim Konferansı ve 1990 yılı, küresel ölçekte iklim değişikliğine karşı harekete geçiş sürecinin hukuki açıdan temel taşını oluşturmaktadır (Talu, 2015, s. 198). Uluslararası toplumun konferanslarda çağrıda bulunduğu iş birliğinin sağlanmasına yönelik bu anlaşma için müzakereler bu konferans sonrasında başlamıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, iklim değişikliği sorununa karşı iş birliğinin sağlanması amacıyla, görüşmelerin yürütülmesi için Hükümetler arası Müzakere Komitesi (Intergovernmental Negotiating Committee [INC])'nin kurulduğunu belirtmiş ve 1991 yılında ilk toplantıları gerçekleşmiştir (UN, 2019b). Müzakerelere rehberlik eden IPCC'nin Birinci Değerlendirme Raporu, İkinci Dünya İklim Konferansı ve INC desteğiyle, yaklaşık iki yıl süren yoğun görüşmeler sonucunda Mayıs 1992'de New York'ta gerçekleşen BM Genel Kurul toplantısında UNFCCC metni kabul edilmiştir (Zillman, 2009 , s. 147).

İklim değişikliği konusundaki yoğun müzakere süreçleri Haziran 1992 yılında Rio'da UNEP tarafından gerçekleştirilen *Rio Dünya Zirvesi'yle* devam etmiştir. Rio Zirvesi'ne, 118'i devlet başkanı düzeyinde temsil edilen 172 ülkeden 30.000'den fazla delegenin ve 7500 basın temsilcisinin katılımıyla dönemin en büyük çevre konferansı

---

bulunduğu Avrupa Topluluğu'nun yanı sıra 137 ülke ve uluslararası kuruluşların katılımıyla gerçekleşmiştir (Zillman, 2009 , s. 145).

gerçekleşmiştir (Türk & Erciş, 2017, s. 357). İlk küresel çevre konferansından (Stockholm Konferansı) yirmi yıl sonra düzenlenen, Rio konferansının amacı BM öncülüğünde hükümetlerin ekonomik kalkınmayı yeniden düşünmelerini, çervenin korunmasını (yeri doldurulamaz olan doğal kaynakların tahribatının, gezegenin kirlenmesinin durdurulmasının yollarının aranması vb.) ve sosyal eşitliğin artırılmasını sağlamak üzerinedir. (UN, 1997). Ayrıca konferansta devletlerin, iş sektörlerinin ve sivil toplum örgütlerinin katılımıyla gerçekleşebilecek olan küresel ölçekte bir iş birliğinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Konferans sonunda ortaya çıkan belgeler; *Rio Bildirgesi*[33]*, Gündem 21*[34]*, Orman Varlığının Korunmasına Dair Bildiri*[35]*, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi*[36]*, Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi*[37] *ve İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'dir* (Türk&Erciş, 2017, s. 357-358). Böylece Mayıs 1992'deki BM toplantısında metni kabul edilen UNFCCC, Haziran 1992'deki Rio Dünya Zirvesi'nde 155 ülke tarafından imzalanmıştır.

Rio Konferansı'nın önemli sonuçlarından birisi olan UNFCCC, 21 Mart 1994 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeyi onaylayan 197 ülke sözleşmenin taraflarını oluşturmaktadır. Sözleşmenin temel amacı, atmosferdeki insan kaynaklı sera gazı yoğunluğunun iklim sistemi üzerinde yaratacağı tehlikeli etkiyi önleyecek düzeyde durdurmak ve denge sağlamaktır. Bu denge düzeyine ise ekosistemlerin iklim değişikliğine doğal uyum sağlamasına, gıda üretiminin tehdit edilmemesini sağlamaya

---

[33] Rio Bildirgesi, çevre ve kalkınma ile ilgili konularda devletlerin karşılıklı ilişkilerini ve kendi halklarıyla ilişkilerini düzenlemektedir. Küresel çevre bilincinin oluşması konusunda önemli temel taşlardan birisini oluşturmaktadır. Devletlerin çevre koruma politikalarının oluşum ve işleyiş sürecine ve uluslararası iş birliği sürecine katılması konusuna vurgu yapmaktadır. Kısacası, 27 maddeden oluşan bildiri çevre kirliliği karşısında devletlerin yerine getirmesi gerektiği sorumlulukları özetlemektedir (UN, 1992; Kaplan, 1999, s. 127).

[34] Gündem 21 çevre, ekonomi ve toplumsal konularda hükümetlerin ve kuruluşların üstlenmesi gereken sorumlulukları tanımlayan, gelecek yüzyıl için bir çevresel eylem programıdır. Çevreye zarar verilmesine engel olmak ve doğal kaynakların gelecek nesillere bırakılabilecek şekilde kullanımını sağlamak için, çevre ve kalkınma iş birliğinde, tüm devletlere görev vermektedir. Böylece bir yandan var olan çevre sorunlarına çözüm ararken diğer yandan dünyayı gelecekteki tehditlere karşı korumaya çalışmaktadır (Türk & Erciş, 2017, s. 358 ; Kaplan, 1999, s. 127).

[35] Orman Varlığının Korunmasına Dair Bildiri, dünyada tüm coğrafi bölgelerdeki ormanların korunması ve yönetimiyle ilgili hukuki açıdan bağlayıcılığı olmayan bir bildiridir. Buna göre, Tüm ülkeler doğada ağaçlandırmaya katkı sağlamalı ve bunları korumalıdır. Ormanlara zarar veren veya istismar eden tüm unsurlara karşı gerekli tedbirler alınmalıdır (Aksu, 2011, s. 16).

[36] Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin amacı biyolojik çeşitliliğin korunması, biyolojik çeşitliliğin kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı ve genetik hakların ve teknoloji üzerindeki hakların dikkate alınması koşuluyla bu kaynaklara ihtiyaç duyulan ulaşım ve transferin sağlanması ve genetik kaynaklardan kazanılan yararların adil ve eşit şekilde paylaşımıdır (BM Enformasyon Merkezi, 1996, s. 2).

[37] Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesinin amacı kuraklık ve çölleşmeden etkilenen ülkelerde kalkınmaya katkıda bulunarak, uluslararası ölçekte iş birliği gibi eylemler aracılığıyla bu sorunlarla mücadele etmek ve şiddetini azaltmaktır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019a, s. 4).

ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir ilerlemesine olanak sağlamaya yetecek bir zaman diliminde ulaşılmalıdır (UNFCCC, 1992, s. 4). Bir başka deyişle, iklim sistemi üzerindeki denge durumuna ulaşılmasını sağlayacak olan düzey, değişimin gıda üretimine ve ekonomideki sürdürülebilir kalkınmaya zarar vermediği bir noktadadır. Kısacası bu sözleşme iklim değişikliği sorununun durdurulmasına yönelik tedbirlerin alınmasına ve sera gazı yoğunluğunun azaltılmasına yönelik yükümlülükleri ve stratejileri kapsamaktadır.

Sözleşmenin 3. Maddesinde tarafların iklim sistemini eşitlik ilkesi temelinde, "ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklarına" ve kapasitelerine göre gelecek nesillerin yararı için koruması gerektiği belirtilmektedir (UNFCCC, 1992, s. 4). Bu maddede geçen ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluk ilkesiyle anlatılmak istenen Sanayi Devrimi sonrasında atmosfere sera gazı salımını gerçekleştiren ve bundan etkilenen ülkelerin farklılık gösterdiği, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı savunmasız olan ülkelerin (örneğin, gelişmekte olan ülkeler) aksine sera gazı salımına daha fazla katkıda bulunan ülkelerin (örneğin, gelişmiş ülkeler) daha fazla sorumluluk almaları gerektiğidir. Böylece sözleşmede ülkeler aldıkları sorumluluğa göre üç gruba ayrılmıştır. Bunlar EK-I ülkeleri[38] ve EK-II ülkeleri[39] ve EK dışı ülkeler[40]idir. Sözleşme bu üç gruba farklı sorumluluklar getirmektedir. UNFCCC, EK-I de yer alan gelişmiş ülkelerin yükümlülüklerini sera gazı salımlarını sınırlama, sera gazı yutaklarını[41] iyileştirmeye yönelik ulusal politika geliştirme ve daha sıkı azaltım şeklinde önlemlerin alınması olarak özetlemektedir. Sözleşme, EK-II'de yer alan gelişmiş ülkelerin yükümlülüklerini ise, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine daha çok savunmasız olan gelişmekte olan ülkelere sözleşmenin verdiği yükümlülükleri yerine getirme konusunda yardımcı olma ve değişimin neden olduğu zarara karşı uyum sağlanması için teknoloji transferi ve mali kaynak sağlama gibi masrafların karşılanmasında yardımda bulunma şeklinde belirtmektedir (UNFCCC, 1992, s. 6-8).

[38] Avustralya, Avusturya, Belçika, Belarus, Bulgaristan, Kanada, Hırvatistan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, AB, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Japonya, Letonya, Lichtenstein, Lüksemburg, Litvanya, Monaco, Malta, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovakya, Slovenya, İspanya, İngiltere, İspanya, İsveç, İsviçre, Ukrayna, ABD, Türkiye (UNFCCC, 2018a).

[39] Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, AB, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İngiltere, İsveç, İsviçre, ABD (UNFCCC, 1992/2002, s. 21).

[40] Bu grup, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerden oluşmaktadır. Bunlar çölleşme ve kuraklık gibi iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine ve iklim değişikliğine yönelik alınacak önlemlerin ekonomik etkilerine karşı daha savunmasız olan ülkelerden oluşmaktadır (UNFCCC, 2019a).

[41] Yutak, sera gazı ya da aerosolün oluşumunda etkili olan bir maddenin atmosferden uzaklaştırılması için uygulanan işlem ya da mekanizma anlamına gelmektedir (UNFCCC, 1992, s. 4).

Ek dışı ülkeler sera gazı salımlarının azaltılması ve teknoloji transferine yönelik iş birliği yapmaya teşvik edilmektedirler, ancak belirli bir sorumluluk altına alınmamaktadırlar (Dışişleri Bakanlığı, 2019). Böylece UNFCCC, doğrudan iklim değişikliği konusuna yönelen, değişim karşısında alınması gereken önlemleri özetleyen ve bunun için uluslararası sistemdeki devletlere belirli sorumluluklar yükleyen ve iklim değişikliği sorununa karşı önemli bir uluslararası iş birliğini temsil eden bir sözleşmedir. UNFCCC çerçevesinde her yıl devletler bir araya gelmekte ve iklim değişikliği sorununu tartışmaktadır.

UNFCCC'nin 7. Maddesinde[42] de belirtildiği üzere, sözleşmenin hedefine ulaşabilmesi için görevlerin yerine getirilmesi, hukuki süreçlerin devamlılığı, sözleşmenin etkin bir şekilde uygulanmasına teşvik edilmesi ve iklim değişikliği sorununa yönelik görüşmelerin sağlanması için sözleşmeye taraf olan devletler *COP* olarak adlandırılan organ çerçevesinde bir araya gelmektedir (UNFCCC, 1992, s. 10). Kısacası, uluslararası toplumun ortak sorunu haline gelmiş olan iklim değişikliği konusunda devletleri her yıl bir araya getiren platform COP olarak adlandırılmaktadır. Birincisi 1995 yılında düzenlenen Taraflar Konferansı, bugüne kadar her yıl düzenlenerek günümüze kadar devam etmiştir.

Birinci Taraflar Konferansı (COP1), 28 Mart-7 Nisan 1995 tarihleri arasında Berlin'de düzenlenmiştir. Konferansın en önemli sonucu *Berlin Mandate'in* kabul edilmesi olmuştur. Berlin Mandate, 2000 sonrası dönemde gelişmiş ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltmaları için spesifik ve yeni taahhütlere, hedeflere ihtiyaç duyulduğu ve bunun için yasal bir aracın kabulüyle yeni bir sürecin başlaması çağrısında bulunmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere yeni yükümlülük getirilmemesi konusu kabul edilmiştir (UNFCCC, 2000b). Özetle COP1 iklim sistemini korumaya yönelik gelişmiş ülkelere yeni hedeflerin koyulması ve taahhütlerin güçlendirilmesine temel oluşturmuştur.

İkinci Taraflar Konferansı (COP2), 8-16 Temmuz 1996 tarihleri arasında Cenevre'de düzenlenmiştir. Bu konferansta yasal olarak bağlayıcı bir protokol metni gibi bir yasal araç üzerinden müzakerelerin hızlandırılması amaçlanmıştır. Böyle bir protokolün yaşama geçirilmesi için bir adım atılmış ve 134 ülke tarafından *Bakanlar Deklarasyonu* imzalanmıştır (Duru, 2001, s. 13). Bu dönemde aynı zamanda IPCC'nin *İkinci Değerlendirme Raporu* Nisan 1996'da yayınlanmıştır. Bu raporda özetle, bilimsel

[42] Ayrıca bknz: Conference of the Parties (UNFCCC, 1992, s. 10-12). https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf (Erişim Tarihi: 19.02.2019)

kanıtların iklim değişikliğinde gözle görülebilir derecede insan etkisinin olduğunu gösterdiği belirtilmektedir (UNFCCC, 2001a, s. 17.2). Böylece iklim değişikliği sorununun en önemli kaynağının insan faaliyetleri olduğu uluslararası ortamda resmen kabul görmüş ve bunun üzerine yasal bağlayıcılığı olan anlaşmaların yapılması amacıyla müzakereler süreci devam etmiştir.

Üçüncü Taraflar Konferansı (COP3), 1-11 Aralık 1997 tarihleri arasında Kyoto'da düzenlenmiştir. Bu konferans iklim değişikliğiyle mücadele sürecinde daha somut adımların atılabilmesi amacıyla toplanmıştır. Konferansın en önemli sonucu, ilk kez sera gazlarının salımıyla ilgili yasal olarak bağlayıcı taahhütleri ve hedefleri içeren bir belge (Kyoto Protokolü) kabul edilmiştir (Duru, 2001, s. 14). Bu zamana kadar sera gazı salımının azaltılmasına yönelik ortaya çıkan uluslararası belgelerin hukuki açıdan bağlayıcılığı olmadığı için *Kyoto Protokolü* bu konuda önemli bir yere sahiptir. Kısacası, Kyoto Protokolü iklim değişikliği ile mücadele konusunda zorunlu hedefler içermesi ve hukuki olarak bağlayıcı olması açısından ilk uluslararası belge niteliği taşımaktadır (İktisadi Kalkınma Vakfı, 2013, s. 41). Kyoto Protokolü, EK-I grubunda yer alan ülkeleri kapsayan EK-B[43] listesindeki ülkelere sayısallaştırılmış sera gazı salımını sınırlandırmak ve azaltım taahhüdünün verilmesi gibi sorumluluklar getirmektedir. Bir başka ifadeyle, Kyoto Protokolü EK-I grubunda yer alan ülkelere 2008-2012 yıllarını kapsayan birinci taahhüt sürecinde EK-A'da[44] sıralanan insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonu seviyesini 1990 seviyelerine kıyasla %5 aşağısına indirmeleri için yükümlülük vermektedir (UN, 1998, s. 3; UNFCCC, 1997, s. 3). Diğer yandan Protokol, gelişmiş ülkelere sera gazı salımını azaltma yükümlülüğü verirken bunu sağlamaları için esneklik mekanizmaları[45] adını verdiği üç mekanizmaya başvurabileceklerini de belirtmiştir (Duru, 2001, s. 17). Özetle, Kyoto Protokolü'nün amacı iklim değişikliği sorununu önlemeye yönelik tedbirleri almaya,

[43] Ayrıca bknz: Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change (UN, 1998, s. 20) https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf (Erişim Tarihi: 20.03.2019)

[44]Ayrıca bknz: Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change (UN, 1998, s. 19) https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf (Erişim Tarihi: 20.03.2019)

[45] Esneklik Mekanizmaları: 1) Ortak Yürütme Mekanizması: Emisyon hedefi belirlenmiş gelişmiş bir ülke, emisyon hedefi belirlenmiş başka bir gelişmiş ülkede emisyon azaltıcı projeleri desteklediği takdirde bu projeden emisyon azaltıcı kredi kazanacak ve elde ettiği kredi kadar kendi ülkesinin toplam emisyon salım hedefinden düşülecektir. 2) Temiz Kalkınma Mekanizması: Emisyon hedefi belirlenmiş gelişmiş bir ülke, emisyon hedefi belirlenmemiş gelişmekte olan bir ülke ile iş birliği içinde sera gazı emisyonlarını azaltıcı projeler desteklediği takdirde emisyon azaltıcı kredi kazanacak ve toplam emisyon salım hedefinden düşülecektir. 3) Emisyon Ticareti, emisyon hedefi belirlenmiş gelişmiş ülkelerden sera gazı emisyon hedefini taahhüt ettiği emisyon salım miktarından daha aşağıda tutmayı başaran bir ülke, emisyon salımındaki bu ek azaltımı bir başka taraf ülkeye satabilir (Aksu, 2011, s. 17 ; Duru, 2001, s. 17-18).

uygulamaya koymaya ve bunun için dünyayı daha az enerji kullanan teknolojiye ve yenilenebilir enerji kaynaklarını geliştirmeye yönlendirmektir (Türk & Erciş, 2017, s. 358). Kyoto Protokolü 1997 yılında imzalanmış olmasına rağmen 2005 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Bunun nedeni ise Protokol'ün yürürlüğe girebilmesi için sözleşmeyi onaylayan ülkelerin 1990 yılındaki sera gazı emisyonlarının yeryüzündeki toplam emisyon miktarının %55'ine tekabül etmesi gerekliliğidir. Böylece Protokol, sekiz yıl sonra Rusya'nın katılımı sonucunda bu orana ulaşılabilmiş ve 2005 yılında yürürlüğe girmiştir (UNFCCC, 1997, s. 19; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019b, s. 1).

Dördüncü Taraflar Konferansı (COP4), 2-13 Kasım 1998 tarihleri arasında Buenos Aires'te, *Beşinci Taraflar Konferansı (COP5),* 25 Ekim-5 Kasım 1999 tarihleri arasında Bonn'da, *Altıncı Taraflar Konferansı (COP6),* 13-25 Kasım 2000 tarihleri arasında Lahey'de düzenlenmiştir (UNFCCC, 1998 ; UNFCCC, 1999 ; UNFCCC, 2000c). Bu konferanslarda genel olarak Kyoto Protokolü'nün ayrıntılarını belirlemek için plan oluşturulması amacıyla bir araya gelinmiş, sera gazı salımı konusundaki yükümlülükler, yutaklar, uyum ve esneklik mekanizmaları gibi konular temel gündem konularını oluşturmuş. Ancak bu konferanslar ortak bir anlaşmaya varılamadan sona ermiştir (Duru, 2001, s. 20).

Anlaşmazlıklarla sonuçlanan bu konferanslardan sonra *Yedinci Taraflar Konferansı'yla (COP7),* arzulanan hedefe yakınlaşma gerçekleşmiştir. Bu konferans 29 Ekim-10 Kasım 2001 tarihleri arasında Marakeş'te düzenlenmiştir (UNFCCC, 2001b). Konferansta COP3'ten bu yana taraflar arasında görüşülen Kyoto Protokolü'nün uygulanmasıyla ilgili kuralları açıklığa kavuşturmak, uyum için yeni fon kaynaklarının yanı sıra planlama araçları oluşturmak ve teknoloji transferi için çerçeve kurmak amacıyla *Marakeş Uzlaşması* (Marrekesh Accord) olarak adlandırılan bir metin kabul edilmiştir (UN, 2019b). Böylece COP7'de alınan temel kararlar Kyoto Protokolü'nün uygulanması için mekanizmalarını, prosedürlerini, finansman konularını ve uyum sorunu gibi konuları kapsamaktadır. Bu konferans sonucu açısından uzun süren anlaşmazlık döneminden sonra iklim değişikliğiyle mücadelede devletlerin diplomasi yolunda ilerlemeye devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu süreçte 2001 yılında IPCC *Üçüncü Değerlendirme Raporu'nu* yayınlamıştır. Özetle, iklim değişikliği sorununun dünyadaki hemen hemen tüm bölgeleri etkileyebileceğine, iklim değişikliğinin deniz seviyesinde yükselme, kuraklık, ekolojik değişimler ve bulaşıcı hastalıklar gibi tehlikelere neden olabileceğine, yeryüzünün bilimsel araştırmaların tahmininden daha hızlı ısındığına ve bunun için uyum stratejilerinin gerekliliğine vurgu yapan bir

rapordur. Raporda iklimdeki değişikliğin sebebinin büyük oranda insan faaliyetlerinin olduğu vurgulanmıştır (IPCC, 2001). Kısacası, rapor bilimsel verilere dayanarak insanlığın karşısında duran önemli bir sorunu tüm gerçekliği ile tasvir etmektedir.

Sekizinci Taraflar Konferansı (COP8), 23 Ekim-1 Kasım 2002 tarihleri arasında Yeni Delhi'de düzenlenmiştir. Bu konferans iklim değişikliğiyle mücadelede gelişmekte olan ülkelerin sosyal ve ekonomik kalkınmasına ve uyum gereksinimlerinin önceliğine önem veren bir konferans olmuştur. Bu yüzden konferans sonunda gelişmiş ülkelerin teknolojilerini gelişmekte olan ülkelere aktarma çağrısında bulunan *Delhi Bakanlar Deklarayonu* kabul edilmiştir (Environmental and Energy Study Institute [EESI], 2019).

Dokuzuncu Taraflar Konferansı (COP9), 1-12 Aralık 2003 tarihleri arasında Milan'da düzenlenmiştir. IPCC raporunun tavsiyelerine dayanan yeni sera gazı emisyon salımı raporlama kuralları kabul edilmiştir. Ancak uluslararası sistemdeki iş birliği sürecini etkileyebilecek önemli kararlar alınmamıştır (EESI, 2019).

Onuncu Taraflar Konferansı (COP10), 6-17 Aralık 2004 tarihleri arasında Buenos Aires'te düzenlenmiştir. Bu konferans özellikle iklim değişikliğiyle mücadele etme konusunda uyum stratejilerinin tartışıldığı bir konferans olmuştur. Ülkeler teknolojilerin geliştirilmesi ve aktarılması gibi konularda birçok kararı kabul etmiştir (EESI, 2019).

On Birinci Taraflar Konferansı (COP11), 28 Kasım-9 Aralık 2005 tarihleri arasında Montreal'de düzenlenmiştir. Bu konferans Kyoto Protokolü'nün yürürlüğe girmesinden sonra gerçekleşen ilk konferans olma özelliğine sahiptir. Konferansta Temiz Kalkınma Mekanizması'nın güçlendirilmesi, teknolojilerin transferi, iklim değişikliğinin ülkeler üzerindeki etkileri, bütçe ve kapasite geliştirme gibi konular görüşülmüştür (EESI, 2019).

On İkinci Taraflar Konferansı (COP12), 6-17 Kasım 2006 tarihleri arasında Nairobi'de düzenlenmiştir. Konferans Kyoto mekanizmaları, uyum prosedürleri, kapasite oluşturma, finansal mekanizmalar ve sözleşmenin uygulanması gibi konuları ele almıştır (UNFCCC, 2006 ; EESI, 2019).

On Üçüncü Taraflar Konferansı (COP13), 3-14 Aralık 2007 tarihleri arasında Bali'de düzenlenmiştir. Kyoto Prokolü, birinci dönemini oluşturan 2008-2012 yılları arasındaki dönemi kapsayan taahhütlerden oluşmaktaydı. Bu yüzden bu konferansın temel odak noktası, Kyoto Protokolü'nün birinci taahüt dönemi sona erdiğinde, yani 2012 yılı sonrasındaki dönemde uzun vadeli geçerli olacak taahütler ve iş birliği konusunda anlaşmanın sağlanmasıdır. Konferans sonunda *Bali Eylem Planı* olarak adlandırılan 2012 yılı sonrası için uygulanacak eylemlere yönelik bir yol haritası niteliği

taşıyan kararlar alınmıştır (UNFCCC, 2019b). Bali Eylem Planı iklim değişikliğiyle mücadele konusunda 2012 yılı sonrası için azaltım, uyum, iklim değişikliğinin tehlikeli etkilerine karşı savunmasızlığı azaltmak için taraflar arasında teknoloji transferi ve finansman olmak üzere dört temel konudan oluşmaktadır (United Nations Development Programme [UNDP], 2008, s. 7). Kısacası, bu toplantı sonunda alınan kararlar 2012 yılı sonrasında iklim değişikliği sorununa karşı yeni bir anlaşmanın oluşturulmasında yol haritasıdır. Bu yol haritası aynı zamanda uluslararası siyasette iklim değişikliği konusunda müzakelerin ve iş birliğinin devamlılığının devam edeceğinin göstergesi niteliğindedir. Ayrıca bu dönemde IPCC'nin *Dördüncü Değerlendirme Raporu* yayınlanmıştır. Bu raporda özetle, daha güçlü kanıtlara dayanarak yeryüzünde ortalama sıcaklıktaki artışın kaynağının çoğunlukla insan faaliyetlerinin neden olduğu sera gazı salımından oluştuğu konusu daha kesin bir şekilde ifade edilmiş , bu değişikliğin ekolojik sistemi, toplumsal ve ekonomik alanları etkileyebileceği, iklim değişikliğine karşı nasıl önlemlerin alınabileceği, uyum ve azaltım konusunda nelerin yapılabileceği ve tüm bunlar için gerekli olan politika ve önlemlerden bahsedilmiştir (IPCC, 2007a).

On Dördüncü Taraflar Konferansı (COP14), 1-12 Aralık 2008 tarihleri arasında Poznan'da düzenlenmiştir. Konferansta ormansızlaşma gibi sorunlardan kaynaklanan sera gazı salımlarının azaltılması, iklim değişikliğinin etkilerine uyum konusunda gelişmekte olan ülkelere yardım sağlanması amacıyla finansal mekanizmalar ve teknoloji transferi gibi konularda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Konferans tarafların 2009 yılında Kopenhag'da düzenlenecek olan COP15'e kadar iklim değişikliği sorununa, etkili uluslararası müzakerelerden oluşan, bir yanıtın oluşmasını sağlayacak anlaşma metninin hazırlanması üzerinde anlaşarak tamamlanmıştır (UNFCCC, 2019c).

On Beşinci Taraflar Konferansı (COP15), 7-18 Aralık 2009 tarihleri arasında Danimarka'da düzenlenmiştir. Bu konferansın bir araya gelme amacı Bali Eylem Planı'nın çizdiği yol haritası altında 2012 yılı sonrası yeni taahüt dönemi için iklim değişikliğiyle mücadele konusunda iş birliğini sağlayacak bir çerçevenin oluşturulması ve kabul edilmesiydi. Konferans sonunda *Kopenhag Mutabakatı* yayımlanmıştır. Bu mutakabat siyasi bir deklarasyon niteliği taşımakta, yasal olarak herhangi bir bağlayıcılığı söz konusu değildir. Mutakabat, o zamana kadar UNFCCC altında devam eden müzakerelerde değerlendirilen temel konuları içermektedir. Mutabakat'ın hedefleri ise ortalama sıcaklık artışının sanayileşme öncesi döneme kıyasla 2°C altında tutulması ve 2015 yılından sonra gözden geçirilerek ortalama sıcaklık artışının 1,5°C'nin altına çekilmesi, uyum, azaltım ve teknoloji transferi gibi konular için uluslararası desteğin

kayıt altına alınabileceği bir kayıt sisteminin oluşturulması, desteklenen eylemlerin uluslararası ölçekte ölçülebilir, raporlanabilir ve doğrulanabilir olması, sözleşme kapsamındaki konularda finansal akışın sağlanması için Kopenhag Yeşil İklim Fonu'nun kurulması ve teknoloji transferine hız kazandırmak için her ülkenin kendi koşulunu dikkate alan Teknoloji Mekanizması'nın kurulması gibi konulardan oluşmaktadır. Ancak büyük beklentilerle başlayan Kopenhag Zirvesi olarak da adlandırılan bu konferans sonucu itibariyle beklentileri karşılayamamıştır. Çünkü mutabakat, tarafların iklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası iş birliğini temsil eden siyasal bir taahhüt olarak kalmıştır (UNFCCC, 2009 ; Devlet Su İşleri [DSİ] Genel Müdürlüğü, 2019, s. 1-2). Bu konferans ile ortaya sadece bir uzlaşma metni çıkmıştır. Ancak belirlediği hedeflere baktığımızda siyasi müzakereler açısından önem taşımaktadır.

On Altıncı Taraflar Konferansı (COP16), 29 Kasım-10 Aralık 2010 tarihleri arasında Cancun'da düzenlenmiştir. Kopenhag Mutabakatı'nda alınan kararlar temelinde toplanan konferans *Cancun Anlaşması'nın* imzalanmasıyla sona ermiştir. Böylece konferas sonunda anlaşmaya bağlı olarak taraflar yeryüzündeki ortalama sıcaklık artışının 2°C'nin altında tutulmasını küresel bir hedef olarak belirlenmesine karar vermişlerdir. Ayrıca iklim değişikliğiyle mücadelede ormanların korunması, sera gazı emisyonlarının azaltımı ve uyumu konusunda gelişmekte olan ülkeleri teşvik etmek amacıyla Yeşil İklim Fonu adında bir fon aracılığıyla finans yardımının yapılması, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere karşı yeni adaptasyon, teknoloji transferi ve kapasite geliştirmeleri için gerekli imkanları sağlaması konularında kararlar verilmiştir (UNFCCC, 2019d). Kısacası, bu anlaşmada Kopenhag Mutakabatı'ndaki temel ilkeler üzerinde kararlar verilmiştir. Böylece Cancun Anlaşması, hukuki olarak bağlayıcılığı olmayan bir Mutabakat'ın imzalanmasından sonra iklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası iş birliğinin devamlılığı açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

On Yedinci Taraflar Konferansı (COP17), 28 Kasım- 9 Aralık 2011 tarihleri arasında Durban'da düzenlenmiştir. Bu konferansın en önemli sonucu 2012 yılı sonrası için Kyoto Protokolü'nün ikinci yükümlülük dönemini oluşturacak uluslararası bir anlaşmanın 2015 yılına kadar tamamlanması ve 2020 yılında yürürlüğe girmesi amacıyla bir yol haritasının hazırlanması kararlaştırılmıştır (UNFCCC, 2019e ; DSİ, 2019, s. 4-5). Kısacası, Kyoto Prokolü'nün devamlılığını sağlayacak ve yerini alacak olan yeni bir hukuki metnin hazırlanmasının temelleri atılmıştır.

On Sekizinci Taraflar Konferansı (COP18), 26 Kasım-7 Aralık 2012 tarihleri arasında Doha'da düzenlenmiştir. Konferansta yeni uluslararası iklim anlaşması ve buna yönelik sera gazı emisyon azaltımı, iklim değişikliğine uyum, finansman, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme konularında görüşmeler yapılmıştır. Bu konferansta *"Kyoto Protokolü Doha Değişiklikleri"* kabul edilmiştir. Böylece 2015 yılına kadar uluslararası iklim değişikliği anlaşması için daha fazla çalışmaların yapılması ve bu anlaşmanın en geç 2020 yılında yürürlüğe girmesine karar verilmiştir. Bunun yanı sıra, Kyoto Protokolü'nün ikinci yükümlülük döneminin 1 Ocak 2013 tarihinde başlaması ve 31 Aralık 2020 tarihinde bitmesi kabul edilmiştir (UN, 2019b ; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012a). Bir başka ifadeyle, Doha'daki konferansla iskeleti oluşturulan düzenin inşasının 2015 yılında tamamlanması hedeflenmektedir (Mazlum, 2013).

On Dokuzuncu Taraflar Konferansı (COP19), 11-22 Kasım 2013 tarihleri arasında Varşova'da düzenlenmiştir. Bu konferansın temel odak noktası 2015 yılında yapılması planlanan uluslararası iklim değişikliği anlaşmasıdır. Taraflar bu süreç için bir zaman çizelgesi oluşturmuştur. Ayrıca ulusların uyum kapasitelerini oluştururken sera gazı emisyonlarını yeterince hızlı bir şekilde azaltabilmeleri için etkili küresel bir çabada birleşmesi, ormansızlaşma ve orman tahribatına karşı gerekli önlemlerin alınması, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalan özellikle gelişmekte olan ülkelerin zarar ve kayıplarının tazminine yönelik bir mekanizma oluşturulması konusunda anlaşmaya varılmıştır. COP 19'un açılışından birkaç gün önce Filipinlerde meydana gelen Haiyan Tayfunu[46] ülkede büyük yıkımlara ve yaklaşık on bin insanın ölümüne neden olmuştur. Bu yüzden iklim değişikliğinin neden olabileceği felaketlerin zarar ve kayıplarına yönelik bir mekanizmanın kurulması konferans sırasında önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Böylece iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı savunmasız olan ülkelerin kayıp ve zararlarının karşılanması için Varşova Uluslararası Kayıp ve Zarar Mekanizması[47] adında bir yapı oluşturulmuştur (UNFCCC, 2019f). Kısacası, COP19 2015 yılına kadar ikinci yükümlülük dönemi için hazırlanması planlanan uluslararası anlaşmaya yönelik bir basamak niteliği taşımaktadır. Ayrıca Aralık 2013 yılında ve Aralık 2014 yılında iki parça şeklinde IPCC *Beşinci Değerlendirme Raporu'nu*

[46] Ayrıca bknz: Typhoon Haiyan: At Least 10,000 Reported Dead in Philippine Province (The Guardian, 2013). https://www.theguardian.com/world/2013/nov/10/typhoon-haiyan-thousands-dead-philippines (Erişim Tarihi: 05.05.2019)

[47] Bu mekanizmanın iklim değişikliğinin neden olduğu kayıp ve zararlarla başa çıkılabilmesi için bilgi alışverişi, veri toplama, finansman ve teknoloji hareketliliği gibi eylem ve destekleri güçlendireceği ve kolaylaştıracağı belirtilmiştir (UNFCCC, 2019f).

yayınlamıştır. Özetle, raporda iklim değişikliğinin en önemli kaynağının insan faaliyetleri olduğu bilimsel veriler aracılığıyla daha kesin bir şekilde ortaya koyulmuştur. İklim değişikliğinin tüm kıtalarda doğa ve insan üzerinde etkisini göstermeye başladığı ve iklim değişikliğiyle mücadelede gerekli önlemlerin alınmaması durumunda aşırı hava olayları, sıcaklık artışı, kuraklık, kasırgalar, deniz seviyelerinde yükselme gibi sorunlarıın artış göstereceği gibi konulara değinilmiştir (IPCC, 2014c).

Yirminci Taraflar Konferansı (COP20), 1-12 Aralık 2014 tarihleri arasında Lima'da düzenlenmiştir. Bu konferansın toplanmasının temel amacı 2015 yılına kadar hazırlanması gereken anlaşmanın taslak metninin tamamlanmasıdır. Konferans sonunda *Lima İklim Eylemi Çağrısı (Lima Call for Climate Action)* olarak adlandırılan yasal olarak bağlayıcılığı olmayan bir çerçeve metin ortaya çıkmıştır (UNFCCC, 2014). Bu metinle birlikte gelecek yıl yapılması planlanan anlaşmanın içeriği detayladırılmış ve taraf ülkelere nasıl katkıda bulunabileceklerine yönelik sorumluluklar verilmiştir. Böylece konferansta taraflar sözleşmenin amacına ulaşabilmesi için Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkı Niyetleri (Intended Nationally Determined Contributions [INDC])[48] ile 2015 yılına kadar ulusal olarak belirlenen katkı niyetlerini bildirmeye davet edilmiştir. Ayrıca tarafların sera gazı salımlarını nasıl azaltacakları ve azaltımlarını 2015 yılının ilk çeyreğine kadar bildirmeleri gerekliliği bu konferansın sonuçları arasındadır (Mazlum, 2015 ; Kıvılcım & Kilit, 2015, s. 69) Bir başka ifadeyle, Lima'da gerçekleşen bu konferans 2015'te hazırlanması beklenen yeni uluslararası iklim anlaşmasından önceki son durak niteliği taşımaktadır. Bu konferans ile yol haritası haritası ve iklim değişikliğiyle mücadelede her ülkenin kendi ulusal katkısını nasıl sunacağının çerçevesi belirlenmiştir.

Yirmi Birinci Taralar Konferansı (COP21), 30 Kasım-11 Aralık 2015 tarihleri arasında Paris'te düzenlenmiştir. Bu konferans yıllardır temeli oluşturulmaya çalışılan, 2020 yılı sonrası için uygulanması planlanan taahhütleri içeren *Paris Anlaşması'nın* 195 ülke tarafından imzalanmasıyla sona ermiştir (UN, 2019c). Paris Anlaşması finans, teknoloji transferi, kapasite geliştirme, kayıp ve zarar, şeffaflık, uyum ve azaltım konusunda ve ulusal katkı niyetleri gibi birçok konuda kararları içermektedir. Gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere adaptasyon ve azaltım konusunda finansal yardım sağlamaya bu anlaşma ile de devam edeceklerdir. Ayrıca Paris Anlaşması'yla "ortak

[48] Bu bildirimler iletilecek olan bilgiler referans noktasını, uygulama zamanını, kapsamını, içeriğini, sera gazı salımları ve uygun olan miktarda uzaklaştırmaya yönelik kestirim ve hesaplama yöntemlerini, ilgili tarafın katkısının ulusal koşulları altında ne kadar hakça olduğuna ilişkin görüşünü içerebilir (Mazlum, 2015, s. 86).

ancak farklılaştırılmış sorumluluk" ilkesi temelinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan tüm ülkelere sera gazı salımı konusunda ayrım yapmadan yükümlülükler getirilmiştir (UNFCCC, 2019g ; Kıvılcım, 2015).

Kopenhag Zirvesi'nde yaşanan olumsuz gelişmeler ve sonrasında istenilen düzeyde ilerleme sağlanamaması gibi nedenlerden sonra Paris'te yaşanan gelişmeler bu konferansın ve anlaşmanın başarılı bir sonuç olarak değerlendirmesine neden olmuştur. Paris Anlaşması'nın başarılı olarak değerlendirilmesindeki en önemli unsurlarından birisi ise yeryüzünde yaşanan ortalama ısınmanın 2°C'nin altında ve 1,5°C ile sınırlandırılması yönündeki karardır. Bir diğer öneli unsur ise anlaşmaya dahil olan ülkelerin INDC çerçevesinde niyetlerini sunacağı belgeler konusudur. Bu belgeler anlaşmayı imzalayan taraf ülkelerin taahütleri olarak kabul edilmektedir (UNFCCC, 2019g; Kıvılcım, 2015, s. 2).

Paris Anlaşması çerçevesinde devletler sera gazı azaltımı konusunda beyan ettikleri katkılardan kendi ulusal yasaları bağlamında sorumlu olacaktır. Bir başka ifadeyle, Paris Anlaşması hukuki olarak bağlayıcı bir düzenlemedir. Ancak sera gazı salımlarının azaltımı konusunda taraflara zorunlu ve yasal olarak bağlayıcı azaltım hedefleri vermek yerine azaltım konusu tarafların gönüllü katkıları temelinde oluşmaktadır. Böylece taraflar sera gazı salımı azaltım konusundaki katkı hedeflerini kendi ulusal koşulları çerçevesinde kendileri belirlemektedir. Ayrıca Paris Anlaşması'nın getirdiği yükümlülüklerinin ihlal edilmesi durumunda anlaşmada taraflara herhangi bir yaptırım uygulanması konusuna yönelik bir hüküm bulunmamaktadır (Kaya, 2017, s. 102). Böylece Kyoto Prokolü'nde olduğu gibi devletlere zorunlu hedefler koyulmamış, hedeflere ulaşma konusunda daha esnek yapıya sahip bir anlaşma ortaya çıkmıştır. Son olarak, Paris Anlaşması'nın yürürlüğe girebilmesi, küresel ölçekte sera gazı emisyonlarının %55'ini oluşturan en az 55 ülkenin anlaşmaya taraf olması gibi bir şarta bağlı olduğu için anlaşma 4 Kasım 2016 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiştir. Şu ana kadar anlaşmayı imzalayan 195 ülke arasından 185 ülke anlaşmayı onaylamıştır (UN, 2019c). Kısacası, uluslararası toplum uzun süren müzakere süreçlerinin ardından Kyoto sonrasında yeryüzü ısısının belirli bir derece tutulması gibi kesin hedefler koymuş, iklim değişikliğine yönelik taahhütlerin ve önlemlerin sürdürülebililiği için Paris Anlaşması'yla bir diplomasi başarısı göstermiştir diyebiliriz.

Yirmi İkinci Taraflar Konferansı (COP22), 7-18 Kasım 2016 tarihleri arasında Marakeş'te düzenlenmiştir. Bu konferansta COP21'de alınan kararların uygulamaya geçirilmesi hedeflenmiştir. Bir başka deyişle, konferansta Paris Anlaşması'nda yer alan

azaltım, uyum, teknoloji transferi, kapasite geliştirme, şeffaflık, finansman, kayıp ve zarar, iklim değişikliğiyle mücadelede gerekli planların oluşturulması ve takvim belirlenmesi konularının uygulamaya geçirilmesi üzerine odaklanılmıştır. Konferansta, Paris kural kitabının hazırlanması ve Paris Anlaşması'nın tüm parçalarının bir araya getirilebilmesi için ilk adımların atılması konuları hakkında müzakerelere yönelik bir zaman çizelgesi oluşturulmuştur. Böylece bu konferansın temel görevinin çevre bütünlüğü bağlamında sorunlara yönelik kapsayıcı ve esnek kuralların oluşturulması olduğu açıkça ortaya koyulmuştur. Konferansta alınan kararlara göre, Paris kararlarının çalışma programının sonuçlandırılması ve sürece rehberlik edecek ilkelerin, usullerin ve prosedürlerin tamamlanmasının beklenildiği tarih 2018 yılıdır (Climate Focus, 2017). Ayrıca Konferans sonunda *Marakeş Bildirgesi* yayınlanmıştır. Bu bildirgeye göre iklim değişikiği ile mücadele konusu temel önceliğe sahiptir ve atmosferdeki ortalama ısı değerinin azaltılmasında hükümetler kadar bilim ve iş sektörlerine ve devlet dışı aktörlere de küresel düzeyde görev düştüğü belirtilmektedir (Deutsche Welle, 2016). Böylece çevresel sorunlardan birisini oluşturan iklim değişikliği konusu açıkça mücadele edilmesi gereken bir sorun olarak algılanmakta ve bu soruna karşı iş birliği içinde herkese sorumluluk yüklenmektedir.

Yirmi Üçüncü Taraflar Konferansı (COP 23), 6-17 Kasım 2017 tarihleri arasında Bonn'da düzenlenmiştir. Konferans Bonn'da gerçekleşmiş olmasına rağmen, konferansın başkanlığını ilk kez Fiji gibi gelişmekte olan küçük bir ada devleti devralmıştır (Timperley, 2017). Konferansın bir araya gelmesinin temel amacı Paris kural kitabının temel ilkelerinin hazırlanması ve daha somut bir hale getirilmesidir. Marakeş'te temeli atılan süreç bu konferansta devam ettirilecektir. Böylece azaltım, uyum, finans, teknoloji transferi, kapasite geliştirme ve sera gazı azaltım konusunun şeffaf bir şekilde raporlanması gibi konularda tartışmalar gerçekleşmiştir (REC Türkiye, 2017, s. 2). Konferans sonunda ülkeler hem sera gazı emisyonlarını azaltmak hem de iklim değişikliğinin etkilerine karşı dayanıklılığı artırmak için tarım sektöründeki uyum ve azaltım konularına yönelik yeni stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanmasına yardım edecek bir uzlaşmaya varmışlardır (COP23, 2017). Paris Anlaşması'nın hedeflerine ulaşılabilmesi için en önemli unsurlardan birisinin de iklim değişikliğiyle mücadele sürecinde ortaklığın sağlanması konusu olduğu belirtilmiştir (Bostanoğlu, 2018, s. 13). Ayrıca 2018 yılında düzenlenecek olan COP 24 konferansının Bonn'da oluşturulmuş

süreç ve *Talanoa Diyaloğu*[49] üzerinden yürütülmesine karar verilmiştir. Talanoa Diyaloğu'yla uluslararası iklim müzakerelerine yapıcı ve çözüm odaklı bir alan yaratılması amaçlanmıştır (Timperley, 2017). Kısacası, Paris Anlaşması'nın 2020 yılından itibaren nasıl işleyeceğini netleştirmek amacıyla uygulanacak ilkeler ve bu ilkelerin nasıl uygulanacağı bir kez daha bir konferansta tartışılmış ve 2018 yılında düzenlenecek konferansa kadar bu kural kitabının son halini alması planına uygun olarak bir zaman çizelgesi oluşturulmuştur.

Yirmi Dördüncü Taraflar Konferansı (COP 24), 2-14 Aralık 2018 tarihleri arasında Katowice'de düzenlenmiştir. Konferansın düzenlenmesinin öncelikli amacı Paris Anlaşması'nın uygulamaya geçmesi için gerekli olan kuralların ve prensiplerin kim tarafından ve nasıl yapılacağını açıklayan kural kitabının ve buna yönelik kararların oluşturulmasıdır. Ayrıca şeffaflık için bir çerçevenin oluşturulması, sera gazı salımının azaltılmasına yönelik çabaların dökümlerinin düzenlenmesi, finansman, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme konularının açıkça tartışılması ve çözüme ulaşabilmesi için uluslararası iş birliği mekanizmalarının düzenlenmesi bu konferansın diğer konularını oluşturmaktadır (Bostanoğlu, 2018, s. 19). Böylece konferansın büyük bölümü Paris Anlaşması'nın uygulanmasında rehberlik etmesi beklenen kural kitabının tamamlanmasına ayrılmıştır. Konferans sonunda Paris Anlaşması'nın kural kitabı[50] kabul edilmiştir ve bu metinin 2020 yılında yürürlüğe girmesine karar verilmiştir. Bu kural kitabı, Paris Anlaşması'nın uygulanmasının altında yatan temel mekanizma ve prosedürleri belirlemekte, hükümetlerin emisyon azaltma çabalarını nasıl ölçeceklerini, bunları nasıl raporlayacağını açıklamakta ve tarafların belirli bir çerçevede kurallara uymasını sağlayan bir metinden oluşmaktadır (COP24, 2019). Ayrıca taraf ülkeler iklim eyleminin daha şeffaf incelenmesini sağlayacak ortak kurallarda uzlaşmış, ülkeler iklim değişikliğiyle mücadelede hedeflerini beyan ettikleri INDC belgelerini yenileme, finans ve teknoloji transferi gibi konularda kararlar almışlardır. Son olarak, konferansta IPCC'nin yayınladığı 1,5°C özel raporu ışığında iklim değişikliğiyle mücadelede daha hızlı harekete geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Böylece ortalama sıcaklık değerinin

[49] Talanoa, Fiji geleneklerine göre samimiyet içerisinde yapıcı ve şeffaflıktan oluşan bir diyalog kurmak anlamına gelmektedir. Talanoa'nın amacı hikayeleri paylaşmak, empati, güven inşa etmektir. Ayrıca daha iyi kararların alınmasıyla sonuçlanabilecek bir diyalog platformu yaratmaktadır. Talanoa Diyaloğu "neredeyiz, nereye gitmek istiyoruz ve oraya nasıl ulaşacağız?" sorularını kendisine temel almakta ve Pasifik kültüründe yapıcı müzakerelerin gerçekleşebileceği bir sürecin ortaya koyulacağını anlatmaktadır. (UNFCCC, 2017, s. 7-8).

[50] Ayrıca bknz: The Katowice Rulebook – main principles of the document (COP24, 2019). https://cop24.gov.pl/news/news-details/news/the-katowice-rulebook-main-principles-of-the-document/ (Erişim Tarihi: 12.05.2019)

2°C'nin altında tutulması konusu konferansın önemli konuları arasında yer almıştır (COP24, 2019 ; İklim Haber, 2018b). Kısacası, bu konferans ile 2020 yılı sonrası için oluşturulmaya çalışılan kurallar hakkında bir metinde uzlaşılmıştır. Paris Anlaşması içerik açısından hukuki olarak bağlayıcı olmaması ve görece zayıf olmasına rağmen, çevre ve canlılar açısından belirlediği hedefler hayati öneme sahip bir metinden oluşmaktadır.

Tablo 2 Uluslararası Siyasette İklim Değişikliği Diplomasi Süreci

Tarih	Konferansın Adı	Konferansın Konusu
1972	Stockholm Konferansı	Çevrenin korunması
1979	Birinci Dünya İklim Konferansı	İklim değişikliği ciddi bir sorun olarak sunulması ve buna yönelik bilinç oluşturulmaası
1980	Birinci Villach Konferansı	İklim değişikliği konusunda bilgi paylaşımı
1985	İkinci Villach Konferansı	İklim değişikliği konusunda hükümetleri sorumluluk almaya çağırması
1988	Toronto Konferansı	Hükümetlere uluslararası çerçeve sözleşmesinin oluşturulması için çağrıda bulunulması ve CO_2 salımları için hedef belirlenmesi
1990	İkinci Dünya İklim Konferansı	İklim değişikliğinin etkileri ve buna karşı alınacak önlemler ve uluslararası bir anlaşmanın yapılmasının gerekliliği
1992	Rio Dünya Zirvesi	Çevrenin korunması ve sosyal eşitliğin artırılması. Konferans sonunda UNFCCC ortaya çıkmıştır.
1995	COP1	İklim düzenini korumaya yönelik gelişmiş ülkelere yeni hedeflerin koyulması ve taahhütlerin güçlendirilmesi
1996	COP2	Bakanlar Deklarasyonu imzalanmıştır.
1997	COP3	İklim değişikliğiyle mücadelede daha somut

		adımların atılabilmesi. İlk kez sera gazlarının salımıyla ilgili hukuki olarak bağlayıcı taahhütleri içeren Kyoto Protokolü kabul edilmiştir.
1998	COP4	Kyoto Protokolü'nün ayrıntılarını belirlemek için plan oluşturulması.
1999	COP5	Kyoto Protokolü'nün ayrıntılarını belirlemek için plan oluşturulması.
2000	COP6	Kyoto Protokolü'nün ayrıntılarını belirlemek için plan oluşturulması.
2001	COP7	Kyoto Protokolü'nün uygulanması. Buna yönelik Marakeş Uzlaşması imzalanmıştır.
2002	COP8	İklim değişikliğiyle mücadelede gelişmekte olan ülkelerin sosyal ve ekonomik kalkınması. Bu konuda Delhi Bakanlar Deklarayonu kabul edilmiştir.
2003	COP9	Yeni sera gazı emisyon salımı raporlama kuralları kabul edilmiştir.
2004	COP10	İklim değişikliğiyle mücadele etme konusunda uyum stratejilerinin tartışılması.
2005	COP11	İklim değişikliğinin ülkeler üzerindeki etkileri teknolojilerin transferi ve bütçe gibi konular.
2006	COP12	Kyoto Protokolü'nün uygulanması
2007	COP13	2012 yılı sonrası uzun vadeli geçerli olacak taahütler ve iş birliği konusu. Bali Eylem Planı ile bir yol haritası hazırlanmıştır.
2008	COP14	Gelişmekte olan ülkelere yardım sağlanması ve sera gazı emisyonu salımı azaltımı
2009	COP15	İklim değişikliğiyle mücadelede 2012 yılı sonrası

		yeni taahüt dönemi için çerçevenin oluşturulması. Hukuki olarak bağlayıcı olmayan Kopenhag Mutabakatı yayımlanmıştır.
2010	COP16	Kopenhag Mutakabatı'ndaki temel ilkelere yönelik kararlara yer veren Cancun Anlaşması imzalanmıştır.
2011	COP17	Kyoto Prokolü'nün yerini alacak olan yeni bir hukuki metnin hazırlanması.
2012	COP18	Yeni uluslararası iklim anlaşması konusu. Kyoto Protokolü Doha Değişiklikleri ile 2015 yılına kadar yeni iklim anlaşması için çalışmaların yapılması.
2013	COP19	Yapılması planlanan uluslararası iklim değişikliği anlaşması ve zaman çizelgesi oluşturulması
2014	COP20	Yeni iklim anlaşmasının taslak metninin tamamlanması. Hukuki olarak bağlayıcılığı olmayan Lima İklim Eylemi Çağrısı ortaya çıkmıştır.
2015	COP21	Hukuki olarak bağlayıc olan, yeni iklim anlaşması, Paris Anlaşması imzalanmıştır.
2016	COP22	Paris Anlaşması için takvim belirlenmesi konularının uygulamaya geçirilmesi
2017	COP23	Paris kural kitabının temel ilkelerinin hazırlanması ve daha somut bir hale getirilmesi
2018	COP24	Paris Anlaşması'nın uygulanması için kural kitabının hazırlanması. Paris Anlaşması'nın kural kitabı kabul edilmiştir.

3.4 Değerlendirme

Devletler, zaman içerisinde iklimde değişikliklerin yaşandığını fark etmeye başlamıştır. Çevre kendisini zamanında yenileyememeye başlamış, atmosferdeki ısı artışıyla birlikte farklı sorunlar ortaya çıkmıştır. İklim değişikliği etkisini dünyanın farklı bölgelerinde farklı şiddette hissettirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda uluslararası sistemde geri planda kalan çevre konusu 1970'lerden itibaren dikkat çekmeye başlamış, 1990'lı yıllardan sonra ise önem kazanmaya başlamıştır. Uluslararası toplum belirli aralıklarla bir araya gelerek uzun bir müzakere sürecine adım atmıştır. Bu zamana kadar arka planda kalan çevre konusu uluslararası toplumda önem kazandığı ve diplomasi sürecinin işlediği bir sürece dahil olmuştur. Böylece, uluslararası siyasette siyasi müzakereler süreci boyunca iklim değişikliği açık bir şekilde bir tehdit olarak algılanmaya başlanmış ve buna yönelik politikaların uygulanması hedeflenmiştir. Kyoto Protokolü, Paris anlaşması ve çeşitli müzakareler aracılığıyla devletlere sorumluluk verilmeye çalışılmıştır.

Zaman içerisinde çevre konusu iklim değişikliği sorunuyla birlikte üzerine tartışıldığı ve kararların alınmaya çalışıldığı bir konu haline gelmiştir. Uzun yıllardır devam eden müzakere sürecinin inişli çıkışlı dönemleri olmuş, bazen konferanslar sonuçsuz kalmıştır. Buna rağmen siyasi müzakereler devamlılık göstermiştir. Uluslararası toplum başlangıçta siyaset dışı alanda yer alan çevre konusunu bir seçim konusu, üzerine müzakerelerin yürütülmeye ve kararların alınmaya çalışıldığı bir konu haline getirerek zaman içerisinde siyasallaştırılmış alana dahil etmişlerdir. Bu zamana kadar uluslararası toplum iklim değişikliği gibi bir çevre sorununu acil önlemler alınması gereken alana taşımamıştır. Çünkü hala üzerinde mutabakata varılmış etkili politikalar ya da anlaşmalar mevcut değildir. Geçmişe kıyasla, başarılı sayılacak süreçlerden geçmiş olmasına rağmen yapılan çalışmalar, çevresel sorunun etkilerine karşı yeterli değildir. En son üzerinde anlaşılan Paris Anlaşması gelecek için siyasi müzakerelerin sürdürülebilirliğinin önemli bir kanıtı olmasına rağmen hukuki açıdan bağlayıcı olmaması sebebiyle de ne kadar yeterli olduğu konusunda bir tartışma konusudur. Çünkü devletler uzun tarihsel müzakere geçmişine rağmen hala iklim değişikliğiyle mücadelede üzerine düşen sorumlulukların paylaşımında anlaşamamakta ve yerine getirmemektedirler. Bu yüzden şu an için devletlerin çevre güvenliğinin sağlanmasını temel amaçları olarak belirlemeleri mümkün görülmemektedir. Buna

rağmen devletler kendi ulusal düzeylerinde çevresel güvenlik algıları perspektifiyle iklim değişikliğiyle mücadele de belirli politikalar uygulamaktadırlar.

İklim değişikliğinin etkilerini incelediğimizde temelde çevreye karşı birçok tehdidin var olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir bir çevre için devletler önlemler ve politikalar aracılığıyla çevreyi bu tehditlerden korumalıdırlar. Bu noktada, uluslararası sistemdeki her devlet müzakereler bünyesinde üzerinde düşen sorumluluğu yeterli derecede yerine getirdiği takdirde iklim değişikliğiyle uyum konusunda önemli adımlar atılmış olacaktır.

Bir sonraki bölümde ise Türkiye'nin çevre konusunu bir güvenlik sorunu olarak görüp görmediği, çevresel güvenlik algısı temelinde 2000'li yıllar süresince iklim değişikliğiyle mücadele ne tür politkalara, plan, program ve söylemlere başvurduğu, siyasi müzakereler sürecine nasıl dahil olduğu incelenecektir. Bunun yanı sıra, toplumun çevresel sorunlara karşı nasıl bir algıya sahip olduğu ve nasıl tepki gösterdiği ve toplumun söylemlerine karşılık hükümetin nasıl bir tavır içerisinde bulunduğu, ne tür söylemlere başvurduğu çevresel güvenlik temelinde değerlendirilecektir.

BÖLÜM IV

TÜRKİYE VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İklim değişikliği gibi bir çevresel sorun küresel ölçekte değerlendirildiği gibi ulusal ölçekte de her devlet tarafından aynı şekilde değerlendirilmekte midir? Bir başka ifadeyle, ulusal ölçekte devletlerin çevresel sorunlardan birisini oluşturan iklim değişikliğine yönelik algısı ve yaklaşım şekli farklılık göstermekte midir? Bir önceki bölümde de örneklendirildiği gibi dünyada her devlet iklim değişikliğinden aynı zamanda aynı ölçüde etkilenmemektedir. İklim değişikliğinin ulusal boyutta kendini hissettirme şiddeti farklılık göstermektedir. Bu yüzden her toplum iklim değişikliğini bir sorun olarak görmeyebilir. Bu çerçevede, bu bölümün ilk amacı özellikle 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin çevresel sorunlardan birisini oluşturan iklim değişikliğine yönelik algısını ve bu konuyu önemli bir güvenlik sorunu olarak görüp görmediğini ortaya çıkarmak ve uluslararası ölçekte olduğu gibi bir diplomasi sürecinin varlığının olup olmadığını değerlendirmektir. İkinci amacı ise, Türkiye'de toplumun çevresel sorunlara karşı nasıl tepkiler verdiğini, algıladığını ve bu tepkilere karşı AKP hükümetinin nasıl söylemlerde bulunduğunu ve toplumun tehdit olarak algıladığı sorunları hükümetin de tehdit olarak algılayıp algılamadığını değerlendirmektir.

Türkiye'nin çevre sorununa yönelik bakış açısını anlamamızı kolaylaştırması için önce Türkiye'nin 2000'li yıllardaki siyasi ve ekonomik durumu, daha sonra iklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki etkisi özetlenmiş, daha sonra Türkiye'deki çevre ve güvenlik ilişkisinde ilk olarak 2000'li yıllarda ortaya çıkmış bazı çevreci hareketler üzerinden toplumun algısı, ikinci olarak da 2000'li yıllarda AKP iktidarının özellikle çevresel sorunlardan birisi olan iklim değişikliğine karşı algısı özetlenmiştir.

4.1 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyaset ve Ekonomi

Türkiye uzun yıllar süregelen koalisyon hükümetlerinden sonra, 2002 yılından itibaren son 17 yıldır tek parti dönemi içerisinde bulunmaktadır. Bu yüzden bu bölümde öncelikle Türkiye'nin koalisyon hükümetlerinden sonra tek parti yönetiminde geçirdiği siyasi ve ekonomik durumu özetlenmektedir.

Türkiye'de 18 Nisan 1999 yılında yapılan seçimde Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi (ANAP) bir araya gelerek 57. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni bir koalisyon hükümeti olarak kurmuşlardır

(Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 7879). Bu dönem istikrarsız koalisyon hükümetlerinin devamı niteliğinde olmuş, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık 1999 yılından 2002 yılında yapılacak olan seçime kadar devam etmiştir (Gürsel, 2013, s. 54-55).

1999 yılının sonundan itibaren Türkiye ekonomisi karamsar bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Bunun temel nedenleri ise kamu sektörlerinde açık verilmesi, bu açıkların borçlanma yoluyla kapatılması, kronikleşmiş enflasyon ve iç ve dış borçların miktarındaki fazlalıklar olarak gösterilmiştir. Bu yüzden Bülent Ecevit Hükümeti, 2000 yılında International Monetary Found (IMF) ile ekonomiyi düzenlemek amacıyla çeşitli reformları kapsayan *Enflasyonla Mücadele Programı'nı* imzalamıştır. Bu program genel olarak enlasyonla mücadeleyi, ekonominin büyümesini ve faizlerin düşürülmesini içermektedir (Düzkaya, 2017, s. 173). Türkiye'nin sahip olduğu ekonomik sıkıntılar temelinde bu program kapsamında Merkez Bankası'nın gelecekte döviz kurunun ne seviyede olacağını taahhüt ettiği kur çıpası rejimi benimsenmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Türkiye'de Ocak 2000 yılından Haziran 2001 yılına kadar Dolar ve Euro'nun olduğu döviz sepetinin Türk Lirası karşılığını açıklamıştır. Daha sonra TCMB bu döviz kuru üzerinden isteyene istediği miktarda döviz satışını ve aynı şekilde döviz alışını taahhüt etmiştir (Gürsel, 2013, s. 52-53). Ancak Türkiye'de 17 Ağustos 1999 tarihinde Marmara Depremi yaşanmış ve bu depremin ekonomik ve toplumsal etkileri ağır olmuş, ayrıca bankacılık sektöründe de var olan sorunlar artış göstermeye başlamıştır. Bu sorunlar enflasyonun düşmesine engel olmuş ve döviz kuru üzerindeki baskı artmıştır (Düzkaya, 2017, s. 173). Bankalar sorumluluklarını yerine getiremedikleri bir düzeye ulaşmış ve o dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakanı Bülent Ecevit arasında bir tartışma yaşanmıştır. Tüm bu sorunlar temelde Türkiye'de 2001 yılında ekonomik krize dönüşmüş ve 2001 yılında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'da daralma yaşanmıştır. 2001 ekonomik krizine karşı bir çözüm yolu aranmış, bu dönemde Ekonomi Bakanlığına Kemal Derviş gelmiş ve *Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)*[51] ilan edilmiştir (Gürsel, 2013, s. 55). Bir başka ifadeyle, Kemal Derviş ile birlikte ekonominin iyileştirilmesi ve borç sorunun ortadan kaldırılması için yapısal reformlar hazırlanmıştır.

[51] GEGP ile kamu ve özel bankaların yapılandırılmasına, ekonomide şeffaflığın, rekabetin ve etkinliğin artırılmasına yönelik bir takvim oluşturulmuştur (Yıldırım, 2017, s. 56). GEGP'nın temel amacı kur rejiminden uzaklaşılması sonucunda ekonomide oluşan güven sorununu ve istikrarsızlığı ortadan kaldırmak, kamu politikalarını ve ekonomiyi yeniden yapılandırmaktır (TCMB, 2019, s.12).

Tablo 3 1999-2018 Yılları Arasındaki Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri

Cumhurbaşkanları	Hükümetler	Parti
Ahmet Necdet Sezer (18 Mayıs 2000 – 28 Ağustos 2007)	**57. Hükümet:** V. Bülent Ecevit Hükümeti (28 Mayıs 1999 – 18 Kasım 2002)	DSP – MHP - ANAP
	58. Hükümet: Abdullah Gül Hükümeti (18 Kasım 2002 – 14 Mart 2003)	AKP
	59. Hükümet: I. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti (14 Mart 2003 – 29 Ağustos 2007)	AKP
Abdullah Gül (28 Ağustos 2007 – 28 Ağustos 2014)	**60. Hükümet:** II. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti (29 Ağustos 2007 – 6 Temmuz 2011)	AKP
	61. Hükümet: III. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti (6 Temmuz 2011 – 29 Ağustos 2014)	AKP
Recep Tayyip Erdoğan (28 Ağustos 2014-)	**62. Hükümet:** Ahmet Davutoğlu Hükümeti (29 Ağustos 2014 – 28 Ağustos 2015)	AKP
	63. Hükümet: Ahmet Davutoğlu Hükümeti (28 Ağustos 2015- 24 Kasım 2015) [52]	AKP – Bağımsızlar – MHP- Halkların Demokratik Partisi (HDP)
	64. Hükümet: Ahmet Davutoğlu Hükümeti (24 Kasım 2015 – 24 Mayıs 2016)	AKP
	65. Hükümet: Binali Yıldırım Hükümeti (24 Mayıs 2016 – 9 Temmuz 2018)	AKP
Recep Tayyip Erdoğan (9 Temmuz 2018 -) [53]	**66. Hükümet:** IV. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti	AKP

Kaynak: (Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 2019 ; T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019a; T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019b; AK Parti, 2019b)

[52] 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan seçimlerde hükümet kurulamamış ve Ahmet Davutoğlu, 1 Kasım 2015 tarihinde yapılacak olan seçime kadar ülkeyi yönetmek üzere ülkenin tarihindeki ilk seçim hükümetini kurmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2015 ; BBC, 2015).

[53] 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen ve halk oylamasıyla kabul edilen Anayasa değişikliğiyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümet sistemi Parlamenter Sistem'den Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçmiştir. Böylece Recep Tayyip Erdoğan 9 Temmuz 2018 tarihi itibariyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır (AK Parti, 2019a).

14 Ağustos 2001 yılında Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında kurulan AKP Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki koalisyon hükümetlerinin ardından 3 Kasım 2002 yılı genel seçimlerinde %34,3 oy oranına sahip olarak tek başına iktidar olmuştur (Yüksek Seçim Kurulu (YSK), 2019). Bu iktidarlık süreci 2019 yılında devam etmektedir. Böylece AKP'nin 2002 yılında seçimleri kazanmasıyla birlikte Türkiye uzun sürecek olan tek partili yılları yaşamaya başlamıştır (Tablo 2). AKP 22 Temmuz 2007 genel seçimleri, 12 Haziran 2011 genel seçimleri, 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde ve 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde sırasıyla %46,6, %49,83, %49,50 ve %42,28 oranlarında oy olarak tek parti dönemini sürdürmeye devam etmiştir (YSK, 2019; YSK, 2011; YSK, 2015; YSK, 2018a). 16 Nisan 2017 yılında kabul edilen Anayasa değişikliği sonrasında 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan %52,39 oy oranıyla seçimi kazanmıştır (YSK, 2018b). Böylece yeni Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi de AKP iktidarıyla devam etmektedir.

Şekil 4. Türkiye'nin 1990-2018 yılları arasındaki GSYH büyüme oranları
Kaynak: (The World Bank, 2019)

2002 seçimleriyle iktidara gelen AKP hükümeti bir *Acil Eylem Planı*[54] yayınlamış ve GEGP'nı devam ettireceğini belirtmiştir (Düzkaya, 2017, s. 174). Böylece Türkiye uzun yıllar koalisyon hükümetleriyle yönetildikten sonra tek parti yönetimine geçmiş ve

[54] AKP, Acil Eylem Planı'yla ekonomi, tarım, ticaret, üretim, sanayi, eğitim, sosyal güvenlik, hukuk ve adalet konularında yapacağı çalışmaları bir takvime bağlayarak ilan etmiştir (AK Parti, 2005).

ekonomik açıdan tek parti yönetimine geçiş bu noktada ekonomik programların nispeten istikrarlı bir şekilde yürütülmesine yönelik bir beklentiyi ortaya çıkarmıştır. Ayrıca AKP, 2002 yılında iktidara geldikten sonra 1980'li yıllardan o zamana var olan neoliberal politikaları[55] devam ettirmiş, bu politikalara ivme kazandırmıştır. AKP hükümeti reform ve politikalarını oldukça istikrarlı bir şekilde uygulamaya başlamış ve bunları yaparken sıkı bütçe politikalarıyla enflasyonu kontrol altına almayı hedeflemiştir. Böylece %68,6 gibi çift haneli enflasyon rakamları %10'un altına kadar düşürülmüş, Türkiye ekonomisi büyümeye başlamıştır (Aydoğan, 2004, s. 108; Gürsoy, 2019, s. 6). Bu dönemde ekonomideki iyileşmede verimlilikte artışın, geniş tabanlı yatırımların ve doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'ye akışının sağlanması gibi unsurlar etkili olmuştur. Bunun yanı sıra, AKP'nin iktidarda olduğu ilk yıllarda Türkiye ekonomisindeki büyümenin en önemli unsurlarından birisi yüksek üretkenliğin varlığı olmuş, özellikle 2002-2006 yılları arasındaki dönemde GSYH da artış yaşanmıştır (Şekil 4) (Günboyu Gazetesi, 2019; Acemoğlu & Ucer, 2015, s. 1-4).

2006 yılından sonra bu süreç sekteye uğramaya başlamıştır. Her ne kadar Türkiye yabancı sermaye çekmeye ve belirli bir düzeyde büyüme göstermeye devam etse de ekonomik büyümenin güçlü bir kaynağı olan üretkenlik artışı gibi önemli bir unsur, 2007 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde ilerleme göstermemiş, bu durum da ekonomik verimsizliği ve riskleri beraberinde getirmeye başlamıştır. Bunun temel nedenlerinden birisi ise, üretimin gerçekleşmemesinin daha fazla ithalat ve yetersiz ihracat düzenini ortaya çıkarmasıdır (Günboyu Gazetesi, 2019; Acemoğlu & Ucer, 2015, s. 1-4).

2008 yılına geldiğimizde ise, 2007 yılında ABD'de ortaya çıkan ve 2008 yılında devam eden ekonomik kriz, gelişmekte olan ülkelerin ekonomisine sıcak para akışının ortadan kalkmasına neden olmuş ve Türkiye'de 2009 yılında bu krizin etkilerini ekonomisinde hissetmiştir (Boratav, 2018a). 2008 yılının sonlarından itibaren uluslararası ekonomik bunalımın etkisiyle Türkiye ekonomisinde de küçülme yaşanmış ve 2009 yılında bu ekonomik küçülme yaklaşık olarak %-4,7 oranında kendisini göstermiştir (Şekil 4). 2010-2011 yıllarındaki dönemde ise sermaye hareketlerinde canlanmaların başlaması, 2009 yılında yaşanan ekonomik küçülmeyi telafi etmiştir.

[55] Türkiye ekonomisi 1980'li yıllardan sonra neo-liberal ekonomi politkalarına geçmiştir. Böylece Türkiye'de bu politikalar ışığında finansal serbestleşme getirilmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmış, dış ticarette dış pazara açılma amaçlanmış, ihracatta teşvikler sağlanmış, döviz kurunda reel develüasyonları hedefleyen esnek kur düzeni oluşturulmuş ve ithalatta uygulanan kotalar kaldırılmıştır (Boratav, 2003).

Ancak bundan sonraki süreçte Türkiye ekonomisi bir durgunlaşma dönemi ile yüzleşme sürecini girmiştir diyebiliriz (Boratav, 2017). Ekonomideki üretimsizlik, enflasyondaki artış, cari açıktaki yükseliş, finans kapitalin Türkiye'den fon çıkarmaya başlaması, döviz kurlarındaki tırmanışlar ve faizlerdeki yükseliş Türkiye'nin finansal sistemi etkilemiş ve ekonomi daralmaya yönelik ivme almaya başlamıştır (T24, 2018).

2018 yılına geldiğimizde ekonomide biriken sorunlara küresel sermayeye karşı verilen sözlerin tutulmaması sonucunda güven problemi eklenmiş ve bu sorun giderek derinleşmiştir. Bunun yanı sıra dış politikada ABD ile yaşanan sorunlar ekonomideki sorunları hızlandırmış, mevcut olan ekonomik sorunlara kur atakları eklenmeye başlanmış, bunun sonucunda 2018 yılında Ağustos ayında döviz krizi yaşanmıştır. Bir başka ifadeyle, Türkiye'de üretimin büyük oranda ithalata bağımlı olmasıyla enflasyonda artış ve ekonomideki sermaye hareketlerine bağlı olarak faiz artışı ortaya çıkmıştı (Akçay, 2018a; 2018b). Kısacası, 2018-2019 döneminde yaşanan ekonomik krizin tablosu şu şekildedir; döviz fiyatlarındaki artış, döviz borçlusu şirketlerin bunalım yaşamasına neden olmuş, borçların ödenememesi üretime yansımış, Türkiye ekonomisindeki temel sektörlerden birisi olan inşaat sektöründe daralma yaşanmış, işşizlik artmış ve GSYH'da azalma gözlemlenmiştir (Şekil 4) (Boratav, 2019).

Türkiye 2002-2006 yılları arasında AKP iktidarı altında ekonomik açıdan bir iyileşme sergilemiş, ancak bundan sonraki süreçte ekonomide ivme kaybetmeye başlamıştır. Acemoğlu 2006 yılından sonra var olan büyümenin düşük kaliteli bir büyüme olduğunu, üretkenliğin olmadığı, işşizliğin azalmadığı, krediye ve inşaat sektörüne bağlı ancak yatırım ve teknoloji gibi unsuralara bağlı olmayan bir ekonominin uzun vadeli gelişme gösteremeyeceğini, dolayısıyla kredilerin karşılığında bir üretkenlik olmaması düzeninin uzun süre devam ettirilmeye çalışılmasının ise ekonomide daha fazla problemi beraberinde getireceğini belirtmektedir (Yücel, 2019). Diğer yandan, Korkut Boratav'ın belirttiği üzere, uluslararası finans kapital, bir yandan ekonomik canlılık getirirken diğer yandan da yapısal açıdan çarpıklıklar ya da kırgınlıklara neden olmaktadır. Böylece ekonomilerini neoliberal politiklarla finans kapitale sınırsız bir şekilde açan ülkelerin dış kaynaklarının girişlerinde ani bir duruş ya da bu durumun tersine bir dönüş bir ekonomik kriz türünü oluşturabilmektedir (Boratav, 2018b). AKP hükümeti de iktidarda olduğu süre boyunda ekonomide neoliberal politikalara ve özelleştirmelere önem vererek ekonomik büyümeyi büyük oranda dış kaynak girişlerine bağlamış, bu durum da 2018 yılındaki sorunlara yol açmıştır. Diğer yandan, neoliberal

politikalar olumsuz etkilerini sadece ekonomide değil dolaylı olarak çevre üzerinde de göstermektedir.

4.2 İklim Değişikliğinin Türkiye Üzerindeki Etkisi

Bir önceki bölümde özetlendiği gibi, iklim değişikliğinin doğal nedenleri olduğu gibi insan faaliyetlerinden oluşan nedenleri de vardır. İklim değişikliğinin insan faaliyetleri kaynaklı en önemli nedeni ise sera gazlarıdır. Ulusal anlamda her devlet atmosfere farklı miktarlarda sera gazı salımına neden olmaktadır. Bu nedenle bir devletin ortaya koyduğu sera gazı emisyonu ve ormansızlaşması gibi konular iklim değişikliği sorunu konusunda ülkenin bulunduğu konumu anlamamızı kolaylaştıracağından, ilk olarak Türkiye'nin sera gazı emisyonu, ikinci olarak iklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki etkileri sıcaklık, yağış, deniz seviyesindeki yükselme ve aşırı hava olayları üzerinden değerlendirilmiştir.

4.2.1 Türkiye ve Sera Gazı Emisyonu

Türkiye'de sera gazı emisyonu yıllar içerisinde artan bir grafik çizmektedir. Bu artışta rolü olan sektörler temelde enerji sektörü, endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı, tarım sektörü ve atık sektörüdür. İnsanın günlük hayatında kullanma gereksinimi duyduğu bu sektörler yine insan yaşamını ve içerisinde bulunduğu çevreyi olumsuz etkileyen sera gazı emisyonuna neden olmaktadırlar. Peki Türkiye'de sera gazlarına hangi sektör ne şekilde katkıda bulunmaktadır?

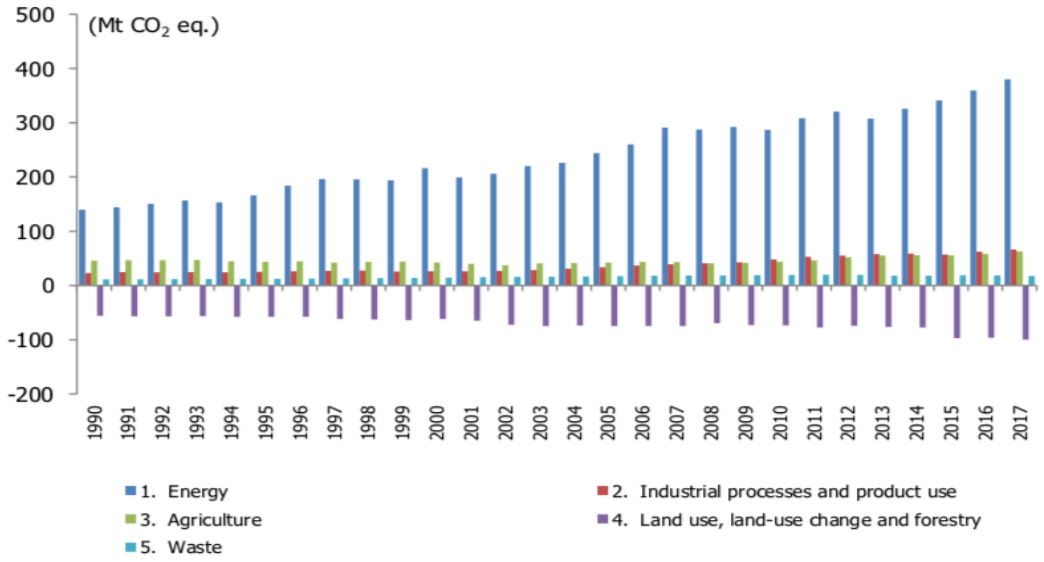

Şekil 5. Türkiye'nin 1990-2017 yılları arasında sektörel sera gazı emisyon eğilimi
Kaynak: (TÜİK, 2019, s. 34)

İlk olarak, Şekil 5'te de görüldüğü üzere, Türkiye'deki antropojenik sera gazı emisyonunun temel kaynağı enerji sektörüdür[56]. Çünkü Türkiye'de ekonomik büyüme ve nüfustaki artış gibi etkenlere bağlı olarak elektrik ve sanayi alanlarında gelişmelerin yaşanması, talebin artması ve bununla birlikte yakıt yanması sonucu oluşan sera gazı emisyonu, enerji sektörünün ülkenin temel sera gazı emisyon kaynağı olmasını sağlamıştır. (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 71). Türkiye'de bu sektör içerisinde sera gazı emisyonunun temel kaynağını fosil yakıt yakımı[57] oluşturmaktadır. Buna ek olarak enerji sektörü yakıtlardan kaynaklanan kaçak emisyonlar[58] ve ulaşım sektöründen[59] kaynaklanan emisyonlar aracılığıyla ulusal sera gazı emisyonuna kaynak oluşturmaktadır (TÜİK, 2019, s. 36).

İkinci olarak, endüstriyel işlemler ve ürün kullanımından kaynaklanan sera gazı emisyonu üretim işleminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. CO_2 emisyonlarına katkıda bulunan temel sektörlerden birisi olan endüstriyel işlemlerde sera gazı emisyonları çimento, kireç, demir ve çelik üretiminden kaynaklanmaktadır (TÜİK, 2019, s. 170). Şekil 5'te de görüldüğü üzere endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı sektörünün neden olduğu sera gazı emisyonu yıllar içerisinde artış eğilimi göstermiştir. Bu sektörlerdeki emisyon artışının nedeni ise endüstriyel büyüme ve inşaat malzemelerine yönelik talepteki artıştır (TÜİK, 2019, s. 171).

Üçüncü olarak, Türkiye'de sera gazı emisyonuna neden olan bir diğer sektör tarım sektörüdür. 1990 yılından bu yana Türkiye'nin tarımsal faaliyetlerdeki sera gazının en büyük kaynağı enterik fermantasyondur.[60] Ayrıca tarım sektöründeki sera gazı gübre yönetimi, çeltik üretimi, tarım toprakları, üre uygulaması ve tarımsal artıkların tarlalarda yakılmasından kaynaklanmaktadır[61] (TÜİK, 2019, s. 261). Şekil 5'te de görüldüğü

[56] Enerji sektörü altında yer alan enerji endüstrisi (%40.8), ulaşım sektörü (%22.3), diğer sektörler (konut, tarım vb.) (%19.3) ve imalat sanayi (%15.8) alanları enerji sektörünün neden olduğu sera gazı emisyonuna katkıda bulunan alt sektörleri temsil etmektedirler (TÜİK, 2019, s. 43).

[57] Yakıt yanması sonucunda ortaya çıkan sera gazı emisyonu 1990-2017 yılları arasında %167 oranında artış göstermiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018a, s. 57 ; TÜİK, 2019, s. 35).

[58] Petrol ve doğal gazın %45 ve katı yakıtların %55 oranında katkıda bulunduğu kaçak emisyonlar ise 1990 yılı ile 2017 yılı arasında genel olarak %49 oranında artış göstermiştir (TÜİK, 2019, s. 46-47).

[59] Ulaşım sektörü kara yolu, hava yolu, demir yolu, deniz yolu ve boru hattı ile ulaşımdan oluşmaktadır. Ulaşım emisyonunun %93'ünü kara yolu, %4.5'ini hava yolu ve %1.1'inideniz yolu, %0.9'unu boru hattı ile taşıma ve %0.5'ini demir yolu taşımacılığı oluşturmaktadır. 1990 yılına kıyasla 2017 yılında ulaşımdan kaynaklanan sera gazı emisyonu %214 oranında artış göstermiştir(TÜİK, 2019, s. 46).

[60] Enterik fermantasyon, karbonhidratların mikroorganizmalar tarafından basit molekülere ayrıldığı bir sindirim işlemidir. Burada ana ürün CH_4 gazıdır. Hayvanlar yem alımı sırasında veya sonrasından CH_4 üretir (TÜİK, 2019, s. 274).

[61] 2017 yılında alt sektörler arasında en çok sırasıyla enterik fermantasyon (%48.0), tarımsal topraklar (%37.0) ve gübre yönetimi (%12.1) sera gazı emisyonuna neden olmuştur (TÜİK, 2019, s. 261).

üzere tarım sektöründen kaynaklanan sera gazı emisyonunda 1990-2017 yılları arasında artış olduğu gözlemlenmektedir.

Dördüncü olarak, Türkiye'de sera gazı emisyonuna etkisi olan bir diğer sektör atık sektörüdür. Atık sektöründe sera gazı emisyonunun temel kaynağı katı atıkların yok edilmesi ve atık suyun arıtılmasından kaynaklanan emisyonlardır (TÜİK, 2019, s. 41). Şekil 5'i incelediğimizde atık sektörünün zaman içerisinde bazı dönemlerde azalış eğilimi gösterse de, genel olarak artış eğilimi içerisinde olduğunu görebiliriz.

Son olarak, F-gazına temel katkı sağlayan HFC ve SF_6 gazlarıdır. F-gazlarının tek kaynağı ise endüstriyel işlemler ve ürün kullanımıdır. Türkiye'de, HFC gazlarına neden olan buzdolabı gibi soğutucular ve klimalara yönelik talebin artmasıyla emisyon miktarları da artış göstermiştir. Ayrıca elektrikli ekipmanlarda ve yangın söndürücülerde SF_6 gazı kullanılmaktadır. (TÜİK, 2019, s. 32; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 90). Böylece insan yaşamında etkiye sahip olan yukarıda belirtilen her bir sektör farklı yollarla ulusal sera gazı emisyonuna bir şekilde kaynak oluşturmaktadır. Yukarıda özetlenen faktörler arasında enerji ve endüstriyel işlemler ve ürün kullanım sektörleri sonucunda ortaya çıkan sera gazlarının Türkiye'deki sera gazı emisyonunda büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir.

4.2.2 İklim Değişikliğinin Etkileri ve Göstergeleri

Türkiye'nin son 48 yıldaki ortalama sıcaklık değerlerine bakıldığında bu zamana kadar Türkiye'nin en sıcak yılı 2°C'lik sapma ile 2010 yılı olmuştur (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018a, s. 124). 1971 yılından bu yana, 2010 yılından sonra Türkiye'nin en sıcak ikinci yılı 2018 yılı olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin üçüncü, dördüncü ve beşinci en sıcak yılı sırasıyla 2014, 2001 ve 2016 yılları olmuştur. Son 24 yılın ortalama sıcaklık değerleri 1981-2010 yılları arasındaki ortalama sıcaklık değerinin (13,5°C) üzerinde seyretmiştir (MGM, 2019a, s. 5-6). Kısacası Türkiye'nin sıcaklık değerleri özellikle 2000'li yıllarda artan bir grafik çizmiş ve önceki yıllara kıyasla daha sıcak geçmiştir.

Türkiye'nin UNFCCC Kapsamında Yedinci Ulusal Bildirimi'nde belirtildiği üzere, yağış zaman serileri yıllık toplam yağış ortalamalarında belirgin bir artış veya azalma göstermemekte ancak uzun dönem yağış ortalamaları incelendiğinde kuru ve yağışlı dönemlerin birbirini takip ettiği gözlemlenmektedir. Örneğin, 2018 yılında ise Türkiye'nin ortalama yağış miktarı 658.7 mm olmuştur. Böylece 2018 yılındaki yağış

miktarı Türkiye'nin ortalama yağış miktarından %14,8 fazla gerçekleşmiştir (MGM 2019a, s. 14). Türkiye'nin ortalama yağış miktarının altında kalan 2017 yılı kuru bir yıl olarak geçmiş, ancak sonrasında gelen 2018 yılı son dokuz yılın en yüksek yağışlı yılı olmuştur (MGM, 2019a, s. 2). Kısacası, uzun dönemde Türkiye'nin yağış rejiminde bir düzensizlik olduğu görülmektedir.

Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde deniz seviyesindeki yükseliş son yüzyıl içerisinde 12 cm civarındadır. Türkiye'de sahil şehirleri %5'lik bir alanı kaplamasına rağmen ülke nüfusunun 30 milyondan fazlası bu alanda yaşamaktadır. Bu bölgelerde deniz seviyesindeki yükselişin başlıca etkileri su baskınları, aşınma, su kaynaklarına tuzlu suyun girmesi ve tuzlanması şeklinde görülebilir. Kıyı da meydana gelen değişimler buralarda yaşayan insanları ve yaşam alanlarını etkileyebilmektedir (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2009, s. 16). Ayrıca su baskınlarının yaşanması durumun tarım arazileri zarar görebilmekte ve verimsizleşmektedir.

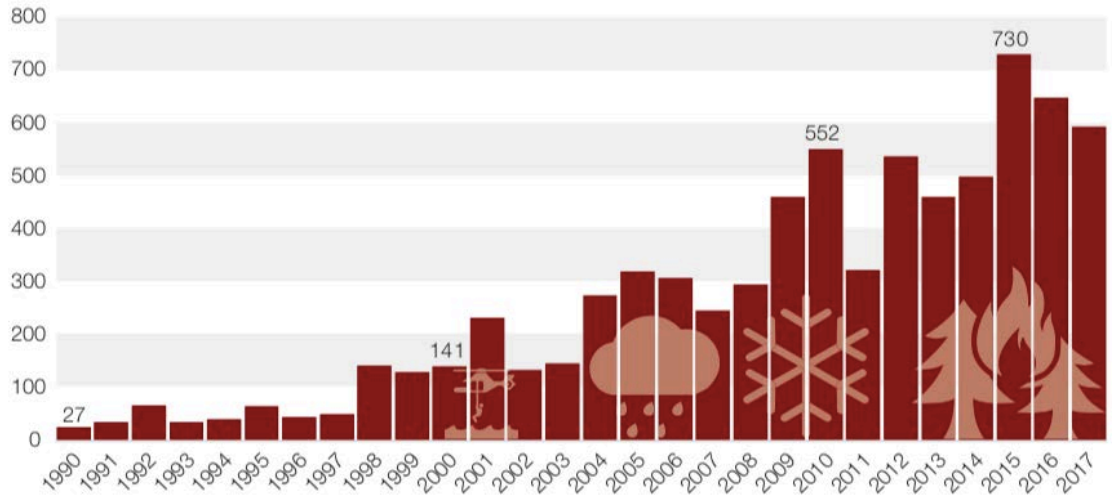

Şekil 6. Aşırı hava olayları sayısındaki artış (1990-2017)
Kaynak: (OECD, 2019, s. 13)

Aşırı hava olayları özellikle 2000'li yılların başından itibaren artış eğilimine geçmiş ve son yıllarda artarak devam etmektedir (Şekil 6). İklim düzenindeki değişiklikler yeryüzü sularının azalması, kuraklık ve hava olaylarındaki dengesizlik olarak ortaya çıkması ürün verimliliğini de olumsuz etkileyebilmekte ve gıda güvenliği konusunda sorun oluşturabilmektedir. Örneğin, MGM İklim Değerlendirmeleri'ne göre, 2011 yılında yağış, sel, fırtına, dolu, kar, don ve hortum gibi aşırı hava olayları meydana gelmiştir. Bu olaylar sonucunda genel olarak yerleşim yerleri, ağaçlar, seralar, sebze

bahçeleri, hayvanlar ve ekinler zarar görmüştür. (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 192). 2019 yılında Düzce'de meydana gelen sel felaketi sonucunda tarımsal alanların (5989 dekar fındık alanı, 125 dekar sebze bahçesi) ve alt yapının zarar gördüğü belirtilmiştir (İklim Haber, 2019a). Karadeniz bölgesinde sel felaketlerinin daha sık yaşanıldığı görülmektedir. Bunun en temel nedeni olarak ise, Karadeniz'deki yüksek deniz sıcaklıklarının neden olduğu aşırı yağışlar gösterilmektedir. İklim değişikliğinin önemli etkilerinden birisini oluşturan küresel ısınma sonucunda denizlerde buharlaşma ve terlemede artış görülmesi atmosfere daha çok su buharının salınmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda hidrolojik döngü hızlanmaya başlamış ve temelde aşırı sıcaklıklar sel felaketleri gibi aşırı hava olaylarının gözlemlenmesine neden olmaktadır (İklim Haber, 2019b).

Türkiye'nin Akdeniz ülkesi olması, ortalama yıllık yağışlarının azalması, aşırı kullanım nedeniyle yer altı su seviyesinin düşmesi ülkeyi iklim değişikliği yönünden riskli ülkeler arasında yer almasına neden olmaktadır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2008, s. 21). Dolayısıyla, Türkiye'de aşırı hava olaylarının yaşanmasındaki sıklık derecesinin artması, sıcaklık değerlerindeki değişiklikler (özellikle sıcaklık değerlerindeki artışlar), kuraklığın yaşanması ve bu olayların gerçekleşme sıklığı bizi iklim değişikliğinin etkisini hissettirmeye başladığı sonucuna götürmektedir. Çünkü hava olayları şiddetini artırarak çevreye ve insanlara zarar verir niteliğe ulaşmaya başlamıştır. İklim değişikliğinin etkileri her ne kadar şu an için aşırı derecede olmasa da gelecek yıllarda şiddetini artıracağı ve Türkiye'deki çevreyi ve yaşam koşullarını olumsuz etkileyebileceği yönünde öngörüler mevcuttur.

4.3 Türkiye'de İklim Değişikliğinin Siyasallaşma / Güvenlikleştirilme Süreci

İklim değişikliği sorunu Türkiye'de; siyasi alanda üzerinde çalışmaların yürütülmediği ve kaynak aktarımının söz konusu olmadığı bir konu mudur? Yoksa hakkında önlemlerin alınmasını, politikaların hazırlanması ya da kamusal harcamaların ayrılmasını gerektiren bir sorun olarak mı değerlendiriliyor? Ya da siyasi elitler tarafından öncelikli alana alınan acil önlemlerin alınmasını gerektiren ve siyasal alandan çıkarılmış bir durumda olan bir tehdit olarak mı değerlendiriliyor? Kısacası, Türkiye'de AKP hükümeti küresel bir sorun olan iklim değişikliğine karşı nasıl bir algıya sahip? Diğer yandan, Türkiye'deki toplum çevresel sorunları nasıl algılamaktadır? Çevresel sorunları kendilerine yönelik bir tehdit olarak değerlendirmekte midir? Toplumun tehdit

olarak algıladığı çevresel sorunlara ve toplum söylemlerine hükümet nasıl yaklaşmaktadır?

İklim değişikliğinin, Türkiye üzerinde etkisini göstermeye başladığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, gelecek yıllarda Türkiye'nin iklim değişikliğine konusunda etkilenebilirlik riskine sahip olduğu, özellikle Akdeniz Havzası'nda yer almasıyla küresel ısınmanın etkilerinden kaçamayacağı bir gerçektir. Bu başlık altında ise tez çalışmasının temel problemi olan Türkiye ve çevre sorunu olan iklim değişikliği arasındaki ilişki ve algılama durumunu hükümet ölçeğinde ve Türkiye'deki çevre ve güvenlik algısını hem hükümet hem de toplum ölçeğinde inceleyeceğiz.

4.3.1 Siyasallaşma / Güvenlikleştirme Sürecinde Toplumsal Algı

Türkiye'nin 1980'lerden itibaren izlediği neoliberal polikalarla küresel düzeyde olduğu gibi ulusal düzeyde de sanayileşmenin ve özelleştirmenin hız kazandığı bir sürece girmesiyle birlikte ülkede çevresel sorunlar kendisini hissettirmeye başlamıştır. Dünya'da 1960'lardan itibaren önem kazanan ve çevre hareketlerinin başlamasına neden olan bu düzen, Türkiye'de de etkisini göstermiş ve çevresel sorunlara, tahribatlara karşı çevre hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye'de çevresel sorunlara bir tepki örneğini bulmak için 30 yıl öncesine kadar gidebiliriz. O dönemde Muğla'da termik santrallerin[62] yapılması planlanmış ve 1984 yılında *Gökova'da* termik santralerin yapılmasının kesinleşmesinin ardından termik santrale karşı Türkevi Köyü kadınları tarafından bir direniş hareketi başlatılmıştır. Kadınlar santralin yapılacağı alana gelen araçların önüne yatmışlar ve çalışmalara engel olmuşlardır. Bu hareket Türkiye'de çevrenin korunmasına yönelik direnişin ilk örneklerinden birisini teşkil etmesi bakımından önem taşımaktadır (Kazaz & Kara, 2016, s. 76).

Gökova, Ege bölgesinde verimli topraklara sahip bir alandan oluşmakta ve turizm potansiyeli de taşıyan bir coğrafyada yer almaktadır. Dolayısıyla, Gökova'da köylü kadınların ve yerel halkın bir termik santral yapımına tepki göstermesinin en temel nedeni temel geçim kaynaklarının tarımsal aktivitelerden oluşmasıdır. Bu yüzden, köylü kadınlar amaçlarının devlete karşı bir ayaklanma olmadığını sadece yılda iki kez hasat yaptıkları verimli toprakları korumak olduğunu belirtmektedir (Özdemir, 1988). Bir başka ifadeyle, yerel halk yapıldığı coğrafyada insanlardan, çevreye, toprak ve yeraltı

[62] Termik santraller, ısı enerjisini elektrik enerjisine dönüştürmektedir. Bu santrallerde su ısıtılmakta ve bunun sonucunda buhar ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu buharın gücü santraldeki türbinlerin dönmesini sağlamakta ve bu etkileşim elektrik enerjisine dönüşmektedir (Ekolojist, 2018).

suyuna kadar geniş ölçekte olumsuz etkilere neden olma potansiyeline sahip olan bu termik santrallere karşı çıkmıştır. Bunun yanı sıra, termik santrallerin işletilmesinde birçok zararlı gaz (azotoksit, kükürtdioksit vb.) açığa çıkmaktadır. Bu zararlı gazlar hem çevreyi hem de insan ve hayvanları etkilemektedir. Bu santrallerden dolayı bölgede ormanlar, tarım alanları ve su kaynakları zarar görmektedir. Ayrıca santrallerde oluşan buharlaşmanın soğutulması için bölgedeki su kaynakları kullanılmakta ve kullanılan soğuk sular sıcak su olarak doğaya geri bırakılmaktadır. Bu süreklilik bölgedeki ekosisteme zarar vermekle birlikte aynı zamanda suyun kalitesini de olumsuz etkilemektedir (Gazete Duvar, 2019). Böylece Türkevi Köyü kadınları termik santral yapımını doğal çevreye ve tarım arazileri gibi temel geçim kaynaklarına karşı bir tehdit olarak algılamış ve buna karşı tepki göstermişlerdir.

Diğer taraftan Türkiye artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının yanı sıra, kömürle çalışan termik santrallerden de faydalanmaktadır. Şu anda Türkiye'de kömür ve linyit yakıtlı 42 adet termik santral çalışır durumdadır (Enerjiatlası, 2019). Ayrıca Türkiye'de 70 adetten fazla termik santralin yapımının planlanmış olduğu belirtilmektedir. Global Coal Planet Tracker'ın verilerine göre, Türkiye dünyada termik santrallere yönelik çalışmalarda Çin ve Hindistan gibi ülkelerden sonra gelerek beşinci sırada yer almaktadır (Endcoal, 2019). Bu durum Türkiye'nin enerji arzını sağlarken iklim değişikliğine önemli katkılarda bulunan kömür tüketiminde gelecek yıllar için etkili bir role sahip olabileceğini göstermektedir.

Daha sonra Türkiye'de 1990'lı yıllarda *Bergama* direnişi ve *Akkuyu Nükleer Santrali'ne*[63] karşı eylem ve protestolar gibi çevre hareketleri gerçekleştirilmeye devam etmiştir. Bu tez çalışması kapsamında bundan sonraki bölümde 2000'li yıllarda AKP dönemi süresince meydana gelen birkaç çevreci hareket kısaca özetlenecektir.

[63] Türkiye 1965 yılında alternatif enerji arayışına girmiş ve bu dönemde nükleer santrallere yönelmiştir. 1974-1975 yıllarına geldiğimizde Türkiye'nin ilk nükleer santrali için uygun alan olarak Silifke'ye yakın olan Akkuyu seçilmiştir. Bundan sonraki süreçte nükleer santralin hayata geçmesi için gerekli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Künar, 2002, s. 21-22). 1976 yılında Taşucu Balıkçılık Kooperatifi Başkanı Arslan Eyce 1978 yılında *"Akdeniz'de Nükleer Saldırı"* isimli kitabını çıkararak, Turhan Selçuk nükleer karşıtı afişler çizerek ve bu çizimleri bölgede dağıtarak ve Örsan Öymen gazete köşe yazısında sürekli olarak Akkuyu Nükleer Santrali konusunu işleyerek nükleer santrale karşı direniş göstermek ve halkı bilinçlendirme çalışmalarını yürütmeye çalışmışlardır. Böylece ilk olarak bölgedeki insanları, daha sonra da kamuoyunu bilinçlendirme çalışmaları yapılmış ve sivil toplum kuruluşlarının da bu soruna dahil edilmesini sağlamışlardır (Künar, 2002, s. 25-26). 1990 yılında ilk nükleer santral karşıtı yürüyüş gerçekleştirilmiş, 1993 yılında balıkçılar tekneleriyle santral alanına giderek protestolarını sergilemişlerdir (Yeni Düzen, 2017).

Bergama köylülerinin 1990'lı yılların başında Bergama'da Eurogold şirketinin maden projesine karşı tepki göstermeleri sonucunda bir çevre hareketi ortaya çıkmıştır. Bölgede çıkarılacak olan madenin siyanürle ayrıştırılacak olması yerel halk tarafından tepki toplamıştır. Çünkü ayrıştırma sürecinde açığa çıkacak olan kimyasal atıkların maden sahası alanında yapılacak olan atık havuzuna aktarılması planlanmıştır (Özen, 2009, s. 3). Şirketin çalışmalara başlamasından kısa bir süre sonra bölgede protestolar başlamış, maden alanına yakın köylerde yaşayan halk da protestolara katılım göstermiştir. Bergama köylü hareketinin dikkat çeken yönü ise köylülerin toplumsal mücadedelerinde farklı protesto yöntemleri kullanmalarıdır. 1996 yılında çalışmaları yürüten şirketin ağaçları kesmesi üzerine bu çalışmaya karşı olan halk protestoları kitleselleşmiştir. Böylece 1996 yılında halk İzmir-Çanakkale yolunu trafiğe kapatmış, bunun yanı sıra Boğaz köprüsüne kendilerini zincirleyerek iki saat boyunca trafiği tıkamış, yarı çıplak yürüyüşler yapmış, yaklaşık 10 bin kişi nüfus sayımına katılmamış ve sağanak yağmur altında tabutlarla bandonun Frederic Chopin'in cenaze marşı eşliğinde yürüyüş yapmışlardır (İnce, 2014).

Maden çıkarma işlemi sırasında siyanürlü atıkların toprağa ve suya karışması çevre halkını rahatsız etmiş ve buna karşı tepki göstermişlerdir. Çünkü bu durum hem yaşadıkları doğal çevreye hem de insan sağlığına zarar verebilecek niteliktedir. Böylece Bergama köylülerinin çevreci hareketi temelde siyanürlü altın karşısında yaşam hakkı mücadelesi şeklinde bir tema çerçevesinde örgütlenmiştir. Bergama köylülerinin protestolarıyla birlikte hukuki mücadeleleri de 1990'lu yıllarda başlamış ve 2000'li yıllarda devam etmiştir. 1990'lı yılların başında Bergama köylülerinin eylemleri kamuoyunun dikkatini çekmiş ve sempati toplamıştır. Ancak bu süreçte o dönemde madenin yapılmasını savunan kişilerce "ulusal çıkar, ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma" ifadeleri üzerinden bu çevre hareketi zayıflatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca dönemin Cumhuriyet Başsavcısı Necip Hablemitoğlu'nun yazdığı kitapta Bergama köylüleri Almanya için casusluk yapmak ve gizli örgüt kurmak gibi iddialarla nitelenmiştir. Bu yüzden 1999 yılından itibaren Bergama hareketi giderek zayıflamaya başlamış, hukuki mücadelesini sürdürmesine rağmen şirketler çalışmalarını sürdürmeye devam etmişlerdir. 2004 yılına geldiğimizde ise, AKP iktidarının özelleştirme politikalarının bir getirisi olarak Maden Kanunu'nda[64] değişiklik yaparak maden işletmelerini de yabancı sermayeye açtığı görülmektedir. Yeni maden kanunu ile

[64] Ayrıca bknz: Maden Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (TBMM, 2004) https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5177.html (Erişim Tarihi: 13.11.2019)

daha öncesinde koruma altında olan ormanlar, zeytinlikler ve tarım arazileri gibi alanlar madencilik çalışmalarına açık konuma getirilmiş ve yabancı şirketlere maden çalışmalarını daha cazip kılmak amacıyla avantajlar sunulmuştur (Çımrın, 2015, s. 314-316 ; TBMM, 2004).

1990'lı yıllardaki mücadelenin ardından 2000'li yıllarda yeni bir iktidar döneminde ise, Bergama köylülerinin mücadelesine karşıt nitelikte olabilecek bir kanun çıkarılmış ve yerel halkın kendisine tehdit olarak gördüğü çalışmaların önü daha da açılmıştır. Burada önemli olan nokta ise, Bergama köylülerinin siyanürlü altın arama çalışmalarını çevreye, geçim kaynakları olan arazilere ve kendi sağlıklarına karşı bir tehdit olarak algılamasıdır. Özetle, Bergama köylüleri hareketi kullanılan ilginç protesto yöntemleri yönünden dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Ayrıca bu hareket çevreye ve insana yönelik zarar verici eylemlere tepki olarak ortaya çıkması açısından da önem taşımaktadır.

Cerattepe, Artvin'in şehir merkezindeki yamaçlarındaki tepelerden birisinin zirvesidir. Cerattepe, zengin bir bitki örtüsüne sahip olmakla birlikte kuşların göç noktalarından birisini de oluşturmaktadır. Bu bölgenin madencilik serüveni 1990'lı yılların başına dayanmaktadır. İlk olarak Cominco Madencilik Şirketi 1990'ların başında maden çıkarma ruhsatı almıştır. Ancak bu süreçte yerel halk bu duruma tepki göstermiş ve maden çalışmaları hakkında daha iyi ve doğru bilgi sahibi olmak ve sürece dahil olabilmek için Yeşil Artvin Derneği'ni kurmuşlardır (Yeşil Artvin Derneği, 2019).

Cominco şirketi tepkiler ve hukuki süreçler karşısında alandan çekilmiş ve maden arama ruhsatını Inmet Mining şirketine devretmiştir. Bundan sonraki süreçte de hukuki mücadeler devam etmiştir. 2011 yılına geldiğimizde Enerji va Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın Cerattepe'nin de dahil olduğu ülke genelinde 1343 maden sahasının ihale edileceğini ilan etmesinin ardından 2 Nisan 2011 tarihinde Büyük Anadolu Yürüyüşü[65] Artvin'de başlamış ve 50 gün sürmüştür. 21 Mayıs 2011 tarihinde gruplar Ankara'nın bir ilçesi olan Gölbaşı'na ulaştıkları sırada polisler tarafından durdurulmuş ve grupların daha fazla ilerlemesine izin verilmemiştir. Direnişe bir süre daha Gölbaşı'nda devam edilmiş, daha sonrasında bu direniş sonlandırılmıştır. Böylece Artvin'de başlayan Büyük Anadolu Yürüyüşü Ankara'da son bulmuştur. (Yeşil Artvin Derneği, 2019 ; T24, 2011).

[65] Doğaya ve canlıların yaşam alanına zarar veren tüm yatırımların durdurulması amacıyla "Anadolu'yu vermeyeceğiz" sloganıyla Artvin'de başlayan Muğla, Trakya, İzmir, Antakya, Hasankeyf ve Antalya'dan yürüyerek gelen grupların Ankara'da bir araya gelerek sonlandırılması hedeflenmiş olan yürüyüştür (Ntv, 2011).

2012 yılında maden sahası için bir ihale yapılmış ve Cerattepe maden sahasının ruhsatı Özaltın İnş. Tic. San. A.Ş.'ye verilmiştir. Bu gelişmelerin ardından Artvin ve Ankara'da protestolar yapılmaya başlanmıştır. İhale gerçekleştikten kısa bir süre sonra Özaltın şirketi işletme hakkını Etibakır A.Ş.'ye devretmiştir. Bu süreçte Artvin halkı hukuki sürece başvurmuş ancak bundan istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Bir yandan da protestolar devam etmiştir. 2013 yılında Artvin'de *Madene Hayır Mitingi* düzenlenmiş ve mitinge katılım sayısının 10 bin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca şirket binasının önünde oturma eylemleri de gerçekleştirilmiştir. 2014 yılında bilirkişi keşifi yapılması için gelen heyeti Artvin halkı 1.5 km uzunluğunda bir insan zinciri oluşturarak karşılamıştır. Daha sonra maden şirketi çalışanları yol genişletilmesi için ağaçları damgalama çalışması için Cerattepe'ye çıkmış ve Artvin halkı bu ekibin önünü kesmiş, damgalama yaptırmamıştır. Aynı şekilde tır ve iş makinesi çıkarmaya çalışan ekibin de yolları kesilmiş ve geri çevrilmiştir. Daha sonraki süreçte Artvin halkı şirketin alanda herhangi bir işlem yapmaması için Cerattepe'de 14 gün sürecek olan bir nöbete başlamıştır. 2015 yılına geldiğimizde şirketin çalışma girişimlerine karşı Artvin halkı 245 gün sürecek olan bir başka nöbete başlamıştır. Şirket bu süreçte Cerattepe'ye çıkmak istemiş ama nöbet tutan halk buna izin vermemiştir. Bu nöbet süreci 2016 yılında da devam etmiştir (Yeşil Artvin Derneği, 2019).

Tüm bu direnişin yanı sıra Artvin halkı hukuki mücadelelerini de sürmüştür. Örneğin 2009 yılında Danıştay, bölgenin jeolojik özelliklerinin maden çalışmalarına uygun olmadığını, bu süreçte hukuka aykırı olarak ruhsatlandırma işleminin yapıldığını, bu konuda Çevre Etki Değerlendirme (ÇED)[66] raporunun aranmayacağını ve bu yüzden de işletme izni ve ruhsatlarını iptal ettiğini belirten kararı onaylamıştır. Buna karşı şirket ve yerel halk arasında ÇED olumlu raporu alma ve yürütmeyi durdurma arasında gidip gelen bir süreç yaşanmıştır. Yerel halk 2013 yılında yürütmeyi durdurma kararına başvurmuş, 2014 yılında bu bölgede maden işletilemeyeceğine yönelik karar Danıştay tarafından onaylanmıştır. Ancak Danıştayın kararına karşılık şirket ÇED raporu almış, bunun sayesinde şirket bu süre zarfında çalışmalara yönelmiştir. Artvin halkı buna karşılık dava açmış, ancak bu süreçte mahkeme yürütmeyi durdurma kararı almadığı için şirket çalışmalara devam etmiştir (Arslan, 2016).

[66] ÇED, plan ve projelerin çevreye zarar verebilme potansiyeline yönelik olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, bu çalışmaların olumsuz etkilerinin ya da çevreye verilecek zararın en aza indirilmesi için önlemlerin alınmasında ve bu çalışmaların uygulanmasının takip edilmesinde yapılan çalışmalardan oluşmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018b).

Cerattepe'deki maden çalışmalarına karşı mücadele hem hukuki olarak hem de protestolar aracılığıyla devam etmiştir. Bu süre zarfında yapılan protestolar da "*Yerin üstü 'Altın'dan' değerlidir", "Doğanın talanına, madenci yalanına, Artvin'in düşmanına dur de"* şeklinde pankartlar hazırlanmış ve söylemlere yer verilmiştir (Hürriyet, 2016). Ayrıca Yeşil Artvin Derneği Başkanı Nur Neşe Karahan bir mitingde "*Bu direniş Cerattepe ve Artvin'i bir anne şefkati ile kucaklayan dağların, kurdun, kuşun, çalının, ağacın ve suyun, toprağın korunması kadar elbette bu şehirde onur ve haysiyetiyle yaşayan 25 bin kişinin de korunması demektir."* söylemlerine yer vermiştir (Su Hakkı, 2016). Böylece tüm bu süreçte yerel halkın özellikle dikkat çekmek istediği durum Cerattepe'de yapılacak olan çalışmaların bölgenin doğasına ve insanına zarar vereceğidir. Bunun yanı sıra, Artvin'in heyelana maruz kalan bir bölge olmasından dolayı ormanlık alanın bunu engellediği ve bu ağaçların kesildiği takdirde halkın heyelandan olumsuz şekilde etkileneceği belirtilmiştir. Ayrıca yerel halk su kaynaklarının da kirlenmesi konusunda tedirgin olduğunu belirtmektedir (Arslan, 2016). Bir başka ifadeyle, Artvin halkı maden çalışmasını toplum sağlığına ve bölgenin ekolojik düzenine karşı bir tehdit olarak algılamaktadır.

Bu dönemdeki bir başka çevre hareketi de Akkuyu Nükleer Santral yapımı kararından sonra oluşan tepkilerdir. 1965 yılından beri *Akkuyu'da* nükleer santral yapılmak istenmiş, ancak maddi, hukuki ya da yaptırabilecek bir ortak bulumaması gibi nedenlerle bu karar 2000 yılına kadar ertelenmiştir. Bu süreçte nükleer karşıtı harekete meslek odalarından çevreci hareketlere, sivil toplum kuruluşlarına, belediye başkanlarına, öğrenci, avukat ve doktoralara kadar birçok kesimden kurum ve insanlar katılım göstermiştir. Örneğin Greenpeace, Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA), Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Türk Tabipleri Birliği, Türk Diş Hekimleri Birliği, Üniversite Öğrenci Koordinasyonları, Çukurova Genç İşadamları Derneği, Mersin Deniz Ticaret Odası ve Bergama köylüleri vs. 2000 yılında Bülent Ecevit hükümetinin Akkuyu'daki ihaleyi iptal etmeye karar vermesiyle nükleer santral projesi bir süreliğine rafa kaldırılmıştır (Künar, 2002, s. 11).

2002 yılında iktidara gelen AKP, o zamana kadar rafa kaldırılmış olan nükleer santral projesini tekrar gündeme getirmiştir (Yeni Düzen, 2017). Çünkü AKP Hükümeti, enerjiye talep artışındaki hız karşısında alternatif enerji kaynaklarına yönelmiş, enerji arz güvenliğini sağlamaya önem verdiğini belirtmiştir. Bu noktada enerji konusunda hedeflerinden birisinin ise temiz ve ucuz enerjiyi yani nükleer

santralleri Türkiye'ye kazandırmak olduğunu belirtmiştir (AK Parti, 2019c, s. 722). 12 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti arasında *Akkuyu Sahası'nda Bir Nükleer Güç Santralin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliği Anlaşması* imzalanmıştır (Akkuyu, 2019). 2011 yılında Fukuşima'da yaşanan nükleer felaketin ardından Türkiye'de halk 17 Nisan 2011 tarihinde şehir merkezinden Akkuyu nükleer sahasının kapısına kadar yaklaşık olarak 159 km uzunluğunda binlerce insanın katılımıyla bir insan zinciri oluşturarak nükleer santral inşasını protesto etmiştir (Yeni Düzen, 2017).

2012 yılından itibaren ise Nükleer Karşıtı Platform belirli zaman aralıklarıyla basın açıklamaları yapmış, bazen de eylemler yaparak nükleer enerj santrallerini protesto etmiştir (Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, 2016). 2016 yılında Akkuyu Nükleer Santral çevresinde nükleer karşıtı insanlar yine bir araya gelerek nükleer santralleri protesto etmeye devam etmiştir. Böylece 1970'lerde başlayan Akkuyu Nükleer Santral konusu 2000'lere kadar yapılması için bir ortak aramakla geçmiş ve bu süreçte nükleer karşıtı insan grupları, platformları ortaya çıkmıştır. 2002 yılı sonrasında AKP'nin ekonomi ve enerji politikaları temelinde nükleer santraller tekrar gündeme gelmiş ve inşaatın yapılması için 2010 yılında Rusya'ya verilmiştir. Bunun ardından nükleer karşıtı platformlar, çevreci sivil toplum kuruluşları, meslek odaları ve bölge halkı protestolarına devam etmiştir (Yeni Düzen, 2017). Örneğin, Nükleer Karşıtı Platform üyelerinin protestoları günümüzde de devam etmekte ve 2018 yılında Akkuyu Nükleer Santrali'nin temel atma törenini protesto etmeye hazırlanmışlardır. Ancak Mersin Valiliği, bu tip protestoların önüne geçmek için temel atma töreninin düzenleneceği gün inşaatın yapıldığı Büyükeceli Mahallesi'ne gidişi yasakladığını belirten bir açıklama yapmıştır. Böylece nükleer santrale karşı olan topluluğun protesto yapması o gün boyunca engellenmeye çalışılmıştır (Gazete Duvar, 2018a).

2016 yılında Mersin Büyükşehir Belediyesi meclisinin önünde Mersin Çevre ve Doğa Derneği öncülüğünde nükleer karşıtı bir grup insan bir araya gelmiş ve Derneğin Başkan Yardımcısı Kenan Hoplar nükleer santralin temelde çevreyi ve toplumu etkilediğini ve tehdit oluşturduğunu bunun daha önce örneklerinin var olduğunu şu sözlerle özetlemiştir:

> (…) Çernobil ve Fukuşima felaketleri, nükleet santrallerin çok pahalı, güvensiz, kaza riskinin çok yüksek, çevre ve insan sağlığına zarar verdiği ortadadır. Onaylamayın, bu zararların kuşaklar boyu binlerce yıl devam ettiğini, en son teknolojinin kullanıldığı nükleer santrallerde bile kazaların engellenmediğini, çok büyük geri dönülmez bir çevre kirliliği ve çok yüksek toplumsal maliyetler

> yarattığı bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Çernobil'den ve Fukuşima'dan yayılan radyasyon hepimizin yaşamını tehdit etmektedir (Emlakkulisi, 2016).

2016 yılında Nükleer Karşıtı Platform gibi çeşitli STK'ların katılım gösterdiği bir başka protestoda ise Mersin Çevre Dostları Derneği Başkanı Suna Kılıççı yaptığı açıklamalarda *"(…) Alınan bu karar Akdeniz ekosisteminin ve insan sağlığının bozulmasına, bölgemizin tarımının, turizminin bitirilmesine ve yok olmasına olanak sağlayacak ranta dayalı bir karardır."* sözlerine yer vermiştir (Dailymotion, 2016 ; Haberler, 2016). Böylece bölge halkının bir nükleer santrali çevrenin yanı sıra insan sağlığına ve ekonomik geçim kaynaklarına da tehdit olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, nükleer karşıtlığın ortaya çıkmasındaki temel nedenlerden birisi çevreye vereceği zararlardır. Nükleer karşıtı gruplar nükleer santralin yapılması durumunda bölgedeki toprağa, suya, bitkilere, insana ve diğer canlılara zarar vereceğini belirtmişlerdir. Ayrıca nükleer santrallerin çalışması sonucunda atıklar ortaya çıkmaktadır. Nükleer santral karşıtlarına göre bu atıkların nasıl uzaklaştırılacağı ya da ortadan kaldırılacağı yeteri kadar açıklanmamıştır (Cumhuriyet Halk Partisi [CHP] Enerji Komisyonu, 2012).

Akkuyu Nükleer Santral sahası Göksu Deltası'na yakın bir konuma sahiptir. Göksu Deltası 332 kuş türüne ve birçok diğer canlı türüne ev sahipliği yapmaktadır. Uzmanlar, nükleer Santralin aktifleşmesi durumunda buradaki caretta carettaların, yeşil deniz kaplumbağalarının ve Akdeniz foklarının yaşam alanlarının tehdit altında olacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, uzmanlar santralin çalışmasıyla deniz suyunu ısıtacağını bunun da deniz kaplumbağalarının üreme davranışları üzerinde etkili olarak yavruların cinsiyet dağılımda eşitsizliğe neden olacağını ve bu türün neslinin devamının tehlikeye girebileceğini belirtmektedir (T24, 2012). AKP Hükümeti her ne kadar temiz ve daha ucuz enerji amacıyla nükleer santrallerin hayata geçmesi konusunda kararlı olsa da geçmişte yaşanan Çernobil ve Fukuşima nükleer felaketleri Türkiye'deki topluma nükleer santralin neden olabileceği felaketleri hatırlatmıştır. Böylece insanlar nükleer santrallerin neden olacağı rasyasyon ile insan sağlığına, hayvanlara ve çevreye tehdit oluşturduğu düşüncesinden hareket etmektedirler. Bu nedenle Türkiye'nin her yerinden Akkuyu Nükleer Santraline olan tepkliler ve eylemler zaman zaman kendisini farklı şekillerde göstermeye devam etmektedir.

Türkiye'de 2013 yılında *Gezi Parkı* olarak adlandırılan bir toplumsal hareket sahneye çıkmıştır. Bu toplumsal hareketin temeli iki yıl öncesine dayanmaktadır. 2011

yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi *Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi'ni* kabul etmiştir. 2012 yılından itibaren bu projeye yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu projede toplumun dikkatini çeken nokta ise Taksim'de bulunan bir yeşil alanın, Gezi Parkı'nın, yıkılması ve yerine Topçu Kışlası'nın yapılmasına yönelik planlamadır (Ayata ve diğerleri, 2013).

Yeşil alanın yok edilmesine yönelik olan proje toplumsal kaygıları artırmış ve 27 Mayıs 2013 tarihinde meslek odaları, siyasi gruplar ve derneklerden oluşan ve kentsel dönüşüm projelerine karşı kampanyalar gerçekleştiren Taksim Dayanışma Platformu üyeleri parktaki ağaçları sökmeye gelen belediye ekiplerine engel olmaya çalışmıştır (Türkiye Barolar Birliği, 2015, s. 65). Bir grup insan gece boyunca nöbet tutmuştur. Daha sonra projenin kamuoyuna yansıtılması ve sosyal medyada yer alması üzerine birçok kesimden tepkilerle karşılaşılmıştır. Böylece özellikle sosyal medya aracılığıyla haberdar olan insanlar ertesi gün Gezi Parkı'na gelmiş ve bu direnişe ortak olarak barışçıl bir oturma eylemi gerçekleştirmişlerdir. Bu direnişe polis ekipleri müdahale etmiş ve bunun sonucunda ülke geneline yayılacak olan direniş tetiklenmiştir. Böylece bu toplumsal harekete STK'lar, siyasi gruplar, çeşitli meslek grupları ve gönüllü insanlar katılım göstermeye başlamıştır. Gezi Parkı eylemleri temelde bir çevre hareketi olarak başlamış ve ilk zamanlarında öncelikle çevreci kesimin dikkatini çekmiştir. Ardından diğer kesimler de bu eyleme katılmışlardır (Ayata ve diğerleri, 2013). Büyük bir harekete dönüşen Gezi Parkı, AKP iktidarı tarafından ilk zamanlar ciddiye alınmamış ve hükümetin bu konuda kararını verdiğini ve bu kararı uygulayacakları şeklinde açıklamalarda bulunulmuştur (BBC, 2019). Gezi Parkı eylemleri süresince kolluk kuvvetlerinin insanlara karşı sert müdahalelerde bulunması ve can kayıplarının yaşanması gibi olaylar da toplumun tepkisini çekmiş ve temelde bir çevre hareketi olarak ortaya çıkan bu eylemin büyümesinde etkili olmuştur. Gezi Parkı ile Türkiye'deki toplum temelde uzun yıllardır süregelen betonlaşma ve çevresel tahribata karşı bir tepki göstermeye çalışmış, daha sonrasında yaşam tarzına müdahale düşüncesi gibi toplumun sorunlarını temsil eden bir eyleme dönüşerek büyümüştür.

Temelde çevre hareketi olarak çıkan Gezi Parkı yeşil alanların giderek azalmasının ve ekolojik düzenin bozulmasının toplumu genel olarak rahatsız eden bir şekil alması sonucunda patlak veren bir harekettir. Örneğin, 29 Mayıs 2013 tarihinde Gezi Parkı'na *"Mahalleme, meydanıma, ağacıma, suyuma, toprağıma, evime, tohumuma, ormanıma, köyüme, kentime, parkıma dokunma!"* pankartı asılmıştır. Ayrıca Gezi Parkı'nda nöbet tutan ve daha sonra protestolara eşlik eden insanların temeldeki düşüncesi metropol olan

bir şehirde kalan son yeşil alan olan Gezi Parkı'na sahip çıkma düşüncesidir (Evrensel, 2019). Taksim Platformu'nun 1 Haziran 2013 tarihinde yaptığı basın açıklamasında *"Yönetimin Taksim'deki ağaçlara zarar vermeyeceğinin sözünü vermesini istiyoruz. Taksim'e yapılacak inşaattan vazgeçilmesini ve kentin merkezindeli en büyük yeşil alanın mevcut ağaçlara zarar verilmeden genişletilmesini ve STK'ların da katılımıyla daha iyi korunmasını talep ediyoruz."* sözlerine yer vermiştir (Taksimplatformu, 2013). Böylece, Gezi Parkı eylemleriyle toplumun betonlaşmanın arttığı dönemde yeşil alana verdiği değeri ve betonlaşmadaki artışı ve çevresel tahribatı ekolojik düzene yönelik bir tehdit olarak algıladığını göstermiştir diyebiliriz.

Validebağ Korusu[67] Adile Sultan Kasrı, Çamlı Köşk ve Abdülaziz Av Köşkü gibi tarihi eserlere ev sahipliği yapması açısından hem tarihi hem de kültürel bir öneme sahiptir. 1999 yılından bu yana birinci derece doğal sit alanı statüsüne sahip olan Validebağ Korusu, aynı zamanda 1999 yılında yaşanan Marmara depreminde bölgedeki halk tarafından da kullanılmış bir deprem toplanma alanıdır. (Akyıldız, 2015, s. 41). Validebağ Korusu'nda yaşanan gelişmeler ilk olarak 2014 yılında yapılmış olan yerel seçim dönemine dayanmaktadır. O dönemde seçim vaatlerinde bulunan Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen yapacağı projeleri sunarken "Validebağ Korusu neden Hyde Park olmasın" sözlerine yer vermiş ve sözleri halk tarafından tepki toplamıştır (Haberler, 2014). 2014 yılında Adile Sultan Kasrı'nın otopark alanın genişletilmesi için toprağa beton dökme çalışmalarına karşı yerel halk çeşitli basın açıklamaları yapmış ve Validebağ Gönüllüleri Derneği'nin çağrısı üzerine çevre halkı inşaat alanının önünde bir araya gelerek alana yerleştirilen malzemeleri toplamışlardır. Bu hareketten sonra gönüllü çevre halkı alanda nöbet tutmaya başlamış ve 31 Ağustos'ta fidan dikme eylemi gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Ancak bu hareketleri karşısında çevik kuvvet ekipleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Ağustos ayı boyunca süren protestolar sonunda doğal bir yeşil alan olan Validebağ Korusu'na dokunulmaması için 80 bin adet imza toplanmış ve Milli Emlak Genel Müdürlüğü ile İstanbul Büyüksehir Belediyesi'ne teslim edilmiştir (Akyıldız, 2015, s. 35-36).

2014 yılında yeşil alanın betonlaşmaması için mücadele edilirken aslında bu doğal alandaki betonlaşma sorunun 2012 yılına dayandığı görülmektedir. 2012 yılında yeşil alanda cami yapma girişimleri ortaya çıkmış ve hukuki süreçlere başvurulmuştur.

[67] Validebağ Korusu, İstanbul'da Anadolu Yakası'nda Kadıköy ve Üsküdar ilçelerinin kesiştiği noktada 354.076 m^2 yüz ölçümüne sahip doğal bir yeşil alandır. Geçmişte yüz ölçümü 700.000 m^2 olup zamanla küçülmüş ve şu anki ölçülerine dönüşmüştür (Akyıldız, 2015, s. 41).

Ancak 15 Ekim 2014 tarihine geldiğimizde Koru'ya kepçe makineleri getirilmiş ve cami inşaatı için kazı çalışmalarına başlanmıştır. Bölge halkı bu girişim karşısında nöbet tutarak tepki göstermiş, 21 Ekim 2014 tarihinde İstanbul 7. İdare Mahkemesi cami inşaatı için durdurma kararı vermiş ancak inşaat 2015 yılına kadar halkın protestoları eşliğinde devam ederek bitirilmiştir. Bu süre zarfında bölge halkı ile polis de zaman zaman karşı karşıya gelmiş ve çeşitli polis müdahalelerine maruz kalınmıştır. Böylece doğal bir yeşil alan ve birinci derece sit alanı olan Validebağ Korusu'nda betonlaşmaya yönelik verilen mücadele ve protestolar *Validebağ Direnişi* olarak adlandırılmaktadır (Akyıldız, 2015, s. 38).

Bu süreçte Kuzey Ormanları Savunması ve İstanbul Kent Savunması gibi çevreci hareketler de protestolara destek olmuştur (Akyıldız, 2015, s. 38). Validebağ direnişi, dönemin belediyesi tarafından bölge halkının bir cami yapımına karşı tavrı varmış gibi yansıtılmaya çalışılmış, yani çevresel ve kültürel tahribat din ve doğa arasındabir çekişmeye çekilmeye çalışılmıştır (Akyıldız, 2015, s. 49). Ancak Validebağ direnişinde bölge halkı inşaat yapım sürecini ekolojik düzene bir tehdit olarak algılamıştır. Örneğin, 2014 yılında İstanbul Kent Savunması yaptığı basın açıklamasıyla cami inşaatının aslında yeşil alana yani çevreye bir tehdit olduğunu ifade etmiştir:

> Nöbetin ik gününden beri ifade ettiğimiz gibi, üzerinde cami yapılmak istenen ve bir 'mezbelik' veya 'arsa' olmayıp üzerindeki erik ağaçlarıyla Validebağ korusunun bir parçasını oluşturan alan, tüm İstanbulluların ortak, kamusal varlığıdır. Bu alanın savunulması Validebağ korusunun tamamının, Üsküdar'ın ve İstanbul'un yağmaya karşı savunulmasıdır; nöbete İstanbul'ın dört bir köşesinden destek veren yurttaşlar en temel haklarımızdan biri olan doğayı koruma hakkını kullanmaktadır (Yeşil Gazete, 2014a).

Betonlaşmaya karşı önemli bir yeşil alanın korunmasına yönelik yapılan çalışmalara tepki gösteren çevreci gönüllü halk kitlesi ile çevreci hareketleri bir araya getiren bu direniş, her ne kadar cami inşaatına engel olamamış olsa da otopark alanının genişletilmesi çalışmalarının önüne geçmesi ve doğal sit alanının korunması gerekliliğine ses getirmesi açısından kazanımlara da sahiptir (Radikal, 2015).

Bir başka örnek de, 2014 yılında Manisa'nın Soma ilçesindeki *Yırca Köyü'nde* termik santral yapılması kararına karşı oluşan çevresel tepkilerdir. Bu termik santral çalışmalarına başta köyün kadınları olmak üzere yerel halk uzun bir süre direniş göstermiştir. Termik santralin inşasını yapacak şirket tarafından bölgeye özel güvenlik güçleri yerleştirilmiş ve halkın bu alana girmesine engel olunmuştur. Bunun üzerine halk alan çevresinde Greenpeace gibi çevreci STK'ların desteğiyle de nöbet tutmaya

başlamıştır. Bu protestoların başını kadınlar çekmiş ve köyün kadınları temel geçim kaynakları olan zeytin ağaçlarını kaybetmemek için uzun süre direnmişlerdir. Bu süreçte jandarma, kaymakamlık ve valilikle irtibata geçmeye çalışmışlar ancak istedikleri şekilde geri dönüşler alamamışlar ya da bu kişiler tarafından ikna edilmeye çalışılmışlardır (Kızıl, 2016).

Tüm direnişe rağmen yerel halkın temel geçim kaynağı olan zeytin ağaçlarından 6666 adet zeytin ağacı sökülmüştür. Ağaç kesiminde sonra özel güvenlik güçleriyle köy halkı arasında şiddete başvurulan tartışmalar ortaya çıkmıştır. Güvenlik güçleri yaşlı halka karşı taş atma ve jop kullanma eğiliminde bulunmuştur. Binlerce ağaç kesimi gerçekleştikten sonra Danıştay bu termik santral projesinde yürütmeyi durdurma kararı vermiştir (Solak, 2018 ; Kızıl, 2016). Yürütmeyi durdurma kararından sonra Danıştay Bakanlar Kurulu'nun acele kamulaştırma kararını iptal etmiştir (Gazete Duvar, 2018b). Ancak iptal kararından sonra Yırca köyünün 15 km uzaklığındaki termik santral köydeki tarım alanlarını büyük bir oranda etkilemiştir. Çünkü termik santralin atık sahası olan kül barajı bu köyün yakınından geçmektedir ve köy halkı kendi köylerine yapılacak olan termik santral mücadelesini kazanmış olsalar da termik santralin olumsuz etkilerinden kurtulamamışlardır (Solak, 2018). Ayrıca yakınlarında yer alan bu termik santrallerden dolayı sağlık sorunlarından da kaçamamışlardır. Son dönemlerde bölgede yaşayan insanlarda akciğer hastalıklarının görüldüğü belirtilmektedir (Tuncer, 2016).

Yırca'da köy meydanında bazı STK'lar ve köylü halk arasında bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda köylülerden birisi *"Termik santral yapılacak iki tane alan varken neden bizim zeytinliklerimize el konuluyor? Bunların amacı köylüyü bitirmek"* söylemine yer vermiştir (Yeşil Gazete, 2014b). Bunun yanı sıra direnişleri boyunca *"Yırca kömür santali değil, zeytin istiyor"* ve *"Zeytinimi kesme"* gibi pankartları kullanmışlardır (Solak, 2018 ; Yeşil Gazete, 2015). Ayrıca ağaçların kesiminden sonra Yırca halkı büyük bir üzüntü içerisine girdiğini ve ağaçların aslında onların hayatını oluşturduğunu ifade etmişlerdir (Kızıl, 2016). Böylece köylü halk termik santral inşaatını ekonomik geçim kaynaklarına doğrudan bir tehdit olarak görmektedir. 2014 yılında Yırcalar köyünde ortaya çıkan bu direnişde de bölge halkının termik santral inşaatını temel geçim kaynaklarına karşı bir tehdit olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Çünkü zeytin ağaçları bölge halkının hem emeğini hem de ekonomik geçimini temsil etmektedir. Termik santrallerin bu verimli toprakları tahrip edebileceği olasılığının yanı sıra zeytin ağaçlarının olduğu bölgede çalışma yapmak istemedi bölge halkı tarafından

bir tehdit olarak algılanmış ve bun karşılık köyün halkı özellikle temelde kadınları tdireniş göstermiştir. Bununla birlikte, 2018 yılına geldiğimizde aradan geçen zamanda Yırca köylüleri sökülen binlerce zeytin ağacının yerine yenilerini dikmiş, yetiştirmiş ve ilk hasadını yapmıştır. (Gazete Duvar, 2018b).

Aynı dönemde, Çanakkale ilinin Yenice ilçesindeki *Çırpılar* köyüne 2015 yılında bölge halkına iş olanağı sağlayabileceği ve artan enerji ihtiyacını karşılayabileceği düşünceleriyle bir termik santral kurulması planlanmıştır. Termik santral projesinin amacı temelde Türkiye'deki artan enerji ihtiyacına karşılık olarak enerji kaynağına çeşitlilik sağlamak, doğal gaz kullanımını azaltmak, güvenilir ve kaliteli elektrik üretimini ve ülkenin endüstriyel açıdan gelişmesine olanak sağlamaktır. Böylece Taşyapı-Taşzemin İnş. Madencilik Enerji Üretim San. Ve Tic. A.Ş'nin *Çırpılar Köyünde Çırpılar Termik Santrali, Kül Depolama Sahası, Kömür İşletme ile Kırma Eleme Tesisi* projesi kapsamında termik santral kurması ve işletmesi planlanmıştır (Taş Yapı, 2019).

Çırpılar Termik Santrali projesine yönelik direniş önce bölgedeki muhtarlar sonrasında ise STK'nın katılımıyla ortak bir temelde yürütülmüştür. 2015 yılında Kayatepe Köyü eski muhtarı Hüseyin Soylu Çırpılar Köyü'nde termik santralin yapılacağını öğrendikten sonra bir termik santralin insan, çevre, tarıma nasıl zarar verebileceği konusundaki görüşlerini anlatmaya başlamış ve böylece kömüre karşı direnişin temeli atılmıştır. Bundan sonraki süreçte Hüseyin Soylu çevreci STK'lar ile iletişime geçmiştir. Bu STK'lardan birisi olan Kazdağı Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Derneği ile yapılması planlanan termik santralden en çok etkilenmesi beklenen köylerin muhtarlarıyla toplantılar düzenlemişler ve toplantılarda ayrıca Hüseyin Soylu, kızının yaptığı araştırmalar ile bölgeye yönelik bilgileri muhtarlarla paylaşmaya çalışmış, termik santralin bölgede yaratacağı zararları anlatmıştır. Böylece Hüseyin Soylu, arka planda çevreci STK'ların[68] desteğinin olduğu kömür karşıtı bir eyleme ön ayak olmuştur. Hüseyin Soylu kızından bir dilekçe hazırlaması istemiş, hazırlanan bu dilekçeyi imzalayan muhtar sayısı ilk etapta dördü geçmemiştir. Daha sonra Hüseyin Soylu tek tek tüm muhtarları ziyaret etmiş, iletişime geçmiş ve imzalanan dilekçe sayısı 65'e ulaşmıştır. Bu dilekçeler Çanakkale Kaymakamlığı, Çanakkale Valiliği, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Makamı gibi ilgili kurumlara iletilmiş, daha sonra projeyi yapacak

[68] Bu direnişe destek olan STK'lardan bazıları; Temiz Hava Hakkı Platformu, İda Dayanışma Derneği, Yeşil Yenice Dayanışması ve Yuva Derneği'dir (TEMA, 2018).

şirket ile Hüseyin Soylu ve bazı milletvekili katılımlarıyla toplantılar gerçekleşmiştir. Böylece 2015 yılından itibaren imza kampanyaları, çeşitli festivaller ve bilgilendirme çalışmaları ile oldukça barışçıl bir şekilde termik santrale karşı bir hareket yürütülmüş, insana ve çevreye verecebileceği zarar anlatılmaya çalışılmıştır (Ekoiq, 2018).

Hüseyin Soylu ve Çevre Şehircilik Bakanlığı gibi kurumların katılımıyla gerçekleştirilen ikinci toplantıda Hüseyin Soylu konuşmasında *"Biz Kaz Dağları'nda yaşıyoruz. Buraya kamp kurmaya belki sizin çocuklarınız da gelecek. O çocuklar sabah çadırlarının fermuarını açtığında termik santralin bacalarını görmesin diye buradayım"* sözlerine yer vermiştir (Ekoiq, 2018). Bunun yanı sıra, Kuzey Ormanları Savunması, Koşuyolu Çevre Gönüllüleri ve Yenice Dayanışması ortak bir basın açıklaması yapmıştır. Basın açıklamasında*"(...) Ayrıca Türkiye'nin önemli akciğerlerinden ve gıda havzalarından olan Agonya Ovası'na bir kömür ocağı, termik santral ve ilişkili kül deposu kurulması, hem bölgedeki insanların sağlıklarıyla oynamak, hem de ülkenin geleceğini tehlikeye atmak demektir"* ifadelerine yer verilmiştir (Bianet, 2019). Ayrıca Çırpılar Termik Santrali'ne tepki gösterilmesinin temelindeki nedenler ise her yıl yaklaşık olarak 3,5 milyon ton kömür yakması, 1,3 milyon ton uçucu külü bölgeye yayması, yaklaşık 550 bin ton külün depolama sahasına taşınması ve yaklaşık olarak 3,5 milyon m^3 su çekmesinin beklenmesidir. Böylece bu beklentiler ışığında öncelikle bölgenin su kaynağı açısından kuruyacağı, bölgenin büyük miktarda küle maruz kalarak tarımın, hayvancılığın ve çevrenin olumsuz etkilenecği belirtilmiştir. Ayrıca bu santralin tek başına çevreye 3 milyon tondan fazla CO_2 salması beklenmektedir. Bu sera gazı salımınının da Türkiye'de iklim değişikliğine katkıda bulunması kaçınılmaz görünmektedir (Güven, 2017). Diğer yandan, bölge halkı termik santral inşasını akciğer hastalıklarına gibi sağlık sorunlarına neden olması açısından kendi sağlıklarına, uçucu küllerin ağaçların nefes almasına engel olmasıyla birlikte su kaynaklarının olumsuz etkilenmesi açısından çevrenin kendi devamlılığna ve santralin etrafa yayacağı küller gibi unsurların sonucu olarak verimli arazilerin verimsizleşmeye başlaması açısından ise halkın ekonomik geçimini oluşturan tarımsal alanlara karşı bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra, iklim değişikliğinin temel etkenlerinden birisi olan sera gazı ve bunun ortaya çıkmasında etkili olan termik santrallerin Türkiye'de artan enerji talebini karşılamada başvurulan yöntemlerden birisi olduğu gözlemlenmektedir. Bu duruman hem çevre hem de temel de yerel halk etkilenmektedir.

Türkiye 2000'li yıllar boyunca tek parti tarafından yönetilmiş ve bu durum 2019 yılı itibariyle devam etmektedir. Bu süreçte özellikle AKP iktidarının ilk zamanlarında ekonomide büyümenin olduğu gözlemlenmiş, bunu nüfus artışı takip etmiştir. Neoliberal ekonomi politikaları ve daha fazla enerji gereksiniminin bir sonucu olarak bu dönemde AKP iktidarı nükleer enerji ve kömür gibi alternatif enerji kaynaklarına yönelmiştir. Bu politikalar sonucunda ortaya çıkan çalışmaların bazıları halk tepkisiyle karşılaşmıştır. Ayrıca özelleştirme çalışmalarıyla birlikte maden arama çalışmalarının da farklı şirketlere verilmesi, maden çıkarma sürecinde siyanür gibi temelde doğaya ve insana zarar veren maddelerin kullanılması da toplum tarafından tepki çekmiş ve farklı şekillerde protesto edilmeye çalışılmıştır. Nüfus artışıyla birlikte şehirleşmedeki artış betonlaşmada da artışı getirmiştir. Yeşil alandaki azalma insanları bir noktada rahatsız etmeye başlamıştır. Bu nedenle yeşil alanların betonlaşmasına yönelik ya da ağaç kesimine yönelik müdahaleler de toplum tarafından tepki çekmiş ve Türkiye'de çevreci hareketlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bir başka ifadeyle, Türkiye'de toplum artan enerji talebiyle birlikte AKP iktidarının alternatif enerji kaynakları arayışı ve neoliberal politikaların getirisi olan özelleştirmelerin yolunu açan yasalar sonucu ortaya çıkan çalışmalar çevrenin sürdürülebilirliğine, insan sağlığına ve ekonomik geçim kaynaklarına karşı tehdit olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 4 *Türkiye'de Toplumsal Algı Bağlamındaki Çevre Hareketleri*

Tarih	Çevre Hareketi	Tür	Sektör
1990	Bergama	Maden çalışması	Ekonomi
1990	Cerattepe	Maden çalışması	Ekonomi
1978	Akkuyu	Nükleer santral	Enerji
2013	Gezi Parkı	Betonlaşma	İnşaat
2014	Validebağ	Betonlaşma	İnşaat
2014	Yırca Köyü	Termik Santral	Enerji
2015	Çırpılar	Termik Santral	Enerji

4.3.2 Siyasallaştırma / Güvenlikleştirme Sürecinde Hükümet Algısı

Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere, 1992 yılında imzalanan UNFCCC'de ülkeler aldıkları sorumluluklara göre EK-I, EK-II, EK dışı ülkeler şeklinde gruplandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre, EK-I'de, geçmişte ve günümüzde atmosferde bulunan sera gazı emisyonlarında tarihsel sorumluluğu olan gelişmiş ülkeler yer almaktadır. EK-II, gelişmekte olan ülkelere mali kaynakları ve teknoloji transferi konusunda ve iklim değişikliğinin zararlarına karşı savunmasız olan bu ülkelerin iklim değişikliğine uyum sağlaması için gerekli olan masrafların karşılanması konusunda mali sorumluluğu olan ülkeleri kapsamaktadır (UNFCCC, 1992, s. 12-14). Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) ülkeleri EK-II ülkeleri içerisinde yer alırken Türkiye de bir OECD ülkesi olarak UNFCCC'nin orijinal metninde hem EK-I hem de EK-II grubunda yer almıştır. Ek dışı ülkelerin ise herhangi bir şekilde azaltım ya da mali sorumlulukları yoktur. UNFCCC'nin bu sınıflandırması karşısında Türkiye, tarihi ve mali sorumlulukları bulunan bu ülkeler arasında hem sanayileşme sürecine diğer ülkelere kıyasla daha geç başlamış hem de Gayrı Safi Milli Hasıla açısından diğer ülkelere kıyasla daha düşük bir refah düzeyine sahip olan bir ülke konumunda olduğu gerekçeleriyle iklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası iş birliği sürecinde kendi imkanları ve şartları çerçevesinde katkıda bulunmayı savunmuştur. Bu nedenle Türkiye uzun yıllar bu gruplandırmanın adil olmadığını savunmuş, başlangıçta bu uluslararası iklim sözleşmesine taraf olmaktan kaçınmış ve UNFCCC'yi Rio'da imzalamamıştır (Saygın & Çetin, 2018, s. 119).

Türkiye'nin adil olmayan bu gruplandırma biçimiyle mücadelesi uluslararası iklim müzakerelerinde uzun bir süre devam etmiş ve her iki gruplandırmaya dahil olmak istemediği yönünde önerilerini düzenli olarak sunmuştur. 2000 yılına geldiğimizde ise Lahey'de düzenlenen COP 6'da Türkiye stratejisini değiştirmiş ve EK-II ülkelerinden çıkarılma ve özel koşulların sağlanması koşuluyla EK-I ülkesi olarak kalabileceğini belirten bir öneriyle ortaya çıkmıştır. Ancak bu konudaki karar bir sonraki toplantıya ertelenmiştir (Saygın & Çetin, 2018, s. 119-120 ; Gündoğan, Baş & Sayman, 2015, s. 55).

2001 yılında Marakeş'te düzenlenen COP 7'de, Türkiye'nin EK-II ülkeleri grubundan çıkma isteği kabul edilmiştir. Böylece *26/CP.7 Sayılı Karar'da*[69] belirtildiği

[69] Ayrıca bknz: Report of The Conference of The Parties on Its Seven Session Held at Marrakesh From 29 October to 10 November 2001 (UN, 2002, s. 5)
https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/cop7/13a04.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2019)

üzere, taraflar EK-I ülkesinde yer alan Türkiye'nin özel koşullarını tanımaya davet edilmiş, diğer taraflardan farklı bir konumda olduğu ve Türkiye'nin isminin EK-II ülkelerinden silinmesi yönünde karar alındığı belirtilmiştir (UN, 2002, s. 5). Türkiye günümüzde de sözleşmenin EK-I grubunda özel şartlara sahip ülke olarak yer almaktadır. Bu karardan sonra Türkiye UNFCCC'ye katılımının uygun bulunduğuna yönelik kararı 4990 sayılı yasa[70] 21 Ekim 2003 tarih ve 25266 sayılı Resmi Gazete'de yayınlamış ve Türkiye 2004 yılında sözleşmeye resmen taraf olmuştur (TBMM, 2003, s. 125; Gündoğan, Baş & Sayman, 2015, s. 55).

Bu sırada UNFCCC kapsamında Türkiye'nin taahhüt ettiği çalışmalardan birisini yerine getirmek amacıyla 2007 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı ve BM Kalkınma Programı ortaklığında hazırlanan *Türkiye İklim Değişikliği Birinci Ulusal Bildirimi*[71] UNFCCC Sekreteryası'na sunulmuştur. Birinci Ulusal Bildirimi 1990-2004 yılları arasında Türkiye'deki sera gazı emisyonu envanterleri, sera gazına yönelik etki azaltma senaryoları, sera gazlarının azaltılmasına yönelik politikalar ve önlemler, iklim değişikliğine karşı duyarlılık değerlendirmeleri, mali kaynaklar ve teknoloji transferleri ve eğitim öğretim hayatında bilinçlendirme çalışmalarına yönelik bilgilendirmelerden oluşmaktadır. Böylece rapor, iklim değişikliğinin Türkiye üzerinde yaratabileceği olası etkileri, bu etkilere karşı uyum çalışmalarını, sektörel politikaların iklim değişikliği üzerinde ortaya çıkaracağı maliyet ve faydaları, teknik ve kurumsal alt yapıyı geliştirerek iklim değişikliğinin Türkiye'deki durumu hakkında bilgi akışını sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca rapor toplumu iklim değişikliği gibi bir çevre sorunu hakkında bilgilendirmekte ve bilinçlendirmekte ve bu süre zarfında bilimin ilerlemesini de desteklemektedir (Apak & Ubay, 2007).

Birinci Ulusal Bildirimi'nde sera gazları emisyonunun azaltılmasına yönelik politikalar çalışması altında Türkiye'nin enerji, sanayi, inşaat, orman, tarım, atık ve ulaşım gibi sektörlerde uyguladığı politikalar özetlenmektedir. Raporda enerji politikalarının temel amacının yeterli ve güvenilir ölçüde enerji arzını sağlamak ve sürdürülebilir kalkınmayı çevre konusunu da dikkate alarak sağlamak olduğu belirtilmektedir (Apak & Ubay, 2007, s. 84). Böylece enerji politikalarında çevrenin

[70] Ayrıca bknz: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Katılımımızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun (TBMM, 2003). https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc088/kanuntbmmc088/kanuntbmmc08804990.pdf (Erişim Tarihi: 28.10.2019)

[71] İklim Değişikliği Ulusal Bildirimleri, Türkiye'nin iklim değişikliği karşısında sera gazı emisyonu miktarı, bu konuda sergilediği performans, uyguladığı politikalar, gelişim ve çalışmalarını özetleyen raporlardan oluşmaktadır. Kısacası, bu ulusal bildirimler Türkiye'nin iklim değişikliği sorunu karşısındaki değişimini özetlemektedir (Apak & Ubay, 2007, s. 84).

kirliliği ya da çevresel sorunlar sürdürülebilir kalkınma temelinde değerlendirilmekte ve önemli olan noktanın ise enerji verimliliğini sağlamak olduğu görülmektedir.

Bu bildirimde ayrıca sanayi sektöründe enerji verimliliğinin artırılmasından bahsedilmiş, bunu yaparken sanayi politikalarında çevre dostu teknolojilerin kullanılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ulaşım sektöründe uygulanan politikaların ise araç ve yakıt vergilerinin geliştirilmesi, trafik emniyetinin sağlanması ve araçlardan kaynaklanan emisyonlar için Avrupa Birliği (AB) standartları uygulanması temelinde şekillendiği belirtilmektedir (Apak & Ubay, 2007, s. 102). Böylece sera gazı emisyonuna önemli derece katkıda bulunan sektörlerden birisi olan ulaşım sektörü politikalarında sera gazı emisyonunun azaltımına yönelik politikaların mevcut olduğu görülmektedir. Ancak bu politikaların hedefinde doğrudan iklim değişikliğine yönelik bir uygulamadan bahsedilmemektedir.

Bildirimde tarım politikalarının temel hedefinin ise, artan nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesi, rekabetçi, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilir ve gıda güvenliğini göz önünde bulunduran bir yapının oluşturulması olduğu belirtilmektedir. Ayrıca hedefler arasında çevrenin yeri beslenmenin su kaynakları üzerindeki baskısını azaltmak, biyolojik çeşitliliği korumak, kırsal yaşamın sürdürülebilirliğini sağlamak şeklinde ortaya çıkmaktadır (Apak & Ubay, 2007, s. 110-111).

Son olarak, bildirimde orman sektörünün temel görevi orman kaynaklarımızın sürdürebilirliği ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak olduğu, atık sektörü politikalarımızın ise temelde sürdürülebilir kalkınma ve AB'ye uyum sürecinde[72] AB standartlarının uygulanması açısından depolama alanları ve arıtma tesisleri yapmayı hedeflemekte olduğu belirtilmektedir (Apak & Ubay, 2007, s. 114-116).

Sonuç olarak, Birinci Ulusal Bildirim'de Türkiye'nin iklim değişikliği karşısında sahip olduğu politikaların genel bir çerçevesi çizilmiş ve sera gazı emisyonunu azaltmaya yönelik uygulanan politikaların temel hedefinin sürdürülebilir kalkınma

[72] Türkiye AB üyeliğine aday ülke olarak uyum sürecinde 2005 yılında katılım müzakerelerine başlamıştır. Bu müzakereler 35 fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllardan 27. Sırada yer alan konu ise Çevre Faslı'dır. Genel olarak AB'nin çevre politikasında, çevre kirliliğinin azaltılması ve önlenmesi, doğal kaynakların kullanımında ekolojik dengeye zarar vermemeye dikkat edilmesi gibi konuların temin edilmesiyle sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve çevrenin korunması için diğer sektörel politikaları entegre edilmesi amaçlamaktadır. Fasıl kapsamında, yatay konular, hava kalitesi, su kalitesi, atık yönetimi, doğayı koruma, endüstriyel kirliliğin kontrolü, kimyasallar, gürültü ve iklim değişikliği konuları değerlendirilmektedir. İklim değişikliği konusunda sera gazı emisyonlarının takip edilmesi, sera gazı emisyon ticareti sistemiyle, bu sistem dışında kalan sektörlerden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının azaltılması, karbon depolanması ve F-gazlarının kontrolü gibi konulardaki düzenlemeler mevcuttur (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2018).

olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka ifadeyle, iklim değişikliği sorunun en önemli kaynağı olan sera gazı emisyonlarının azaltımına yönelik olan politikaların doğrudan iklim değişikliğine karşı alınmış önlemleri temsil etmediği görülmektedir. Ayrıca genel olarak raporda iklim değişikliğine yönelik çalışmalar ve projelerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin, raporda İklim Değişikliği Eylem Planı'nın hazırlanmasına karar verildiği ve gerekli çalışmaların başladığı belirtilmiştir.

Uluslararası müzakereler sürecine dönecek olursak, Türkiye hukuki statüler konusunda sahip olduğu rahatsızlıktan dolayı Kyoto Protokolü'nün kabul edilmesinde de çekimser kalmıştır. Ancak 2007 yılında Bali Eylem Planı'yla 2012 sonrası için bir yol haritası çizilmesinin hedeflenmesi ve Kyoto Protokolü temelinde düzenlenecek olan müzakerelerde söz sahibi olmak istemesi ve 2012 yılı sonrası için EK-I ülkelerinin taahhütlerinin belirlenmesi aşamasında Türkiye'nin aleyhine bir gelişme olduğunda müdahale edebilmesi açısından, Türkiye *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolüne Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair 5836 sayılı Kanun*[73]'un 27227 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanması ile Kyoto Protokolü'ne 2009 yılında taraf olmaya karar vermiştir (Saygın & Çetin, 2018, s. 120; TBMM, 2009).

Türkiye, Kyoto Protokolü'nün EK-I grubundaki ülkelere EK-B listesindeki sorumlulukları verdiği ve birinci sorumluluk taahhütlerinin belirlendiği dönemde Kyoto Protokolü'ne taraf olmadığı için EK-B listesinde yer almamıştır. Bunun sonucunda Türkiye'nin Kyoto Protokolü'nün 2008-2012 yıllarını kapsayan birinci sorumluluk dönemi ve 2012-2020 yıllarını kapsayan ikinci sorumluluk dönemi için sayısallaştırılmış bir azaltım sorumluluğu söz konusu olmamıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018c). Böylece bu konuda mali sorumluluk ve ekonomik yaptırımlardan muaf olan Türkiye'nin, Kyoto Protokol'ünün 10. Maddesinde[74] belirtilen ve taraf tüm ülkeler için geçerli olan hükümlere karşı sorumluluğu mevcuttur. Bir başka deyişle, sera gazı salım azaltımı hedefi dışında EK-I ülkeleri için var olan işlem ve sorumluluklar Türkiye için de geçerlidir. Türkiye 26/CP.7 kararı uyarınca, COP'ta kabul ettirebildiği takdirde, bu sorumluluklardan muaf olabilecektir (Gündoğan, Baş & Sayman, 2015, s. 61).

---

[73] Ayrıca bknz: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolüne Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun (TBMM, 2009). https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc093/kanuntbmmc09305836.pdf (Erişim Tarihi: 13.11.2019)

[74] Ayrıca bknz: Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change (UN, 1998, s. 9-10) https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf (Erişim Tarihi: 20.03.2019)

Türkiye sera gazı azaltım sorumluluğuna sahip olmadığı için Kyoto Protokolü'nün esneklik mekanizmalarından da faydalanamamaktadır. Özellikle Temiz Kalkınma Mekanizması ile gelişmiş ülkelerin EK-I dışındaki gelişmekte olan bir ülkeye finans ve teknoloji transferi sağlaması uygulamasından faydalanamamaktadır. Bunun yanı sıra Emisyon Ticareti Sistemine de katılmamaktadır (Gündoğan, Baş & Sayman, 2015, s. 61). Ayrıca Yedinci Ulusal Bildirim'de belirtildiği üzere, Türkiye EK-I grubunda bulunan diğer ülkelere kıyasla kişi başı düşük enerji tüketimi, sera gazı salımı, nüfus ve GSYH'nın hızlı büyüme oranı gibi konularda tipik olarak gelişmekte olan ülkelerin özelliklerini taşımaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018a, s. 46-47). Bu nedenle Türkiye EK-I ifadesinin yanına kendisi için diğer EK-I ülkelerinden farklı bir konumda olduğunu belirten ifadelerin eklenmesine yönelik taleplerde ve çalışmalarda bulunmuştur (Saygın & Çetin, 2018, s. 122).

Bu sırada ulusal ölçekte, 2010 yılına geldiğimizde, İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu (İDKK)[75] üyeleri, STK'lar, üniversiteler, kamu ve özel sektör temsilcilerinin katılımıyla *İklim Değişikliği Stratejisi (İDES) (2010-2023)* hazırlanmıştır. İklim Değişikliği Stratejisi (2010-2023) Türkiye'nin iklim değişikliğine yönelik politikalarını belirleyen temel bir doküman niteliği taşımaktadır. İklim değişikliğiyle mücadelede rehber özelliğine sahip olan bu belge, Türkiye'nin kendi imkanları ve uluslararası finans ve hibelerin de aracılığıyla "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" ilkesi temelinde iklim değişikliğine karşı azaltım, uyum, finansman ve teknoloji konularında kısa (1 yıl), orta (1-3 yıl) ve uzun (3-10 yıl) vadeli plan ve politikalarını içermektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010, s. 1; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013, s. 94). Strateji Belgesi'nde Türkiye'nin iklim değişikliği konusuna bakış açısı aşağıdaki ifadelerle özetlenmiştir:

> Türkiye; iklim değişikliğinin çok ciddi çevresel ve sosyoekonomik sonuçlara yol açabilecek, hatta ülkelerin güvenliğini tehdit edebilecek boyutta, çok yönlü ve karmaşık bir sorun olduğu ve bunların sebep olacağı etkilerin gelecek nesillerin yaşamını tehdit eden en önemli sınamalardan biri haline geldiği bilinciyle, iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim

[75] İDKK, iklim değişikliği konusuyla mücadele sürecinde birimler arasındaki çalışmaların koordinasyonunu sağlamak için 2001 yılında kurulmuştur. Özel sektör, kamu ve STK temsilcilerinden oluşmaktadır. Çeşitli yapılanmalar sonucunda 2013 yılında çalışma kapsamına hava yönetimi de eklenmiş ve İklim Değişikliği ve Hava Yönetimi Koordinasyon Kurulu olarak adını değiştirmiştir. Bu yapılanma Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı gibi birçok Bakanlığın, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ve Türkiye İstatistik Kurumu gibi toplamda yirmi adet kurum ve kuruluştan oluşmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 99).

> değişikliği ile mücadele kapsamında uluslararası işbirliğinin öneminin farkındadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010, s. 1).

Böylece Türkiye, iklim değişikliği konusunu Strateji Belgesi temelinde doğrudan bir sorun olarak nitelemiş, bu sorunun çevresel, sosyoekonomik ve ulusal güvenlik açısından etkilerinin olabileceğini kabul etmiştir. Ayrıca bu belgede Türkiye'nin iklim değişikliği çerçevesindeki ulusal vizyonu şu şekilde ifade edilmiştir;

> İklim değişikliği politikalarını kalkınma politikalarıyla entegre etmiş; enerji verimliliğini yaygınlaştırmış, temiz ve yenilebilir enerji kaynaklarının kullanımını artırmış; iklim değişikliğiyle mücadeleye özel şartları çerçevesinde aktif katılım sağlayan ve yüksek yaşam kalitesiyle refahı tüm vatandaşlarına düşük karbon yoğunluğu ile sunabilen bir ülke olmaktır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010, s. 8).

Genel olarak İklim Değişikliği Strateji Belgesi'nde Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarını nasıl şekillendireceği, sektörler açısından ne şekilde katkıda bulunulabileceğini, sera gazı emisyonunun azaltılmasına yönelik çaba gösterileceğini, iklim değişikliğine uyuma yönelik stratejilerini ve bunların yanında uluslararası platformda varlığını sürdürerek sürdürülebilir kalkınma politikalarına uygun olarak iklim değişikliğiyle nasıl mücadele edeceği özetlenmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010). Bu nedenle bu belge Türkiye'nin iklim değişikliği politikası için önem taşımakta ve bu konudaki politikalarını belirleyen ana doküman olarak ifade edilmektedir.

Bu belgeyi dikkatle incelediğimizde, ulusal vizyonda iklim değişikliğiyle mücadele ve bu mücadelenin yöntemlerine yer verilirken iklim değişikliğine yönelik politikaların bir kez daha kalkınma politikalarıyla birlikte değerlendirildiğini görebiliriz. Ayrıca Türkiye'nin temel ilkeleri çerçevesindeki stratejik hedeflerinden[76] birisinin ise UNFCCC çerçevesinde "ortak ama farklılaştırılmış sorumluluk" ilkesi temelinde kendi özel koşullarını da göz önünde bulundurarak iklim değişikliğiyle uyum ve mücadeleye yönelik politikalarını ulusal kalkınma planına dahil etmek olduğu belirtilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010, s. 9). Böylece iklim değişikliği sorununa yönelik politikaların temelde kalkınma politikalarıyla ilişkilendirildiği, bu politikalara dahil edilme hedefinden de anlaşılabilmektedir.

2010 Kasım-Aralık' a geldiğimizde Cancun'da COP 16 düzenlenmiş ve bu zirve ile Türkiye hakkında ikinci defa COP zirvelerinde bir kararın (1/CP.16) ortaya çıktığı

[76] Ayrıca bknz: Temel İlkeler (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010, s. 9-10). https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/banner/banner592.pdf (Erişim Tarihi: 02.11.2019)

görülmüştür. *1/CP.16 Sayılı Kararın*[77] Diğer Meseleler başlıklı IV. Bölümünde, Türkiye'nin EK-II listesinden daha önce çıkarıldığı hatırlatılmış, Türkiye'nin EK-I grubundaki diğer ülkelerden farklı koşullara sahip olduğu taraflarca tanınmış ve son olarak Türkiye'nin finansman ve teknoloji transferi sağlama sorumluluğu bulunmadığı bir kez daha teyit edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin finansman ve teknoloji transferi üretiminden yararlanma konusunun ise sonraki toplantılarda değerlendirileceği belirtilmiştir (UNFCCC, 2011, s. 24).

2011 yılında Türkiye Yedinci Ulusal Bildirim'de de belirttiği üzere iklim değişikliği eylem planını da hazırlamıştır. 2011 yılında İDDK üyeleri ve birçok paydaş grup ile birlikte Çevre ve Şehircilik Bakanlığı koordinasyonluğunda *İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı (İDEP) (2011-2023)*[78] hazırlanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018a, s. 84). Genel olarak, İDEP, İDES'te yer alan hedef ve eylemlerin gerçekleştirilmesi için sera gazı emisyonunun kontrol edilmesi ve azaltılması, iklim değişikliğine uyum, uyum konusunda akademik, temel eğitim ve kamuoyu gibi alanlarda bilinçlendirici çalışmaların yapılması, sektörel eylemler ve bu eylemlerin hayata geçirilmesine yönelik hedef ve planlardan oluşmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012b).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, İklim Değişikliği Stratejisi ve İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı'nın yanı sıra, 2012 yılında *Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2011-2023 hazırlamış*tır. Bu belge temelde Türkiye'nin iklim değişikliği sorunu karşısında uyum kapasitesini geliştirmesine yönelik hazırlanmış bir belgedir. Bu planda iklim değişikliğiyle mücadelede sera gazı emisyonlarının azaltımı ve iklim değişikliği etkilerine karşı uyumun sağlanması olarak iki yolun olduğu ifade edilmiş ve uyum sağlama stratejisinin olası zararları azaltan bir etkisi olduğu belirtilmiştir. İklim değişikliğinden kaynaklanan insanların geçim kaynaklarının, ekonominin, insan sağlığının ve doğanın olumsuz etkilenmesi gibi sorunlar karşısında uyum stratejisinin azaltıcı etkisi olduğu vurgulanmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012c, s. 1-2). Bunun yanı sıra, planda "Türkiye'de iklim değişikliğinin; özellikle su kaynaklarının azalması, taşkınların artması, orman yangınları, kuraklık ve çölleşme ve bunlara bağlı ekolojik bozulmalar gibi olumsuz etkilere neden olacağı öngörülmektedir" ifadelerine

[77] Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010 (UNFCCC, 2011).
https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/2010/cop16/eng/07a01.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2019)
[78] İDEP İDES, 9. Kalkınma Planı vb. ulusal politika ve strateji belgeleri temelinde hazırlanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018a, s. 84).

yer verilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012c, s. 5). Böylece bu planda iklim değişikliğinin Türkiye'ye ve kaynaklarına karşı potansiyel bir tehdit olduğu ifade edilmekte ve etkilerinin gelecekte hissedilebileceğine vurgu yapılmaktadır.

İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı'nda Türkiye'nin iklim değişikliğinden etkilenebilirlik alanları su kaynakları yönetimi, tarım ve gıda güvencesi, ekosistem hizmetleri, biyolojik çeşitlilik ve ormancılık, doğal afet risk yönetimi ve insan sağlığı olarak belirtilmiş ve bu alanlarda teknik ve bilimsel olarak yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012c, s. 5). İklim değişikliğinin Türkiye'de doğrudan su kaynaklarına tehdit olduğu, yine Türkiye'de insanların öncelikli gıda kaynağı olan tarım alanında gıda güvenliğine tehdit olduğu, aşırı sıcakların Akdeniz'de ormanlık alanlarda yangınların daha erken başlamasında ve daha uzun süre devam etmesine neden olduğundan bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra, aşırı sıcakların bulaşıcı hastalıklar veya kanser riski üzerindeki etkisinin olup olmadığı gibi konularda çalışmalar yürütüldüğü, aynı zamanda çiftçiyi ve kamuoyunu bilinçlendirmek amacıyla çalışmaların yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012c). Bu ifadelerden çıkarılacağı gibi, bu belgede iklim değişikliğinin etkileri bir tehdit olarak algılanmakta ve Türkiye üzerinde etkili olabileceği kabul edilmektedir. Ayrıca bu tehditle mücadelede uyum stratejisinin zararları azaltıcı etkisinin göz ardı edilmemesi gerektiği özetlenmektedir.

Bunun yanında, bu belgede "İklim değişikliği bir sürdürülebilir kalkınma sorunudur. İklim değişikliğinin etkileri konusunda planlama yapılması ve bunlardan kaynaklanan risklerin yönetilmesi, ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyümesine destek sağlanması anlamına gelir" ifadesine yer verilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012c, s. 4). Böylece bu belgede iklim değişikliğini tehdit olarak değerlendirilmesi açıkça sürdürülebilir kalkınmaya dayandırılmıştır.

2011 yılındaki bir diğer gelişme ise, Durban'da düzenlenen COP 17'de Türkiye'ye sera gazı azaltımı, iklim değişikliğine uyum, teknoloji geliştirme ve transferi ve finansman konularında destek sağlanmasına yönelik çalışmaların ve görüşmelerin devam etmesine karar verilmesidir (Dışişleri Bakanlığı, 2011). 2012 yılında Doha'da düzenlenen COP 18'de *1/CP.18 Sayılı Karar* metninde, Türkiye'nin 26/CP.7, 1/CP.16 ve 2/CP.16 sayılı kararlarıyla EK-I grubundaki taraf ülkelerden farklı bir duruma sahip olduğu yeniden teyit edilmiştir. Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelede başvuracağı çalışmalara yönelik finansal, teknolojik ve kapasite geliştirici desteğin sağlanmasının önemi vurgulanmış ve ulusal iklim değişikliği stratejileri, eylem planları

ve düşük emisyonlu kalkınma stratejilerinin veya 1/CP.16 sayılı karara göre hazırlanan planların geliştirilmesi için finansman, teknoloji ve kapasite geliştirme gibi alanlarda destek sağlanması için çağrı yapılmıştır (UNFCCC, 2013, s. 17-18). Bunun yanı sıra, Sekreterya'dan Türkiye'ye sözleşme kapsamında tanınan fırsatların tanımlanması hakkında bir teknik belgenin hazırlanması istenmiştir (Saygın & Çetin, 2018, s. 125). Taraf ülkeler açısından Kyoto Protokolü'nün ikinci taahhüt döneminin yürürlüğe girebilmesi için Kyoto Protokolü Doha Değişiklikleri'nin onaylanması gerekli olduğu için Türkiye de 2017 yılında *6973 Sayılı Kanun ile Doha Konferansında Kyoto Protokolünde Yapılan Değişikliklerin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun* adıyla kabul etmiştir (TBMM, 2017). Böylece Türkiye bu değişiklikleri Bakanlar Kurulu kararı ile onaylamış, ancak Sözleşme Sekreteryası'na bildirim yapmadığı için taraf olma süreci henüz tamamlanmamıştır (Talu & Kocaman, 2019, s. 10).

2013 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ikinci, üçüncü ve dördüncü bildirimleri de kapsayan *Türkiye İklim Değişikliği 5. Bildirimi'ni* UNFCCC Sekreteryası'na sunmuş ve yayınlamıştır. 5. Bildirim'de de Birinci Bildirim'de olduğu gibi Türkiye'nin iklim değişikliği ve sera gazı emisyonu konusunda yaşadığı değişimler, politikalar, iklim değişikliğinin gözlemlenen etkileri ve beklenen etkileri gibi konular genel olarak özetlenmiştir. Bu bildiride Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarının çerçevesini oluşturan İDES (2010-2020) ve İDEP (2011-2023)'nın hazırlandığı belirtilmiştir. Ayıca rapor Türkiye'nin 2005 yılından itibaren AB üyelik sürecinde mevzuat uyumlaştırma çalışmalarını başladığını, 2009 yılında *Çevre Faslı'nın* müzakerelere açıldığını ve iklim değişikliğiyle hem doğrudan hem de dolaylı olarak ilişkili olan mevzuat uyumlaştırmalarının olduğunu açıklamaktadır. Bunun yanı sıra, sera gazı emisyonuna neden olan sektörlerin politikaları özetlenmiş ve bu sektörlerde iklim değişikliğine yönelik bilgilendirmelerin ve AR-GE çalışmalarının yapıldığı, eğitim ve öğretim alanında da bilinçlendirmeye yönelik projelere yer verildiği belirtilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2013).

2013 yılında uluslararası müzakerelerde ise, Varşova'da düzenlenen COP 19'da, Türkiye'ye finansman, teknoloji ve kapasite geliştirme konularında destek sağlanması konusu için müzakerelere devam edilmiştir. 2014 yılında Lima'da düzenlenen COP 20'de yeniden Türkiye hakkında kararlar alınmıştır. Türkiye'nin 26/CP.7, 1/CP.16, 2/CP.16 ve 1/CP.18 sayılı kararlarıyla EK-I grubundaki taraf ülkelerden farklı bir

duruma sahip olduğu ve *1/CP.20 Sayılı Karar*[79] doğrultusunda gelişmiş ülkelerin 2020 yılına kadar Türkiye'ye finansman, teknoloji ve kapasite geliştirme konularında destek sağlaması teyit edilmiştir. Türkiye, COP 20'de kendisi hakkında alınan kararlar ile uzun yıllardır taraf ülkelere kabul ettirmeye çalıştığı EK-I ülkeleri arasındaki özel durumu ve şartları kabul edilmiştir. Bir başka ifadeyle, 2020 yılına kadar Türkiye'nin gelişmiş ülkelerden finansman, teknoloji ve kapasite geliştirme konularında destek almasının önü açılmıştır diyebiliriz (Saygın & Çetin, 2018, s. 126-127).

2014 yılında, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan BM İklim Zirvesi'nde Türkiye'nin iklim değişikliği sorununun farkında olduğuna vurgu yapmış ve bu zamana kadar uygulanan politikalar sonucunda elde ettiği olumlu çıktılardan bahsederken gelecek yıllar için de çalışma ve politikalarını hazırladıklarını ve bu politikaların sürdürülebilirliğini sağlayacaklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

> 1990-2012 döneminde iklim değişikliğiyle mücadelede hayata geçirdiğimiz politikalar sayesinde salım miktarından %21 oranında düşüş sağladık. Bu rakama ormanlarla ilgili yaptığımız kapsamlı çalışmalar dahil değildir. Aynı dönemde ekonomimizdeki karbon yoğunluğu da yarı yarıya azaltıldı. Bu önemli gelişmelerin tamamı çok büyük oranda ulusal kaynaklarımızla sağlandı. 2011-2023 yıllarını kapsayan İklim Değişikliği Eylem Planı doğrultusunda bu çalışmalarımızı sürdüreceğiz (Habertürk, 2014).

Türkiye, 2015 yılında COP 21'den önce INDC'yi UNFCCC Sekreteryası'na sunmuştur. Buna göre, Türkiye 2030 yılına kadar sera gazı emisyonunu %21 oranına kadar artıştan azaltımı hedeflediğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Sanayi Devrimi'nden bu zamana kadar küresel ölçekte sera gazı emisyonlarının %7'sinden sorumlu olduğu ifade edilmiştir (UNFCCC, 2015b, s. 2). Diğer yandan, 2015 yılında Paris'te düzenlenen COP 21'de Paris Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye UNFCCC kapsamında EK-I grubunda, bir başka ifadeyle gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır. Yukarıda da özetlendiği üzere uzun yıllar kendisinin özel durum ve koşulunu müzakere süreçlerinde kabul ettirmeye çalışmış ve bunu sağlamıştır. Ancak Paris Anlaşması'nda Türkiye gelişmiş ülke statüsüne sahip bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden finansman, teknoloji ve kapasite geliştirme konularında destek almaya uygun bir ülke olarak değerlendirilmemektedir. İklim değişikliğiyle mücadelede Yeşil İklim Fonu gibi sadece gelişmekte olan ülkelerin finans desteğine uygun olduğunu belirten projelere

[79] Ayrıca bknz: Report of the Conference of the Parties on its twentieth session, held in Lima from 1 to 14 December 2014 (UNFCCC, 2015a).
https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/2014/cop20/eng/10a03.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2019)

erişimi mümkün değildir. Diğer yandan gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye, Paris Anlaşmasını imzaya açıldığı 22 Nisan 2016 tarihinde imzalamıştır. Ancak bu anlaşma 2019 yılı itibariyle henüz onaylanmış durumda değildir. Bu noktada Türkiye "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk" ve "göreceli kabiliyetler" ilkesinin Paris Anlaşması sonrasındaki süreçte işletilmesini beklemektedir. Bir başka ifadeyle, Türkiye iklim değişikliğiyle mücadelede finansal, teknoloji ve kapasite geliştirici desteklere ulaşımın sağlanmasını ve Paris Anlaşması'nın gelişmiş ülkelere verdiği sera gazı emisyon azaltımına yönelik sorumluluktan muaf olma talebini müzakerelerde dile getirmeye devam etmektedir (Talu & Kocaman, 2019, s. 14).

2016 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı *Türkiye İklim Değişikliği 6. Ulusal Bildirimi'ni* yayınlamıştır. Rapor, daha önceki raporlar gibi Türkiye'nin geçen süre zarfı içerisinde iklim değişikliği ve sera gazı emisyonu konusunda yaşadığı değişimleri, iyileştirme politikalarını ve projelerini özetlemektedir. Enerji sektöründe yenilebilir enerji kaynaklarının kullanımın hem sera gazı emisyonunu azaltmak hem de enerji verimliliğini sağlamak amacıyla hayata geçirildiği belirtilmektedir. Sanayi alanında iklim değişikliğine etkisi olabileceği düşünülen politikalardan bahsedilmiştir. Ayrıca Türkiye Sanayi Stratejisi ile sürdürülebilir kalkınma temelinde çevre politikalarının, iklim değişikliği ve endüstriyel kirliliğe yönelik çalışmaların sanayideki verimlilik ve rekabet açısından önemli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu alanda iklim değişikliği hakkında gerekli bilgilendirme çalışmalarının yapılmasının amaçlandığı da ifade edilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 108-113). Sera gazı emisyonlarının doğrulanmasına yönelik bir yönetmelik yayınlanmış ve bu doğrulama sistemi temelinde AB Çevre Faslı müzakere sürecinde iklim değişikliği politikalarının oluşturulmasına ve iklim değişikliği sorunuyla mücadele konusuna yönelik adımlar atılmıştır. Genel olarak 6. Ulusal Bildirimi'nde özetlenen iklim değişikliğine yönelik çalışmalarda önceden yayınlanan raporlara göre gelişmeler olduğu görülmektedir. Örneğin, sanayi ve tarım alanında yürütülen politikalarda iklim değişikliğine yer verilmiş, verimli üretim için iklim değişikliğinin de göz önünde bulundurulmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. İklim değişikliği sorununa karşı toplumu bilinçlendirmek için yapılan projelere ve protokollere de yer verilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016).

Uluslararası müzakere sürecinde Türkiye, Paris Anlaşması sonrasındaki süreçte finansman, teknoloji ve kapasite geliştirici desteklerden faydalanabilmek için farklı bir stratejiye başvurmaya karar vermiş ve UNFCCC'nin EK-I grubundan çıkarılmasını, yani EK dışı ülkeler grubunda yer almayı, UNFCCC Sekreteryası'na sunmuştur. Ancak

en son 2018 yılında Katowice'te gerçekleştirilen COP 24'ün gündeminde Türkiye'nin bu talebi kendisine yer bulamamıştır (Talu & Kocaman, 2019, s. 16).

2018 yılında Katowice'de düzenlenen COP 24'te Çevre ve Şehircilik Bakanı Murat Kurum yaptığı konuşmada Türkiye'nin iklim değişikliğinden etkilenen bir ülke konumunda olduğunu ulusal ve uluslararası ölçekte iklim değişikliğiyle mücadelede çaba göstereceğini ifade ederken aynı zamanda iklim değişikliğiyle mücadele yerel ölçekte politika çalışmaları yapıldığını belirtmiştir:

> Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak bu bilinçle söz konusu çabalara katkı sağlamak için küresel iklim değişikliğiyle mücadele yol haritamızı belirledik. (…) İklim değişikliğine ilişkin çalışmalarımızı imkanlarımızı ve alacağımız uluslararası destekler ölçüsünde artırarak devam etmeyi amaçlıyoruz. (…) Küresel iklim değişikliğinin de etkisiyle ülkemizde özellikle Karadeniz bölgesinde sel, taşkın ve heyelan gibi önemli ekonomik sosyal ve çevresel zararlara sebep olan afetlerin sayısı ve sıklığı arttı. Bu nedenle Karadeniz Bölgesi İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı çalışmalarını başlattık. Bu çalışmaları ülkemizin her bölgesin yaygınlaştıracağız (UNFCCC, 2018b).

2018 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından *Türkiye'nin Yedinci Ulusal Bildirimi* yayınlanmıştır. Bu rapor, Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarının ulusal mevzuata dayalı birçok sektörel politikalar, çeşitli stratejiler ve eylem planları temelinde şekillendiğini belirtmektedir. Ayrıca enerji sektöründe doğrudan ve dolaylı olarak değinen sera gazı emisyonunun azaltımına yönelik politika çalışmalarını varlığından, çevre dostu araçların teşvik edilmesinden ve binaların daha az sera gazı salımına neden olabileceğine yönelik çalışmaların olduğundan vs. bahsedilmiştir. Genel olarak bu raporda Türkiye'nin iklim değişikliği sorununa ulusal seviyede cevap verme çabalarının hızlandırıldığı, kurumsal ve politikalar açısından yansımalarının ortaya çıktığı, sektörler temelinde sera gazı emisyonunu azaltmak için teşviklerin, bilinçlendirme çalışmalarının ve dayanıklılığın artırılmasına yönelik politikaların geliştirildiği ifade edilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018a).

Son olarak, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 2019 yılında düzenlenen BM İklim Zirvesi'nde de Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelede yürüttüğü çalışmaları ve çıktılarını kısaca paylaşmıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum sürecinde gelecek projelerini ve yol haritalarından şu şekilde bahsetmiştir:

> İlk girişim, yerel iklim yatırımı için liderlik girişimidir. İkincisi ise, herkes için sıfır karbon binalar girişimidir. Bu önemli girişimin iki temel bileşeni vardır. İlki

> 2030 yılına kadar yeni binaların, 2050 yılına kadar ise mevcut binaların sıfır karbon hale getirilmesi amacıyla yol haritalarının hazırlanmasıdır. İkincisi, 2030 yılına kadar küresel ölçekte yaklaşık bir trilyon dolar tutarındaki yatırımın hayata geçirilmesidir. Üçüncü girişimimiz, iklim dostu ulaşım girişimi ile sürdürülebilir kentsel ulaşım sistemlerinin oluşturulmasını hedefliyoruz (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019c).

Böylece buraya kadar kronolojik bir şekilde Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası ölçekte müzakerelerdeki çalışmaları ve ulusal ölçekte yürütülen çalışmaları ve bazı söylemleri özetlenmeye çalışılmıştır. Türkiye ulusal bazda çevresel sorunlardan birisi olan iklim değişikliğine yukarıda özetlenen söylemlere başvururken ulusal bazda toplumun çevresel sorunlara verdiği tepkiler ve söylemlere karşı nasıl bir söyleme başvurmaktadır? Bunun yanı sıra, AKP iktidarı iklim değişikliğiyle mücadeleye hükümet programlarında ve kalkınma planlarında nasıl yaklaşmaktadır? Bundan sonraki başlıklarda önce Türkiye'nin hükümet programlarında ve kalkınma programlarında iklim değişikliğine nasıl yer verdiği ve ulusal bazda bir önceki bölümde özetlediğimiz çevre hareketlerindeki toplumsal söylemlere karşılık verirken AKP iktidarının nasıl söylemlere başvurduğu incelenecektir.

4.3.3 Hükümet Programları, Kalkınma Planları ve Toplumsal Söylemlere Karşı Hükümet Söylemleri

Bu tez çalışması kapsamında 2002 yılından itibaren Türkiye'de kabul edilen *Hükümet Programları* iklim değişikliği sorununa yer vermesi açısından değerlendirilecektir. 2002 yılında Abdullah Gül Hükümeti döneminde *58. Hükümet Programı* kabul edilmiştir. 58. Hükümet Programı'nda çevre konusu sürdürülebilir kalkınmanın içerisinde yer alan, değer ve maliyet unsuru olarak enerji dönüşümünde korunması, madencilik ve ulaşım sektöründe zarar verilmemesi için dikkat edilmesi ve son olarak gelecek nesillere yaşanılabilir bir coğrafya bırakılması açısından korunması gereken bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Ancak 58. Hükümet Programı'nda herhangi bir şekilde iklim değişikliği konusuna değinilmemiştir. Sadece çevre konusundan sürdürülebilir kalkınma temelinde ve sektörel çalışmaların neden olacağı zararlardan korunması gereken bir unsur olarak bahsedilmiştir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 7996-8017).

2003 yılında I. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti döneminde *59. Hükümet Programı* kabul edilmiştir. 59. Hükümet Programı'nda çevre konusu ekonomik açıdan yatırım

ortamının iyileştirilmesi için korunması gereken, hava, ısı, su ve mineral gibi unsurlar açısından sermaye stoğu olarak değerlendirilen ve enerji politikasının temelinde korunması gereken unsur olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca çevrenin korunması için düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Ancak 59. Hükümet Programı'nda da herhangi bir şekilde iklim değişikliği konusuna değinilmemiştir. Sadece çevrenin korunması konusu üzerinde durulmuştur (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 8094-8118).

2007 yılında II. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti döneminde *60. Hükümet Programı* kabul edilmiştir. 60. Hükümet Programı'nda çevre konusunda önceki iki hükümet programlarına kıyasla daha geniş yer verildiği görülmektedir. Hükümet Programı'nda çevre politikasının temelinin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 56. Maddede de[80] belirtildiği gibi "Herkes sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkına sahiptir" ilkesine dayandırıldığı belirtilmiştir (TBMM, 1982). Ayrıca çevre konusunda biyolojik çeşitliliğin korunmasına, doğal kaynakların sürdürülebilir kalkınma temelinde yönetilmesine, su kaynaklarının verimli şekilde kullanılmasına, atık su ve tehlikeli atık gibi çevreyi korumaya yönelik çalışmaların ve geri dönüşüm çalışmalarının artırılmasına, erozyonla mücadele kapsamında ağaçlandırma çalışmalarının hızlandırılmasına değinilmiştir. Bunun yanı sıra 58. ve 59. Hükümet Programları'ndan sonra ilk defa AKP döneminde hazırlanan hükümet programlarında küresel ısınma kavramına yer verildiği görülmektedir. Küresel ısınma kapsamında başlatılmış olan enerji, ulaşım, tarım ve sanayi gibi sektörlerdeki çalışmalara ve ağaçlandırma çalışmalarına devam edileceği belirtilmiştir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 8242).

2011 yılında III. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti döneminde *61. Hükümet Programı* kabul edilmiştir. 61. Hükümet Programı'nda çevre konusuna çevreye duyarlı bir ulaşım sisteminin kurulması noktasında değinilmiş, çevreye yönelik düzenlemeler ve denetimlerin yapılabilmesi için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın kurulduğu ve atık su sorununun çevreye duyarlı bir şekilde çözümü için Su ve Kanalizasyon Altyapı Projesi'nin başlatıldığı belirtilmiştir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 8361-8362). Bunun yanı sıra AKP hükümetinin çevre konusunda uluslararası gelişmeleri takip etmesinden ve hava kirliliği ve CO_2 emisyonu sorunlarına karşı çalışmalar yürütülmesinden bahsedilmiştir. Ayrıca iklim değişikliği kavramı AKP hükümeti döneminde hükümet programları arasında ilk defa 61. Hükümet Programı'nda doğrudan kullanılmıştır. İklim değişikliği gibi çevresel sorunlara karşı hazırlıklı olmanın gerekliliğine vurgu yapılmış,

[80] Ayrıca bknz: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (TBMM, 1982)
https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf (Erişim Tarihi: 23.10.2019)

çevreci bir ulaşım sağlanması ve gürültü kirliliğin azaltılmasına yönelik çalışmaların yapılacağına değinilmiştir. Sera gazı emisyonlarına yönelik çalışmaların ulaşım sektörü temelinde takip edileceği belirtilmiştir. Bunun için elektrikli demir yollarının yaygınlaştırılacağı, atık yönetiminin geliştirileceği, eski araçların kullanımdan kaldırılmasına yönelik ve çevreye karşı zararın en aza indirilmesine yönelik çalışmaların yapılacağı belirtilmiştir (Resmi Gazete, 2011).

2014 yılında Ahmet Davutoğlu Hükümeti döneminde *62. Hükümet Programı* kabul edilmiştir. AKP iktidarının ağaçlandırılmaya yönelik çalışmalar yaptığı ve bunu geliştirmeye devam edeceği ifade edilmiştir. Ayrıca insan faaliyetlerinin çevre ve doğal kaynaklar üzerinde baskı yarattığı ve baskının artmasından dolayı bu soruna karşı politika çalışmalarının artırılacağı ve öncelik haline getirileceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, küresel ısınma, iklim değişikliği, sera gazı emisyonu ve hava kirliliği gibi konularda 61. Hükümet Programı'nda yer alan ifadelere 62. Hükümet Programı'nda da yer verilmiş ve bu sorunlara yönelik çalışmaların gittikçe geliştirileceği belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, 2014, s. 90-93).

2015 yılında Ahmet Davutoğlu Hükümeti döneminde *64. Hükümet Programı* kabul edilmiştir. 64. Hükümet Programı'nda insanların ortak yaşam alanını oluşturan çevrenin korunmasının temel önceliklerden biri olduğu, iklim değişikliği gibi çevresel sorunlara karşı hazırlıklı olmanın gerekliliği, su kaynaklarının kalitesini korumak için gerekli tedbirlerin alınacağı ve ağaçlandırmanın geliştirileceği gibi konulara değinilmiştir. Bir başka deyişle, bir önceki hükümet programında yer alan ifadelere benzer ifadeler kullanılmış ve çevrenin korunmasına yönelik yapılan çalışmaların geliştirileceği ve bu çalışmalara devam edileceği belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, 2015, s. 130-134).

2016 yılında Binali Yıldırım Hükümeti döneminde *65. Hükümet Programı* kabul edilmiştir. 65. Hükümet Programı'nda önceki Hükümet Programları'nda yer alan ifadelere benzer şekilde ifadelere yer verilmiştir. Ulusal sınırları aşarak küresel soruna dönüşen çevresel sorunların çözümünde hükümetin temel politikasının çevre haklarına saygı olacağı belirtilmiştir. Sera gazı emisyonlarına yönelik çalışmaların ulaşım ve diğer sektörlerde devam ettiği, iklim değişikliği konusunda uluslararası toplumun mücadelesine etkin bir şekilde katılmaya devam edileceği ve nitelikli bir kalkınmanın sağlanması için sürdürülebilir çevre yaklaşımının temel olduğu belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, 2016, s. 112-114).

2018 yılında Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti döneminde *2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı* yayınlanmıştır. Yıllık programda kalkınma politikalarının ekonomi, çevre ve toplum çerçevesinde gelişmesinden dolayı çevrenin korunması ve yeşil büyüme yaklaşımının benimsenmesi için politika ve çalışmaların hayata geçirildiği belirtilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2018, s. 287). Ayrıca Türkiye'nin iklim değişikliğine uyum sağlaması için kapasite geliştirmesinin gerekliliğine vurgu yapılmış, iklim değişikliğiyle mücadelede BM müzakereleri gibi uluslararası çalışmalara katılım gösterildiği ve Paris Anlaşması'na yönelik müzakerelere katılım gösterilerek, çalışmalardan doğabilecek tehdit ve kazanımların kesinleşmesinin beklenildiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, iklim değişikliğinden etkilenebilecek sektörlere yönelik bilinçlendirme çalışmalarının yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca çevre konusunda temel amacın, gelecek nesillere yaşanılabilir bir çevrenin bırakılması için ekonomik ve sosyal gelişmelerle birlikte toplumun çevre bilinci ve duyarlılığının artırılması, böylece çevrenin korunması olduğu belirtilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2018, s. 288).

2019 yılında Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti döneminde *2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı* yayınlanmıştır. Yıllık programda ilk olarak, iklim değişikliğinden kaynaklanan sorunların gelecek küresel ekonomiyi etkileyecek ciddi bir sorun olduğu ifade edilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019a, s. 4). Daha sonra programın belirli bölümlerinde iklim değişikliğine uyum sağlamaya yönelik çeşitli tedbirlere yer verilmiştir. Örneğin, önemli tarım ürünlerinin uygun alanlarda yetiştirilmesi için günümüzdeki iklim şartları yeniden değerlendirilerek ve gelecek iklim senaryoları da göz önünde bulundurularak yeni alanlar belirlenmesi, turizm aktivitelerinin yer aldığı kıyı alanların insan kullanımından kaynaklı ve iklim değişikliğinin de olumsuz etkilerinden dolayı baskı altında olduğu ve buna yönelik çalışmaların yapılması ve önlemlerin alınması konusundaki gerekliliğe vurgu yapılmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019a, s. 178-185). Şehirleşme konusunda afet riski, coğrafi özellikler ve tarihi değerlerin yanı sıra iklim değişikliği konusu da göz önünde bulundurulması gereken bir unsur olarak belirtilmiştir. Ayrıca iklim değişikliğine uyum konusunda Millet Bahçesi gibi yeşil alanların yapılacağı böylece yeşil alanların artırılmasına yönelik çalışmaların olduğu belirtilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019a, s. 334-335).

2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda olduğu gibi 2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nda da iklim değişikliğiyle mücadelede BM

müzakereleri gibi uluslararası çalışmalara katılım gösterildiğinden ve Paris Anlaşması sürecinden bahsedilmiştir. Türkiye'nin sektörel olarak iklim değişikliğine karşı stratejiler belirlediği, yeşil büyümeye ve emisyon artışının sınırlandırılmasına yönelik politikalar izlediği belirtilmiştir. Ayrıca ulusal ve bölgesel ölçekte iklim değişikliğine yönelik uyum stratejileri konusunda planlama, proje ve çalışmaların yürütüleceğinden bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra, yıllık programda çevre sorunlarıyla ilgili politikaların sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde hazırlandığı ve uygulandığı belirtilmektedir. Genel olarak, Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle iklim değişikliğinden en çok etkilenecek ülkeler arasında yer aldığına vurgu yapılmış ve Türkiye'nin iklim değişikliği konusunda uyum çalışmalarının geliştirilmesine yönelik bir gereksinim olduğundan ve buna yönelik çalışmalar hakkında bilgiler sunulmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019a, s. 353-355). Bir başka ifadeyle, iklim değişikliği konusu son yayınlanan yıllık programda bir sorun olarak değerlendirilmekte ve bu soruna karşı sektörel bazda önlemlerin alındığı, uluslararası platforma katılım gösterildiği özetlenirken Türkiye'nin iklim değişikliği gibi bir sorundan etkilenme potansiyelinin varlığı da kabul edilmektedir. Ancak genel olarak baktığımızda yıllık programda açıkça çevresel politikaların sürdürülebilir kalkınma temelinde hazırlandığı belirtilmektedir. Böylece iklim değişikliğine yönelik hazırlanan politikaların da çevresel olarak yaratacağı etkilere karşı önlemler haricinde sürdürülebilir kalkınma özelinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Hükümet Programları'nın yanı sıra, Türkiye'nin AKP iktidarı süresince çevre ve iklim değişikliği konusuna yönelik bütçe aktarımı da siyasallaşma/güvenlikleştirme bağlamında göz önünde bulundurulması gereken önemli bir faktördür. Bu çerçevede iklim değişikliği politikaları Çevre ve Şehircilik Bakanlığı koordinasyonluğunda yürütüldüğü için 2000'li yıllarda bakanlığa ayrılan bütçe incelendiğinde belirli miktarda ödenek ayrıldığı görülmektedir.[81] Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın 2012 yılındaki ödeneği 929.814.000 Türk Lirası iken 2019 yılındaki ödeneği 2.573.286.000 Türk Lirasıdır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019a, s.13). Ayrıca bakanlığın bir birimi olan Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, İklim Değişikliği ve Uyum Dairesi Başkanlığı gibi farklı birimleri kapsamaktadır ve bu birime 2019 yılında ayrılan ödenek ise 247.420.000 Türk Lirasıdır (Çevre ve Şehircilik

[81] Ayrıca bknz: Ödenek (A), Gelir (B) ve Finansman (F) Cetvelleri (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018). https://www.hmb.gov.tr/odenek-a-gelir-b-ve-finansman-f-cetvelleri Erişim Tarihi: 29.12.2019.

Bakanlığı, 2019a, s.17). Bunun yanı sıra, Katılım Öncesi Yardım Aracı[82]'nın ikinci döneminde 2014-2020 yılları arasındaki periyod için Türkiye çevre ve iklim konusundaki yatırımlarda kullanmak için 335 milyon € tahsis etmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019b). Böylece Türkiye'nin 2000'li yıllar süresince hem uluslararası hem de ulusal finans kaynaklarıyla çevre ve iklim değişikliği konusuna mali kaynak aktarımı yaptığı görülmektedir.

Bu tez çalışması kapsamında Devlet Planlama Teşkilatı'nın[83], Kalkınma Bakanlığı'nın[84] ve TC. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın[85] hazırladığı kalkınma planları iklim değişikliği konusu özelinde incelenecektir. Tez çalışmasının sınırlılıklarından dolayı temelde AKP döneminde hazırlanan Dokuzuncu, Onuncu ve Onbirinci Kalkınma Planları değerlendirilecektir. Ancak Türkiye'de iklim değişikliği politikalarını temelini oluşturması açısından *Altıncı Kalkınma Planı (1990-1994)*[86] ve *Sekizinci Kalkınma Planları (2001-2005)*[87] da önem taşımaktadır.

6. Ulusal Bildirim'de de belirtildiği üzere, çevre kirliliğiyle mücadelede sürdürülebilir kalkınma ilkesi temelinde doğrudan hedeflere yer veren ilk kalkınma planı Altıncı Kalkınma Planı olmuştur. Ayrıca 6. Ulusal Bildirim'de bu ilkenin önemi daha sonra iklim değişikliği konusunda hazırlanacak politikaların temelini oluşturacak olması şeklinde özetlenmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 98). Bunun yanı sıra, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)'nında ise iklim değişikliği konusundan ilk kez açıkça bahsedilmiştir.[88] UNFCCC'ye katılım sürecinde,

---

[82] Avrupa Komisyonu, Katılım Öncesi Aracı'nı AB aday ülkelerindeki çeşitli reformları finansal ve teknik açıdan ihtiya duyulan desteği sağlamak amacıyla tasarlamıştır (Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2017).

[83] 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye'de ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı hızlandırmak amacıyla kurulmuştur. Bunun sonucunda hükümetin belirlediği amaçların gerçekleştirilmesi için kalkınma planları hazırlanmaya başlanmıştır. İlk kalkınma planı ise Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1977)'dır. Günümüze kadar on bir kalkınma planı hazırlanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 98).

[84] Devlet Planlama Teşkilatı 2011 yılında Kalkınma Bakanlığı olarak yeniden düzenlenmiş, 2018 yılında ise Kalkınma Bakanlığı Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile birleştirilerek Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı adını almıştır (Milliyet, 2011a; Basın İlan Kurumu, 2018). Bunun yanı sıra tez kapsamındaki kalkınma planlarına T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın internet sitesinden ulaşılmıştır.

[85] Ayrıca bknz: Kalkınma Planları (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019b). http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ (Erişim Tarihi: 29.10.2019)

[86] Devlet Planlama Teşkilatı 1989 yılında Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)'nını hazırlamış ve TBMM'de kabul edilmiştir. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)'nında çevre ve korunmasına yönelik konulara yer verilirken herhangi bir şekilde iklim değişikliği konusuna yer verilmediği görülmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1989).

[87] Devlet Planlama Teşkilatı 2000 yılında *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)'nını* hazırlamış ve TBMM'de kabul edilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000a).

[88] Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)'da, sektörel olarak iklim değişikliğine katkıda bulunan sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik politika çalışmalarının yapılacağı ve bunun için

Türkiye'nin iklim sisteminin korunmasına yönelik üzerine düşen sorumlulukları, nüfus artışının getirdiği gereksinimleri göz önünde bulundurarak "ortak fakat farklılaştırılmış yükümlülükler" ilkesi temelinde sürdüreceği açıkça belirtilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000a, s. 189 ; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016, s. 98). Bunun yanı sıra, Türkiye ilk defa bir kalkınma planında iklim değişikliği konusuyla ilgili bir ihtisas komisyonu (İklim Değişikliği Özel İhtisas Komisyonu)[89] kurmuştur (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000b, s. 1; Talu, 2015, s. 334).

Devlet Planlama Teşkilatı 2006 yılında *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)'nı* hazırlamış ve bu plan TBMM'de kabul edilmiştir. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Türkiye'nin 2004 yılında UNFCCC'ye taraf olduğunu ve UNFCCC temelinde yükümlülüklerin yerine getirilmesi için öncelikle Türkiye şartları çerçevesinde sera gazı emisyonunun azaltımı için politika ve önlemlerin ortaya koyulabileceği bir Ulusal Eylem Planı hazırlanacağı belirtilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2006, s. 29, 74). Çevrenin korunması konusunda uluslararası yükümlülüklerin sürdürülebilir kalkınma ve "ortak fakat farklı sorumluluk ilkesi" temelinde karşılanabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca çevrenin korunmasına yönelik plan ve çalışmalara yer verilirken aynı zamanda çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik eğitim ve kamuoyu bilinçlendirme çalışmalarının da yapılacağı ifade edilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2006, s. 73-75). Bunun yanı sıra, AB uyum sürecinde çevrenin korunmasına yönelik politikalarda hukuki düzenlemelerde gelişmelerin olduğu ancak çevre konusunda hala düzenlemelere gereksinim olduğu belirtilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2006, s. 28).

Kalkınma Bakanlığı'nın 2013 yılında hazırladığı *Onunca Kalkınma Planı (2014-208)'nı*[90] da TBMM'de kabul edilmiştir. Onuncu Kalkınma Planı (20014-2018)'nda iklim değişikliği konusu nispeten geniş yer bulmuş, öncelikle küresel ölçekte nüfus artışı, şehirleşme ve tüketim alışkanlık çeşitlerindeki artışın yanı sıra iklim değişikliği,

---

enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik düzenlemelerin uygulanacağı belirtilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000a, s. 189).

[89]İklim Değişikliği Özel İhtisas Komisyonu, 2000 yılında *İklim Değişikliği Özel İhtisas Raporu* hazırlamıştır. Bu rapor ilgili bakanlıklar, meslek kuruluşları, kamu kuruluşları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının ortak çalışmaları sonucunda hazırlanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000b, s. 1). İklim Değişikliği Özel İhtisas Raporu, Türkiye'nin iklim değişikliğini göz önünde bulundurarak sektörel yatırımlarında, politikalarında, teknoloji konusunda ihtiyaç duyulan yasal ve kurumsal düzenlemelerden ve iklim değişikliği konusundaki bilimsel ve teknik değerlendirmelerden oluşmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000b).

[90] Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)'nında sektörel alanlarda çevre dostu yaklaşımların olduğu iş imkanları, gelir kaynakları ve teknoloji gelişimine yönelik fırsatların değerlendirilmesi ve *"yeşil büyüme"nin* hedeflenmesinden bahsedilmiştir. Böylece sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada yeşil büyüme kavramının temel alınacağı belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 137). Bir başka ifadeyle, hem temiz üretim ile çevrenin korunmasının sağlandığı hem de rekabet seviyesinin artırıldığı bir durumun mümkün olduğu belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 13)

çölleşme ve ormansızlaşma gibi sorunların varlığı, iklim değişikliğinin afet sıklığındaki artış ve gıda güvenliği şeklinde kendini göstermesiyle çevresel sorunların dünya gündeminde yer aldığı belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 13, 118). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) sürecinde sürdürülebilir kalkınma temelinde çevre çalışmalarının gelişme gösterdiği ve İklim Değişikliği Strateji Belgesi'nin hazırlanarak çevre politikasına yön veren bir çerçevenin geliştirildiği ifade edilmiştir. Böylece çevre kirliliğinin önlenmesi, emisyon kontrolü ve doğal kaynakların sürdürülmesine yönelik gelişmelerin olduğu belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 136). Türkiye'de iklim değişikliği gibi çevre sorunlarına karşı duyarlı politikaların kalkınma ilkeleri çevresinde yürütülmesin yönelik kurumsal yapı, mevzuat ve düzenlemelerin geliştirildiği belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 25). Ayrıca Türkiye'nin iklim değişikliği sorunuyla mücadele ve uyum çalışmalarının "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" ilkesi ve "göreceli kabiliyet" ilkesi temelinde sürdürdüğü ifade edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 137). Genel olarak, iklim değişikliğinin etkilerine karşı gerekli önlemlerin alınacağı ve çalışmaların yapılacağı ifade edilmiştir.

T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı 2019 yılında *On Birinci Kalkınma Planı'nı (2019-2023)* hazırlamıştır. On Birinci Kalkınma Planı'nda (2019-2023), küresel ölçekte iklim değişikliğinin etkilerinin hızlandığı, Paris Anlaşması çerçevesinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin taahhüt ve uyum seviyelerinin küresel hedefleri gerçekleştirme konusunda yetersiz kaldığı belirtilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019c, s. 10). Konut yapısı konusunda dayanaklı, güvenli ve sürdürülebilir gibi unsurların yanı sıra iklim değişikliğine dirençli olması ve şehirleşmede mekânsal yapılanma oluşturulurken iklim değişikliğinin göz önünde bulundurulması konusuna da vurgu yapılmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019c, s. 172-175). Çevrenin korunması konusunda etkin ve sürdürülebilir yönetiminin sağlanması ve çevre ve iklim dostu uygulamaların her alanda gerçekleştirilmesi ve toplumda çevre bilincinin artırılmasının temel amaç olduğu belirtilmiştir. Uluslararası alanda iklim değişikliği müzakerelerinin "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" ilkesi ve "göreceli kabiliyetler" ilkesi temelinde ve Niyet Edilmiş Ulusal Katkı çerçevesinde sürdürüleceği, ulusal imkanlar ölçüsünde sera gazı emisyonunun azaltımı konusunda sektörel olarak iklim değişikliğiyle mücadele edileceği ve iklim değişikliğine uyum için kapasite artırımının sağlanmasıyla ekonominin ve toplumun da iklim tehlikelerine dayanıklılığının artırılacağı ifade edilmiştir. İklim değişikliğine uyum sağlama sürecinde gerekli önlemlerin sağlanması

için bölgesel ölçekte de gereksinimlerin tespit edileceği ve çözüm önerileri olarak İklim Değişikliği Eylem Planları'nın hazırlanacağı belirtilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019c, s. 183).

Türkiye'nin coğrafi konumu özelliğinden dolayı iklim değişikliğinden en çok etkilenmesi beklenen ülkeler arasında yer aldığı bir kez daha bu kalkınma planında vurgulanmış ve sel, ani yağışlar, kuraklık gibi felaketlerin görüldüğü belirtilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019c, s. 12). Gelişmekte olan bir ülke konumunda olan Türkiye'nin iklim değişikliğine uyum ve sera gazı emisyon azaltım çalışmalarına ülkenin imkanları temelinde devam ettiği ve yeşil büyüme yönünde politika izlemeye çalıştığı ifade edilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019c, s. 24).

Hükümet Programlarında ve Kalkınma Planlarında çevre konusunu temelde sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilendiren AKP hükümeti iktidarlığında çevresel sorunlara karşı harekete geçen toplum söylemleri de ekonomik kalkınma söylemleriyle mi karşılaşmıştır? Bu soruya cevap bulabilmek için yukarıda özetlenen bazı çevre hareketlerindeki toplumun söylemine ve talebine karşılık AKP iktidarının nasıl bir söylem ve tutumda bulunduğu bazı söylemlerle örneklendirilecektir.

İlk olarak Cerattepe'de siyanürle altın aranmasına karşı çıkan ve bu durumu temelde çevre ve insan sağlığına karşı bir tehdit olarak algıyan Cerattepe halkının, Karadeniz bölgesindeki çevreci aktivistlerin ve gönüllü STK'ların direnişine karşı 2016 yılında Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu'nun maden işletilmesinin gerekliliği ve ekonomiyi vurguladığı açıklamaları şu şekildedir:

> (...) Biz burada çevre ve ormanı korumak için her şeyi yaptık. Bundan daha güzeli olamaz diye düşünüyoruz. Varsa başka tedbir olması gerekiyorsa alırız. (...) Biz Türkiye'de maden çıkartılması için teşvik ediyoruz. Ben madenciliğe karşı değilim. Ama vahşi madenciliğe karşıyım. Ona müsaade etmiyoruz. Çevreyi tahrip edilmeyecek şekilde madenlerin çıkarılması işlenmesi gerekir. Türkiye'nin ekonomisi açısından önemlidir (Odatv, 2016).

Bunun yanı sıra, 2016 yılında dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun Cerattepe'de yaşanan gelişmeleri yakından takip ettiğini belirten söylemlerinde de ekonomiye katkının vurgulandığı ve gösteri yapan kişilerin amaçlarının farklı bir noktaya çekildiği görülmektedir:

> Bu ülkenin havasını suyunu taşını toprağını hep beraber koruyacağız. Aynı şekilde ülkenin doğal kaynaklarının ekonomiye katkı sağlaması için çalışacağız. Bunlar birbiriyle çelişen konular değil. (...) Bütün bu teminatlara ve doğal

> zenginliğimizin korunması için aldığımız tedbirlere rağmen birileri 'siz hangi tedbirleri alırsanız alın biz zenginliklerimizin yer altında kalmasını istiyoruz' derse bunu da hoş karşılamamız mümkün değildir. Hele hele buradan hareketle, birtakım illegal gösteriler yapılmaya devam edilirse, birtakım yanlış uygulamalar içine girilirse Artvin'de de Türkiye'nin her yerinde de kamu düzeni kesinlikle muhafaza edilecektir (NTV, 2016).

İkinci olarak, Akkuyu Nükleer Santrali'nin temel atma töreninden önce Mersin Valiliği bölgede nükleer santrali protesto etmek isteyen nükleer karşıtı kesime karşı eylem yasağı getiren bir açıklama yayınlamıştır:

> Toplanma, basın açıklaması, stand açma, açlık grevi, oturma eylemi, anma toplantısı, bildiri dağıtma, çadır kurma vb. her türlü etkinlik ile ilimizden ve çevre illerden protesto amacıyla gelecek olan grupların Büyükeceli Mahallesine gidişleri/girişleri Valilik Makamının 02.04.2018 tarih ve 2018/1419 sayılı olurları ile 03.04.2018 günü saat 19.00'a kadar yasaklanmıştır (Gazete Duvar, 2018a).

Bunun yanı sıra, AKP'nin Mersin İl Genel Meclis üyesi İbrahim Gül nükleer santrallerle ilgili yaptığı basın açıklamasında çevrecilerin halkı yanlış bilgilendirdiğini belirterek *"Dünyadaki en temiz enerji kaynağı nükleer santraller. Bunların dumanı yok, isi yok"* ifadelerini kullanmıştır (Milliyet, 2011b).

Üçüncü olarak, Gezi Parkı eylemlerine karşı Recep Tayyip Erdoğan'ın ilk tepkisinde eylemleri ciddiye almadığı görülmekte ve alınan kararın ne olursa olsun uygulanacağı yönünde olduğu görülmektedir: *"İşte birileri geliyor, Taksim Meydanı'nda yok Gezi Parkı şöyle olmuş, böyle olmuş, gösteri yapacaklar şudur budur vesaire. Ne yaparsanız yapın. Biz kararı verdik. Verdiğimiz gibi bunu işleyeceğiz"* (BBC, 2019). Daha sonra eylemler geliştikçe ve büyüdükçe Erdoğan'ın eylemleri dikkate almaya başladığı, ancak eylemlerin çevreyi bahane ederek başka bir amaç için kullanıldığını ifade ettiği görülmektedir:

> Samimiyetle ve tekraren ifade ediyorum; bu ülkede herkesin görüşlerini özgürce ifade etme hakkı vardır. Bu ülkede herkesin demokratik sınırlar içinde, hukuk çerçevesinde tepkisini ortaya koyma, mitingini yapma hakkı vardır. Ancak hiç kimsenin hukuksuzca, demokrasi dışı eylem yapma, işgal eylemi yapma, esnafa, çevrede oturanlara, yoldan geçenlere zarar verme hakkı yoktur. Hele hele hiç kimsenin ağaçlar kesiliyor bahanesiyle ortaya çıkıp, Türkiye'de gerilimi arttırmaya hiç hakkı yoktur (Sabah, 2013).

Gezi Parkı eylemlerinde kolluk kuvvetlerinin şiddete başvurması ve bu şiddetin giderek artması, toplumun talebinin hükümet tarafından yeterince dikkate alınmamış olması ve amacın çevre olmadığının ima edilmesi gibi olayların ardından bu eylem tüm

Türkiye'ye yayılmaya başlamıştır. Bunun karşılığında Erdoğan bu eylemin diğer şehirlere yayılmasıyla eylemin amacının çevre olmadığının anlaşıldığını ve kendi partisinin hedef alındığını ifade etmiştir: *"Peki Taksim Gezi Parkı'nda 15 tane ağaç söküldü de ona yönelik gösteri yapanlar Ankara'da niçin bu olaylar oldu? İzmir'de, diğer illerde neden oldu? Dert başkaydı. Dert, sandıkta AK Parti'yi deviremeyenler, bu yollara başvurarak ülkeyi karıştırmak istedi"* (Hürriyet, 2013).

Dördüncü olarak, Validebağ Korusu'ndaki direnişte Üsküdar Belediyesi'nin AKP üyesi olan belediye başkanı Hilmi Türkmen yaptığı bir açıklamada eylemde bulunan kişilerin amaçlarının çevre olmadığını belirtirken, bu konuyu din ile de ilişkilendirdiği görülmektedir:

> Bunlar sahtekar çevreciler, bunlar Çamlıca Camii'ne de karşı çıktılar. Bunların menfaatlerine dokunduk. 10 yıldır bedava bizim bu alanımızı otopark olarak kullanıyorlardı. Ne çevreciliği? Otoparkını ellerinden alıyoruz. Bu milletin malını sen otopark olarak kullanamazsın. Otoparkları elden gidiyor; bir de cami olunca, ezan olunca bunlar değişiyor. Vatandaşın talebiyle tapulu arsamızı ruhsatlı cami yapıyoruz (Hasasu, 2014).

Son olarak, Yırca Köyü'nde köylü halkın termik santrale, inşası durumunda temel geçim kaynaklarını kaybedecekleri gerekçesiyle karşı çıkmasına karşılık AKP Manisa Milletvekili Uğur Aydemir yaptığı açıklamada ağaçların termik santral inşası gibi bir amaç uğruna kesildiğini ifade ettiği ve ekonomik geçim kaynağını korumaya çalışan köylü halkı provokatör olarak nitelediği görülmektedir: *"6 bin ağacı sadece kesmek için değil, termik santral kurmak için kesiyoruz. Provokatörler, zeytin ağacını bahane edip Soma'yı tekrar karanlık günlere taşımak istiyor"* (Cumhuriyet, 2014). Bunun yanı sıra, köylü halkın sorunlarını anlatabilmek için bir umutla ulaşmaya çalıştığı Soma Kaymakamı köylülerle bir araya geldiği toplantıda termik santralin iptal olmaması olasılığı karşılığında köylü halka ne istediğini ve ne yapacaklarını sormuş, köy halkı ise 'sonuna kadar direneceklerini' belirtmiştir. Bunun karşılığında kaymakam *"Provokatör. Direneceğiz diyor. Devlete karşı geliyor. Provokatör. Neden? Kim size diyorsa devlete karşı çıkın, provokatörlük yapıyorsunuz"* sözlerine yer vermiştir (Kızıl, 2016). Böylece tek amaçları hayatta kalmalarını sağlayan temel geçim kaynakları olan zeytin ağaçlarını korumak olan köylü halkı bir kaymakam tarafından kışkırtıcılık eyleminde bulunduğu şeklinde etiketlenmiştir.

Buraya kadar öncelikle Türkiye'deki toplumun çevresel tahribatlara karşı verdiği tepkiler ve söylemleri, çevresel sorunlar ile güvenlik arasındaki kurdukları ilişkiyi, daha sonra AKP hükümetinin 2000'li yıllar süresince iklim değişikliği politikaları temelinde

uluslararası diplomasi sürecindeki söylemleri ve yaklaşımları, ulusal ölçekteki politikaları, hükümet programları, kalkınma planları ve toplumun kendisine tehdit olarak algıladığı çevresel sorunlara karşı verdiği tepkilere hükümetin nasıl karşılık verdiği özetlenmiştir. Kısacası, Türkiye'deki çevre ve güvenlik ilişkisi önce toplumsal söylemlerle, daha sonra da hükümet söylemleriyle aktarılmaya çalışılmıştır.

4.4 Değerlendirme

Türkiye 2002 yılından günümüze, yani 2019 yılına kadar tek parti iktidarıyla yönetilmiştir. 2002 yılında iktidara gelen AKP hükümetiyle Türkiye'de ilk yıllarda siyasi ve ekonomik istikrarın da geldiğini söyleyebiliriz. Daha sonrasında ekonomide neoliberal politikalar ve üretimsizliğin bir sonucu olarak dışa bağımlılık ortaya çıkmış, bu durum da beraberinde ekonomik sorunları biriktirerek günümüze kadar getirmiş ve son olarak 2018 yılında döviz krizi, işsizlik ve yüksek enflasyon olarak patlak vermiştir. Diğer yandan, zaman içerisinde Türkiye'de ekonomik büyüme, nüfustaki artış, şehirleşmedeki artış gibi konular enerjiye talepteki artışı da kaçınılmaz kılmıştır. Türkiye'de artan sera gazı emisyonuna katkıda bulunan sektörlerin temelini de enerji sektörünün oluşturması enerjiye olan talebin boyutunu göstermektedir. Ayrıca tarım, endüstrileşme ve atık sektörlerinin de göz ardı edilmeyecek şekilde sera gazı emisyonunda etkili olduğu oldukça açıktır. Bunun sonucunda Türkiye'de iklim değişikliği etkisini sıcaklık artışı, yağışlarda belirsizlik ve aşırı hava olaylarındaki artış şeklinde hissetmektedir. Bir başka ifadeyle, Türkiye iklim değişikliği gibi bir çevresel sorunun gerçekliğiyle karşı karşıyadır.

Enerji sektöründeki talep AKP hükümetini yenilenebilir enerji haricinde termik santral, hidroelektrik santraller ve nükleer enerji santrallerine de başvurarak yeni seçenekler oluşturmaya yöneltmiştir. Ayrıca neoliberal politikaların bir getirisi olarak maden sahalarını özelleştirme ile yabancı yatırımcılara açma girişimleri sonucunda maden çalışmalarına yönelik girişimler beraberinde toplumsal tepkiyi de getirmiştir. Çünkü toplum maden çalışmalarının ekolojik sisteme, insan sağlığına ve geçim kaynaklarına zarar vereceği düşüncesiyle hareket etmektedir. Böylece 2000'li yıllar boyunca Türkiye'de zaman zaman çevre hareketlerinin sivil toplumun ve STK'ların katılımıyla desteklendiği de görülmektedir.

Türkiye'de 2000'li yıllarda toplum bazında çevre bilincinin her geçen yıl artarak geliştiği görülmektedir. Çevresel tehdidin bulunduğu konuma göre köylü halkın, çevreci

gönüllü insanların, STK'ların ve yerel otoritelerin zaman zaman çevre hareketleri oluşturarak çevresel tahribatlara tepki verdiği görmekteyiz. Bergama ve Cerattepe örneklerinde de görüldüğü üzere, maden çalışmaları topluma hükümet tarafından istihdam olarak sunulmakta, ancak yerel halk maden çalışmalarını çevreye, yaşam koşullarına, sağlıklarına ve geçim kaynaklarına tehdit olarak değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra, Akkuyu Nükleer Santrali, hükümet çalışmalarında alternatif temiz enerji olarak yer bulurken, toplum atık suyun yayacağı radyasyonun tüm canlıların yaşamına tehdit oluşturacağı, tarihteki örneklerinde olduğu gibi bir hatada çevre ve insanın tahribatına neden olacağı ve bölgedeki halkın geçim kaynağını oluşturan tarımsal alanları da etkileyerek insanların ekonomik gelirlerine tehdit oluşturacağı düşüncesiyle hareket ederek nükleer santrali çevreye, insana ve ekonomilerine bir tehdit olarak değerlendirmektedir. AKP hükümeti tarafından sunulan bir diğer alternatif enerji kaynağı olan termik santraller de Yırca Köyü ve Çırpılar örneğinde görüldüğü üzere, toplum tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Yırca Köyü'nde köylünün tek geçim kaynağı olan zeytinlik alana termik santral inşasının yapılmasına onay verilmesiyle, köylü halk termik santrali tamamen ekonomik gelir kaynaklarına tehdit olarak algılamaktadır.

Çırpılar'da ise yerel otoriteyi oluşturan muhtar öncülüğünde toplum, termik santrali hava kirliliğine neden olmasının yanı sıra bölgedeki insanların sağlıklarına ve geçimlerini sağladıkları tarım arazilerine tehdit olarak algılamaktadır. Son olarak, Türkiye'de nüfus artışı ve şehirleşmedeki artış gibi unsurlar betonlaşmanın da artmasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Türkiye'de toplum ağaçların katledilerek yeşil alanın azalmasına karşı tepkisi göstermeye başlamıştır. Gezi Parkı ve Validebağ direnişi, toplumun temelde betonlaşmaya karşı yeşili savunduğu eylemleri temsil etmektedir. Validebağ direnişinde doğayı koruma hakkına vurgu yapılarak, aslında toplumun söyleminde temelde çevreye karşı bir tehdit olduğu ve buna karşı tepki gösterildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, Gezi Parkı eylemlerinin başlangıcında, yeşil alanın korunmasına yönelik söylemlerin yer alması, ağaç, toprak, orman, park gibi doğanın bir parçası olan unsurların korunmasına yönelik bir tepki olduğunun ifade edilmesi, Gezi Parkı'ndaki çalışmaların aslında toplum tarafından çevreye karşı bir tehdit olarak algılandığını göstermektedir.

Çevre hareketlerindeki söylemler toplumun çevresel tahribatlara karşı sessiz kalmadığını, çevreye, ekonomik kaynaklarına ve sağlıklarına bir tehdit olarak değerlendirerek buna karşı bir tepki verdiklerini göstermektedir. Böylece Türkiye'de

toplum 2000'li yıllarda çevresel sorunları kendilerine yönelik tehdit olarak değerlendirirken, bu sorunları basın ve sosyal medya aracılığıyla görünür kılmış ve bu şartların acilen değişmesi için protestolar yapmışladır. Böylece toplum burada bir çevresel sorunu ekonomilerine veya yaşam alanlarını oluşturan çevrenin varlığına yönelik bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Çünkü geçim kaynaklarını kaybetme, çevrenin tahribatıyla yaşam alanlarının bozulması ve sağlıklarının tehlikeye girdiği düşüncesi toplum tarafından yaşamsal tehdit olarak algılanmış ve sınıflandırılmıştır.

Bu tez kapsamında, toplumdaki çevresel sorunlara yönelik söylemlerin yanı sıra hükümetin de çevresel sorunlardan birisi olan iklim değişikliğine karşı söylemleri incelenmektedir. Küresel bir çevre sorunu olan iklim değişikliği uluslararası sistemdeki farklı coğrafyalarda farklı şekillerde etkisini gösterirken Türkiye'de de etkisinin hissedilmeye başlandığı, özellikle aşırı hava olayları ve aşırı sıcaklarla etkili olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca gelecek yıllarda Türkiye'nin iklim değişikliğinden etkilenmesinin de kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Ancak buna rağmen Türkiye'de sera gazı emisyonlarında artışın devam ettiği gözlemlenmektedir. Ayrıca kömür ve linyit yakıtlı termik santrallerin çoğaltılması çalışması hali hazırda artan sera gazı emisyonuna daha çok katkı sağlayacaktır. Bu yüzden Türkiye'nin iklim değişikliğinden etkilenecek bir ülke konumundayken sera gazı emisyonundaki artışlar ve bu artışı daha da artıracak olan enerji çalışmaları bir çelişki teşkil etmektedir.

Peki bu çelişkilere rağmen Türkiye iklim değişikliğini nasıl algılamaktadır? Bir başka ifadeyle, iklim değişikliğini ciddiye alıp bir sorun olarak görüp, politika çalışmaları yürütmekte midir? Yoksa ciddi bir sorun, aciliyet gerektiren bir konu olarak güvenlik sorunu şeklinde mi algılamaktadır? Ya da herhangi bir politika yürütülmesinin gerekli görülmediği siyasal alanın dışında tutulmasını savunduğu bir konu olarak mı değerlendirmektedir? Bu sorulara cevap ararken yukarıda detaylı bir şekilde anlatılan resmi söylem, program ve planlara dayanarak yaptığımız değerlendirmeyi şu şekilde özetleyebiliriz:

Türkiye uluslararası müzakerelerde 1992 yılında UNFCCC kapsamında yer aldığı gruplandırmadan kurtulmak ve mali desteklerden faydalanmak amacıyla uzun yıllar bunun için mücadele etmiştir. Bu yüzden UNFCCC'ye ve Kyoto Protokolü sürecine geç adapte olmak durumunda kalmış ve diğer ülkelerin sahip olduğu yükümlülüklerin dışında kalmıştır. Böylece Türkiye'nin 2020 yılına kadar herhangi bir azaltım yükümlülüğü mevcut değildir. Nihayet 2001 yılında COP 7'de Türkiye'nin özel durumu ve koşulları tanımlanmış ve bundan sonraki konferanslarda da bu durum teyit edilmeye

devam etmiştir. Türkiye 2015 yılına kadar uluslararası müzakerelerde daha çok özel durum ve koşullarının sağlanması konusuyla ilgilenmiş ve bu kapsamda iklim değişikliğiyle mücadelede kendisine sağlayabileceği finansal, teknolojik ve kapasite geliştirici fonların önemine vurgu yapmıştır. Bu yüzden sera gazı emisyon azaltım hedefinden de mahrum kalmıştır.

2015 yılında Paris Anlaşması ile yeni bir müzakere sürecine girilmiştir. Bu yeni dönemde Türkiye gelişmiş ülke olarak nitelendirildiği için yeniden gerekli mali desteği alamayacağı konusundaki tereddütlerini öne sürerek Paris Anlaşması'nı imzalamıştır. Ancak Paris Anlaşması hala TBMM'de onaylanmayı beklemektedir. Çünkü Türkiye şu anki koşulların kendi aleyhine bir durum olduğunu ve gelişmekte olan bir ülke olarak iklim değişikliğiyle mücadelede finansal desteğe ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Buraya kadar Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadele sürecinde uluslararası müzakerelere etkin bir şekilde katıldığını ve menfaatini düşünerek hareket ettiğini söyleyebiliriz. Böylece Türkiye küresel bir sorun olan iklim değişikliğiyle mücadele edilmesinin gerekliliğinin farkında olarak kendisine UNFCCC Sekreteryası'na 2030 yılı için sera gazı emisyonunu %21 oranında artıştan azaltım sözünü sunmuştur.

Türkiye'nin uluslararası müzakereler sürecinde iklim değişikliğini bir sorun olarak görerek, politika ve projelerin yürütüldüğü ve daha iyi çalışmaların yapılabilmesi için daha fazla harcamaya yani mali desteğe ihtiyacı olduğunu belirtirken aslında iklim değişikliği konusunu siyasal alanda değerlendirildiği görülmektedir. Ancak bu noktada bir eleştiri getirecek olursak, Türkiye uzun yıllar uluslararası müzakerelerde fonlama sorununa takılı kalmış ve yalnız bir politika izlemiştir. Bunun sonucunda Türkiye'nin, sera gazı emisyonunu azaltım ve iklim değişikliğine uyum konularında hedef belirlemede diğer ülkelere kıyasla geriden geldiği görülmektedir. Özellikle Paris Anlaşması'nı onaylamayan sadece birkaç ülke arasında yer alan Türkiye'nin, iklim değişikliğiyle mücadelede ne kadar kararlı ve istekli olduğu tartışmaya açık bir konu olarak değerlendirilebilir.

Türkiye, uluslararası müzakerelere katılırken UNFCCC Sekreteryası'na düzenli olarak sunmakla yükümlü olduğu Ulusal Bildirimler'de Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelede ne durumda olduğunu genel bir çerçeve çizerek bildirmektedir. Bu Bildirimlerin ilkinden sonuncusuna, yani yedincisine kadar, Türkiye'nin iklim değişikliği sorununa karşı bakış açısında ve çalışmalarında gelişimlerin olduğu söylenebilir. Türkiye'nin sektörel olarak iklim değişikliği politikalarına sahip olduğu ve temelde sürdürülebilir kalkınma için çevre açısından önemli bir unsur olduğu

belirtilmiştir. Bir başka ifadeyle Birinci Ulusal Bildirim'de iklim değişikliğiyle mücadelede hazırlanan politikaların öncelikli hedefi çevrenin sürdürülebilirliğini sağlamak ya da iklim değişikliğiyle mücadele etmek olmadığı anlaşılmaktadır. Beşinci, Altıncı ve Yedinci Ulusal Bildirimler'de iklim değişikliğiyle mücadele konusunda daha fazla bilinçlenmenin sağlandığı ve hızlandırılmış bir şekilde çalışma ve projelerin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu Bildirimler temelde bize Türkiye'nin iklim değişikliği sorunu karşısında ne durumda olduğunun ve neler yaptığınının genel çerçevesini çizmesi açısından önemli bir değerlendirmedir. Bildirimlerden de anlaşılacağı üzere Türkiye iklim değişikliğini ve etkilerini bir sorun olarak görmekte ve buna yönelik sektörel alanlarda politikalar yürütmekte, planlama ve projeler yapmaktadır. Böylece iklim değişikliği konusu kamuoyunu bilinçlendirme çalışmaları ve uluslararası müzakerelere katılım süreçleriyle açık ve görünür kılınmaya çalışılmakta ve bundan kaynaklanan bir sorumluluk algısı oluşmaktadır.

Türkiye, 2010 yılında yayınladığı İDES belgesi, iklim değişikliğini bir sorun olarak nitelerken aynı zamana politika çalışmalarının yürütülmesi ve önlemlerin alınması gerekliliğine de vurgu yapması açısından önemlidir. Bu belge Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarının temeli olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu belge Türkiye'ye iklim değişikliğiyle mücadelede nasıl bir yol izleyebileceğini özetlemektedir diyebiliriz. Türkiye, 2011 yılında yayınladığı İDEP belgesi ile de iklim değişikliğiyle mücadelede yürütülmesi gereken eylemlere değinmektedir. 2012 yılında yayınlanan Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı'nda ise, iklim değişikliğiyle mücadele haricinde uyumun da etkili bir yöntem ve önemli bir faktör olduğu ön plana çıkarılmakta, iklim değişikliğinin Türkiye'ye bir tehdit olduğu belirtilmekte ve genel olarak iklim değişikliği sorunu diğer çalışmalarda olduğu gibi sürdürülebilir kalkınmaya dayandırılmaktadır. Ulusal ölçekte Türkiye'nin önemli politika belgeleri olan bu üç belgede genel olarak iklim değişikliğinin bir sorun olarak nitelendirildiği, kamusal harcamaların ayrılmasını gerektiren eylem ve planların olduğu, bu soruna karşı önlemlerin alınması ve politikaların uygulanmasının gerekliliği ifade edilmektedir. Böylece bu belgeler hem Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarının temelini oluşturması hem de daha fazla eylem ve projelerin yapılmasını teşvik etmesi açısından önemlidir. Bunun sonucunda Türkiye'nin iklim değişikliğini bir tehdit olarak tanımlarken aynı zamanda siyasal alan alana taşıdığı bir sorun olarak değerlendirdiğini ve buna yönelik çalışmaların yürütüldüğünü belirtebiliriz.

Waever (Waever, 2003, s. 12)'in de belirttiği gibi, bir sorunun açık görünür kılınması, bu konu hakkında kararların verilmesi ve bunun sonucunda bir sorumluluğun ortaya çıkması bizi sorunun siyasallaşmasına götürmektedir. Böylece, hem siyasi liderlerin, örneğin, Çevre ve Şehircilik Bakanı Murat Kurum ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın söylemlerinde hem de son dönem hükümet programları ve kalkınma planlarında görüldüğü üzere, Türkiye iklim değişikliğini bir sorun olarak görmekte, çalışmalar yürütmekte, politikalar geliştirmekte ve kamusal harcamalar yapmaktadır. Bir başka ifadeyle, AKP hükümeti iklim değişikliğini görünür kılarken üzerinde çalışmaların yürütülmesi gerektiği bir konu olarak da değerlendirmektedir.

Diğer yandan, AKP döneminde ilk iki hükümet programında iklim değişikliğinden bahsedilmediği, geriye kalan hükümet programlarının iklim değişikliğine karşı çalışmaların yürütüldüğü, bunun için temelde sera gazı emisyonunu azaltıcı çalışmalara yer verildiği ve uluslararası müzakere süreçlerine katılım gösterildiği ifade edilmiştir. Çevre konusunun temelde sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilendirildiği görülmektedir. İklim değişikliği ve küresel ısınma konuları ise bir tehdit olarak ifade edilmemekte ancak mücadele edildiğine yönelik ifadelere yer verilmesinden dolayı önlem alınması gereken bir sorun olarak algılandığı anlaşılmaktadır.

AKP hükümeti süresince Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na mali kaynak aktarımı olduğu görülmektedir. Böylece şehirciliğin yanında iklim ve çevre gibi unsurları da kapsayan bakanlığa yönelik bir bütçenin varlığı söz konusudur. İklim değişikliğiyle mücadelede bir diğer vurgu ise bu konuda toplum bilincinin sağlanmasına yönelik çalışma ve projelerin olduğu yönündedir. Özellikle 2019 yılında yayınlanan son yıllık programda Türkiye'nin iklim değişikliğinden etkileneceğine yönelik ifadelere yer vermesi, ulusal ve bölgesel ölçekte önlem ve politikaların geliştirileceğinin belirtilmesi ve sektörel olarak uygulanacak tedbirlerden nispeten detaylı bahsedilmesi Türkiye'nin iklim değişikliği konusunu bir sorun olarak algılamaya başladığı ve hem ulusal hem de uluslararası ölçekte buna yönelik çalışmaları yürütmeye çaba gösterdiği anlaşılmaktadır.

AKP hükümeti döneminde şu ana kadar 3 adet Kalkınma Planı hazırlanmış ve sunulmuştur. İklim değişikliğinin Kalkınma Planlarındaki yeri Sekizinci Kalkınma Planı'na dayanmaktadır. Kalkınma Planlarında genel olarak ulusal ve bölgesel ölçekte iklim değişikliğine uyum konusunda çalışmaların yürütülmeye çalışıldığı ve daha fazla çaba sarf edilmesi gerektiğine yönelik bir vurgu olduğu görülmekte, uluslararası ölçekte ise Türkiye'nin UNFCCC gibi uluslararası bir sözleşmeye taraf olduğuna ve uluslararası müzakerelere katılım göstermeye önem verdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye

“ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” ilkesini ve ülke imkanlarının mümkün kıldığı ölçüyü temel almakta ve hem hükümet programlarında hem de kalkınma programlarında bu unsurları vurguladığı görülmektedir. Böylece Türkiye Kalkınma Programları’nda iklim değişikliğini konut, şehirleşme ve turizm gibi alanlarda göz önünde bulundurulması gereken bir unsur olarak değerlendirmekte ve Türkiye’nin iklim değişikliğinden etkilenme potansiyelinin olduğunu da kabul ettiği görülmektedir. Böylece Türkiye’nin iklim değişikliğini hem sektörel açıdan önlemlerin alınması, uyum sağlanması hem de düzen oluşturulurken göz önünde bulundurulması gereken bir etken ya da sorun olarak gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca Dokuzuncu Kalkınma Planı’nında İklim Değişikliği Strateji Belgesi’nin hazırlanacağını belirtirken Onuncu Kalkınma Planı’nda bu belgenin hazırlandığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, hem Onuncu hem de On Birinci Kalkınma Planı’nda bölgesel ölçekte eylem planlarının hazırlanmasının gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Böylece Türkiye’nin zaman içerisinde iklim değişikliğine karşı önlemlerin alınması ve uyumun sağlanması için çalışma, proje ve politikaları hazırladığı görülmektedir.

Tez kapsamında incelenen çalışmalarda genel olarak iklim değişikliğinin Türkiye tarafından bir sorun olarak benimsendiği, iklim değişikliğiyle mücadelenin bu konuyu görünür kıldığı, bu konu hakkında karar verilmesine yönelik çalışmalar yürüttüğü, kamusal harcamalar yaptığı hatta sırf mali harcamalar konusundan dolayı uluslararası müzakereleri geriden takip edip Paris Anlaşması’nı onaylamadığı görülmektedir. Böylece Türkiye’nin iklim değişikliği konusunu 2002-2019 yılları arasında tek parti yönetimi olan AKP yönetimi altında zaman içerisinde ulusal ölçekte siyasal alana taşıdığı, politika ve çalışmalar yürüttüğü görülmektedir.

Hükümet seviyesinde AKP hükümeti çevresel sorunlardan birisi olan iklim değişikliğini siyasallaştırırken toplumun güvenlik sorunu olarak algıladığı çevresel sorunları ve toplumun söylemlerini nasıl değerlendirmektedir? AKP hükümeti Cerattepe eylemlerine karşılık verdiği söylemlerinde madenciliği desteklediklerini, bunu yaparken çevreyi gözettiklerini belirtmiş ve maden çalışmalarına ekonomik açıdan önemli olduğunu ifade etmiştir. Böylece toplumun çevreye ve sağlıklarına tehdit olarak algıladığı bir sorunu hükümet yetkililerinin ekonomik kaynak olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, Akkuyu Nükleer Santrali yaşamlarına ve geçim kaynaklarına tehdit olarak gören insanların tepkilerini göstermek için başvurduğu protesto etkinliğine Valilik tarafından engel getirilmesi, nükleer santralin sadece temiz

enerji açısından değerlendirilmesi, yine hükümet tarafından toplum söylemlerinin göz önüne alınmadığını göstermektedir.

Yırca Köyü'nde köylü halkın temel geçim kaynağına tehdit olarak gördüğü termik santral inşasına hükümet yetkililerinin zeytin ağacını bahane ederek başka bir amaçlarının olduğunu ima etmesi ve köylü halkı 'provokatör' olarak nitelemesi, yine hükümetin bir toplum söylemini dikkate almadığının ve aslında çevresel amaçla yapılmadığına olan bir düşünce şekline sahip olduğunun göstergesidir. Buna benzer düşünce şekli 2013 yılında Gezi Parkı eylemlerine karşı var olmuştur. Hükümet yetkililerinin Gezi Parkı eylemlerinde kullandığı söylemler ilk başta eylemi dikkate almadığının ve bu tepkinin bir öneminin olmadığı yönünde olmuş, daha sonra söylemler ağaçların bahane edildiği ve aslında arka planda başka amaçların olduğu şeklinde değişmiştir. Böylece temelde çevreci bir hareket olarak ortaya çıkan Gezi Parkı'nda hükümet toplumun söylem ve isteklerini dikkate almamış ve daha sonrasında sürekli olarak bunun bir çevreci hareket olmadığını nitelemiştir. Son olarak, Validebağ Korusu'nda toplumun yeşil alanın korunmasına yönelik tepkisine karşılık ise, hükümet yetkilileri bu direnişin çevre amaçlı olmadığını belirtmiş ve bu konuyu din ile ilişkilendirme eğiliminde bulunmuştur.

AKP hükümeti çevre hareketleriyle toplumun söylemlerini ifade etmesine karşılık genel olarak bu söylemlerin çevre amaçlı olmadığına yönelik söylemlere yer vermiştir. Bunun yanı sıra, toplumun tehdit olarak değerlendirdiği konulara hükümetin ekonomik açıdan yaklaştığı söylemlerde de görülmektedir. Böylece AKP hükümeti, toplumun söylemlerini genel olarak devletin ilgi alanına dahil etmemiş, siyasi bir tartışma ya da bu konular hakkında kararların alınmasını gerektiren bir alana taşımamıştır.

Özet olarak, Türkiye iklim değişikliği sorununu görünür kılarak, politika, çalışma ve projeler yürüterek ve kamusal harcamaların yapıldığı bir alan haline getirerek bu çevre sorununu siyasallaştırmıştır diyebiliriz. Burada iklim değişikliği sürdürülebilir çevrenin sağlanmasından ziyade sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilendirilmektedir. Bunun yanı sıra, iklim değişikliğini bir tehdit olarak değerlendirirken bunu acil önlemlerin alınmasını gerektiren ve öncelikli bir güvenlik sorunu olarak görmemektedir. AKP hükümeti 2000'li yıllar boyunca çevresel sorunlardan birisi olan iklim değişikliğini siyasallaştırırken toplumun güvenlik sorunu olarak algıladığı çevresel sorunları ise siyasi alanın dışın tutmuştur.

BÖLÜM V

SONUÇ

Bu çalışmanın temel konusu, hükümet söylemlerinde 20002-2019 yılları arasında, tek parti yönetimi altında Türkiye'nin çevre sorunlarından birisi olan iklim değişikliği sorununu algılama şeklini, toplum söylemlerinde toplumun çevresel sorunlarını algılama şeklini ve toplumun çevresel sorunlara karşı söylemine karşılık hükümetin bu söylemleri algılama biçimini Kopenhag Okulu çerçevesinde incelemektir. Bu çerçevede, öncelikle Uluslararası İlişkiler literatüründe güvenlik yaklaşımının gelişerek ve genişleyerek geçirdiği dönüşüm anlatılmıştır.

Güvenlik kavramı, Soğuk Savaş sonrasında tehdit kavramının da genişlemesiyle birlikte genişleyen ve derinleşen bir boyut kazanmıştır. Bulaşıcı hastalıklar, etnik çatışmalar göç ve çevresel sorunların da tehdit olarak değerlendirilmesiyle birlikte güvenlik kavramı da Uluslararası İlişkiler literatüründe farklı tanımlar kazanmıştır. Kopenhag Okulu da güvenliği yeniden tanımlayan ve güvenliğe genişleyen bir boyut kazandıran bir kuramı temsil etmektedir. Bu çalışma Kopenhag Okulu kuramının literatüre kazandırdığı çevresel güvenlik temelinde iklim değişikliği sorunun Türkiye'deki algısını ve toplumun çevresel sorunları algılama biçimini incelemiştir.

1960'lı yıllardan itibaren çevresel sorunlar uluslararası sistemde ve akademik alanda dikkat çekmeyi başarmış ve daha sonra hem akademik çalışmalarda hem de uluslararası müzakerelerde çevresel sorunlar kendisine yer bulmaya başlamıştır. İklim değişikliği uluslararası ölçekte etkisini daha şiddetli ve sık göstermesi ve dünyadaki her coğrafyayı farklı şekillerde etkileme potansiyeline sahip olması açısından diğer çevresel sorunların önüne geçmiştir. Böylece iklim değişikliği etkisini farklı bölgelerde farklı şiddetlerde göstermeye başlamıştır. Bu çevresel sorun temelde çevrenin sürdürülebilirliğini etkilerken aynı zamanda insan ve ekonomiye de tehdit oluşturması gibi farklı açılardan devletlerin ilgisini çekmiştir. Bunun üzerine devletler arasında ortak bir sorun olan iklim değişikliğine karşı bir iş birliği sürecine yönelik çalışmalar için adım atılmıştır. 1990'lardan itibaren uluslararası sistemde iklim değişikliği temelinde bir diplomasi süreci başlamış ve bu süreç günümüzde de devam etmektedir. Bu diplomasi süreci zaman zaman sonuçsuz kalmasına rağmen, taraf ülkelerin sera gazı emisyon azaltımı veya iklim değişikliğine uyum konularında hedef koymaları gibi çalışmalara girişimleri, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşmalarının imzalanması uluslararası boyutta iklim

değişikliği sorunun görünür kılındığının ve politika çalışmalarının yürütülmesi gereken bir alan olarak değerlendirildiğinin göstergesi olmuştur. Böylece uluslararası ölçekte genel olarak iklim değişikliği sorunun siyasallaştırılmış alanda değerlendirildiği ve tehdit olarak algılandığı görülmektedir.

Türkiye ölçeğinde ise, iklim değişikliği sorunlarından etkilendiği ve gelecekte risk faktörü taşıyan bir ülke konumunda olduğu bir gerçektir. Diğer yandan, Türkiye'de 2002 yılı itibariyle iktidara AKP gelmiş ve 17 yıldır iktidarda bulunmaktadır. Bu süreçte AKP'nin ekonomide neoliberal ekonomi politikalarını uyguladığı, bu politikalarla ekonomide önce yükselen daha sonra da düşen bir grafik çizdiği görülmektedir. Ancak burada önemli noktalardan birisi neoliberal politikalarının tek sonucunun ekonomi üzerinde olmamasıdır. Neoliberal politikalar çevre üzerinde de etkisini göstermiş ve çevresel tahribatların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Böylece çevresel sorunların ve tahribatların artmasıyla birlikte 2000'li yıllarda Türkiye'de toplum bilincinde de artış olduğu ve çevre hareketlerinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu çerçevede çalışma *üç* önemli bulguya sahiptir. *Birincisi,* çevre hareketleri özelinde Türkiye'de toplum söylemlerine baktığımızda, çevresel tahribatları çevrenin sürdürülebilirliğine, ekonomik geçim kaynaklarına ve insan sağlığına karşı tehdit olarak algılamaktadırlar. Bir başka ifadeyle, toplum söyleminde çevresel sorunlara karşı çevresel güvenliğe ve ekonomik güvenliğe yönelik söylemlerin olduğu görülmüştür. Bu tehditlere karşı yerel halk, gönüllü çevreci aktivistler ve çeşitli STK'ların bir araya gelmesiyle tepkilerini direniş şeklinde ortaya koymuşlardır. Burada yapılacak olan termik santralleri, binaları ya da maden çalışmalarını varlıklarına tehdit olarak görmüşler ve buna karşı acilen önlemler alınması için tepkilerini göstermiş ve hükümet yetkilileriyle irtibata geçmeye çalışmışlardır. Kısacası, 2000'li yıllarda Türkiye'de toplum söylemlerinde çevre sorunları hayati bir tehdit olarak algılandığı görülmektedir.

İkincisi, iklim değişikliği sorunu özelinde ise Türkiye'de hükümet söylemlerine baktığımızda, 2000'li yıllar süresince öncelikle uluslararası müzakereler sürecine aktif bir katılım gösterdiği açıktır. Türkiye insan kaynaklı oluşan iklim değişikliği sorununu önlemek için hazırlanmış olan UNFCCC'ye taraf olması ve Kyoto Protokolü'nü imzalaması gibi önemli adımları attığı görülmüştür. Diğer taraftan, Paris Anlaşması'nı imzalamasına rağmen hala mecliste onaylamaması ve uluslararası diplomaside kendi 'özel durum ve koşullarını' kabul ettirmeye çalışmasının sonucu olarak bu müzakere süreçlerine katılımının geç olması, iklim değişikliğiyle mücadeleyi geriden takip etmesine neden olmuştur. Ayrıca UNFCCC Sekreteryası'na sunulan Ulusal Bildirimler,

Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadeledeki genel tablosunu çizmektedir. Türkiye bu süreçte ulusal ölçekte ise, İDES ve İDEP'i hazırlayarak, iklim değişikliği politikalarının temelini atmıştır. İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı ile iklim değişikliğiyle mücadelenin yanı sıra uyum çalışmalarının da sağlanmasının önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca 2000'li yıllar süresince AKP hükümetinin hazırladığı hükümet programlarında iklim değişikliğine yapılan vurgu konusunda gelişmeler olduğu iklim değişikliğinin ilk hükümet programlarında yer almazken sonradan kendisine yer bulduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, çevre ve iklim değişikliği konularında koordinasyon sağlayan Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bütçe ayrımının olduğu da görülmektedir. Böylece Çevre ve Şehrcilik Bakanlığı altında iklim ve çevre konusunda yönelik kaynak aktarımının varlığından da bahsedilebilir. Son olarak, AKP iktidarı döneminde hazırlanan kalkınma programlarında iklim değişikliği sorununa yer verildiği ve bu sorunun dikkate alınarak planlarının yapılması gerektiğine vurgu yapıldığı gözlemlenmiştir. Kısacası, Türkiye'nin iklim değişikliğine karşı hükümet söylemlerinde zaman içerisinde iklim değişikliğini bir tehdit olarak algıladığı ve bu tehdide karşı önlemlerin alınmasının gerekliliğine vurgu yaptığı, sorunu görünür kıldığı ve bu soruna karşı çalışmalar, projeler, raporlar ve politikalar hazırladığı görülmüştür. Ayrıca iklim değişikliğiyle mücadele yapılan proje ve çalışmalarda kamusal harcamalara vurgu yapıldığı hatta finansman konusunu uluslararası müzakerelerde yıllardır ileri sürerek Türkiye'nin mali yardımlardan faydalanması gerektiğine vurgu yaptığı görülmektedir. Böylece 2000'li yıllarda AKP hükümeti iklim değişikliği sorununu görünür kılması, proje, çalışma ve politikalar yürütmesi ve kaynak aktarımı yapmasıyla, güvenlikleştirme literatüründe, siyasallaşmış alan dahil etmektedir. Bir başka ifadeyle, Türkiye hükümet söylemlerinde iklim değişikliği sorununu siyasallaştırmaktadır.

Üçüncüsü, 2000'li yıllarda çevresel sorunlara yönelik toplum söylemlerine karşı hükümet söylemlerine baktığımızda, toplumun güvenlik sorunu olarak gördüğü konuları hükümetin yeteri kadar ciddiye almadığı, çevre hareketlerinin aslında başka amacının olduğu şeklinde söylemlere başvurduğu görülmektedir. Böylece çevre hareketlerindeki talepleri dikkate alarak, kaynak aktarımı yaparak, üzerine çalışmalar, proje ve politikalar yürütülecek siyasallaştırılmış alana ya da bu sorunları acil önlemlerin alınması gereken güvenlikleştirme alanına dahil etmemiştir. Bir başka ifadeyle, hükümet söylemlerinin toplum söylemlerini siyasi olmayan alana dahil ettiği görülmektedir.

Son olarak, bu tez çalışması *dört* açıdan önem taşımaktadır. *İlk olarak,* çalışma 2000'li yıllar boyunca, Türkiye'nin çevresel sorunlara ve iklim değişikliğine yönelik genel bir resmini çizmektedir. Toplum söylemlerini ve hükümet söylemlerini incelerken toplum ile devletin nasıl etkileşime girdiğinin resmini çizmesi açısından önemlidir. *İkinci olarak,* Türkiye'nin çevresel güvenlik kavramına yaklaşımının; iklim değişikliği gibi çevresel sorunları genel olarak sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilendirmesi ve toplumun tehdit olarak gördüğü çevresel tahribatları ekonomiye dayandırması şeklinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir. *Üçüncü olarak,* çalışmanın bulgusu Türkiye'nin AKP iktidarı yönetimi süresince iklim değişikliği sorununu siyasallaştırdığı yönündeki bakış açısını sunması açısından önemlidir. *Dördüncü olarak,* bu çalışmanın güvenlikleştirme literatürüne katkısı, hükümet söylemlerinin yanı sıra, toplum söylem ve eleştirilerine karşı hükümetin verdiği cevapların da güvenlikleştirme literatürünün bir parçası olduğunu ortaya çıkarması açısından önemlidir.

Türkiye uluslararası müzakerelere katılım sürecinde uzun yıllardır UNFCCC'de EK-I grubunda yer almasının Türkiye'nin aleyhine bir gruplandırma olduğunu, bu yüzden de ihtiyacı olan finansman desteğini sağlayamadığını ifade ederek geçirmiştir. Bu yüzden iklim değişikliğiyle mücadelede gerekli hedefleri koymaktan geri kalmıştır. Türkiye'nin artan nüfus ve şehirleşmenin getirisi olarak sera gazı emisyonundaki artış ve bu artışın varlığına rağmen artan enerji talebini karşılamak için sera gazı emisyonuna temel katkı sağlayan kömür ve linyit yakıtıyla çalışan termik santralleri artırma girişimleri, iklim değişikliğiyle mücadelede Türkiye'nin plan ve politikalarının uygulamaya geçirilmesi konusunda ne kadar tutarlı olduğunu sorgulamamıza neden olmaktadır. Bu durum çevre ile ilgili çalışmalar yapan uluslararası kuruluşların (örneğin, *Climate Action Tracker [CAT]* [91] ve UNFCCC) eleştirilerinde de görülmektedir. İklim eylemlerini değerlendiren *CAT* Türkiye profiline yönelik son değerlendirmesine göre, Türkiye *"critical insufficent (kritik derecede yetersiz)"* kategorisinde değerlendirilmiştir. Çünkü Türkiye yenilenebilir enerji kaynaklarını çeşitlendirirken aynı zamanda artan enerji talebini karşılamak için termik santrallere de başvurmaktadır. Bu durumun iklim değişikliğiyle mücadelede kömür kullanımını azaltma hedefiyle çeliştiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin iklim değişikliği politikalarının uygulanmasında az bir ilerleme olduğu ve hala Paris Anlaşması'nı

[91] Climate Action Tracker, hükümetlerin iklim eylemlerini izleyen, Paris Anlaşması'nda hedeflenen küresel sıcaklığı 2°C altında ısınmayı ve 1,5°C'de sınırlandırma çabaları üzerine inceleme yapan bağımsız bir bilimsel analizdir (CAT, 2019).

onaylamamış olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden *"role model (rol model)"den* critical insufficent' a kadar altı gruplandırmanın olduğu değerlendirmede Türkiye 2018 yılı itibariyle son sırada olan *critical insufficent* kategorisine yerleştirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin hedeflerini, taraf ülkelerin çoğu uyguladığı takdirde gezegen sıcaklığının 4°C ya da daha fazla olabileceği belirtilmiştir (CAT, 2019).

UNFCCC, Ulusal Bildirimler'e geri dönüş yaparak Bildirimlerin içeriğinin ne kadar şeffaf bilgiler içerip içermediğini değerlendirmektedir. Altıncı Ulusal Bildirim'e yönelik yapılan değerlendirmede, Türkiye'nin politika ve önlemlerde kısmen şeffaf olduğu ve finansal destek ve teknoloji transferi konusunda bilgiye erişimin mümkün olmadığı gibi konularda eleştiri getirmiştir (UNFCCC, 2016, s. 5). Yedinci Ulusal Bildirim'e yönelik yapılan değerlendirmede ise şeffaflık konusunun çoğunlukla şeffaf seviyesine çıkarıldığı ancak finansal destek ve teknoloji transferi konusunda hala bilgiye erişimin mümkün olmadığı belirtilmiştir (UNFCCC, 2019h, s. 6). Böylece Türkiye iklim değişikliğini siyasallaştırmış olmasına rağmen pratikte bu çalışmaları ne kadar uyguladığı ve uluslararası sisteme ne kadar şeffaf olduğu tartışmalı bir konu olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu tez çalışması sadece Türkiye'nin iklim değişikliği algısını değerlendirmek üzere hazırlandığı için pratikte çalışmaları ne kadar uygulandığı konusu başka bir çalışma konusu olabilir. Bunun yanı sıra, bu tez çalışması Kopenhag Okulu kuramı temelinde Türkiye'deki iklim değişikliği ve çevre sorunlarını çevresel güvenlik ve güvenlikleştirme literatüründe değerlendirdiğinden dolayı bu konu söz edimine ağırlık vermeyen günlük pratikleri içeren ya da güvenlikleştirme olgusuna farklı bir yaklaşım getiren Aberystwyth Okulu ve Paris Okulu gibi farklı güvenlik yaklaşımları bağlamında da incelenebilir.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, D., & Ucer, M. (2015). The Ups and Downs of Turkish Growth, 2002-2015: Political Dynamics, the European Union and the Institutional Slide. *Nber Working Paper Series*, 1-32.

Ağır, B. S. (2011). Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı. *Güvenlik Stratejileri, Sayı 22*, 97-131.

AK Parti. (2005). *AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı.* AK Parti İktidarında İlk & En 100: http://www.akparti.org.tr/media/272199/ilk-en-100.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.10.2019.

AK Parti. (2019a, Ekim 12). Hükümetler : Cumhurbaşkanı. *AK Parti*. http://www.akparti.org.tr/ak-kadro/hukumetler/hukumet/recep-tayyip-erdogan/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.10.2019

AK Parti. (2019b, Ekim 12). Hükümetler. *AK Parti*. http://www.akparti.org.tr/ak-kadro/hukumetler/58-hukumet/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.10.2019.

AK Parti. (2019c, Ekim 27). Türkiye Genel İcraatları. *AK Parti.* http://www.akparti.org.tr/media/252915/genel_icraat_kitabi_cift_sayfa_2018.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 27.10.2019.

Ak, T. (2013). *Güvenlik ve Çevresel Güvenlik Ekseninde Silahlı Kuvvetler-Çevre İlişkisi.* Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Akçay, Ü. (2018a, Aralık 27). 2018-2019 krizinin aşamaları. *Gazete Duvar*. https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/12/27/2018-2019-krizinin-asamalari/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 29.11.2019.

Akçay, Ü. (2018b, Aralık 20). 2018'de adım adım krize. *Gazete Duvar*. https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/12/20/2018de-adim-adim-krize/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 29.11.2019.

Akgül-Açıkmeşe, S. (2008). *Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmaları'nda Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme.* Doktara Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Akgül-Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 8, Sayı 30* , 43-73.

Akkuyu. (2019, Ekim 24). Projenin Tarihçesi. *Akkuyu.com*. http://www.akkuyu.com/projenin-tarihcesi adresinden alındı. Erişim Tarihi: 24.10.2019.

Aksu, C. (2011). Sürdürülebilir Kalkınnma ve Çevre . *Güney Ege Kalkınma Ajansı*, 2-31.

Akyıldız, S. (2015, Ağustos). *Yeni Toplumsal Hareketler: Validebağ Direnişi Üzerinden Çevre Hareketleri.* Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Amadeo, K. (2019, February 10). Japan's 2011 Earthquake, Tsunami and Nuclear Disaster. *The Balance*. https://www.thebalance.com/japan-s-2011-earthquake-tsunami-and-nuclear-disaster-3305662 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 02.02.2019

Apak, G., & Ubay, B. (Ed.). (2007). *Türkiye İklim Değişikliği Birinci Ulusal Bildirimi.* Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı.

Arends, J. F. (2015). Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: Avrupa Geleneğinde "Güvenlik" Kavramı. M. Aydın, H. Brauch, M. Çelikpala, U. Spring, & N. Polat (Ed.). *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe* (s. 199-222). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arslan, R. (2016, Şubat 23). Dokuz soruda Cerattepe: Ne oldu, ne olacak? *BBC Türkçe*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160223_dokuz_soruda_cerattepe adresinden alındı. Erişim Tarihi: 02.11.2019.

Avrupa Birliği Başkanlığı. (2018, Ekim 16). Fasıl 27 - Çevre. *Avrupa Birliği Başkanlığı.* https://www.ab.gov.tr/fasil-27-cevre_92.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 19.11.2019.

Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2017). IPA. *ipa.gov.tr*. https://www.ipa.gov.tr/IPA_1070 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 29.12.2019.

Ayata , G., Çağlı, P., Elveriş, İ., Eryılmaz, S., Gül, İ., Karan, U., . . . Yeşiladalı, B. (2013). *Gezi Parkı Olayları, İnsan Hakları Hukuku ve Siyasi Söylem.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydoğan, E. (2004). 1980 den Günümüze Türkiye de Enflasyon Serüveni. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:11 Sayı: 1*, 91-110.

Baldwin, D. A. (1997). The Concept of Security. *Review of International Studies , 23,* s. 5-26.

Balzacq, T. (2005). The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context. *European Journal of International Relations*, 171-201.

Baran, T., & Macar, E. (2017). Değişen Güvenlik Yaklaşımları Örneğinde Kopenhag Okulu'nun Toplumsal Güvenlik Yaklaşımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10 ,Sayı: 54, Issn: 1307-9581* , s. 251-259.

Barlas, N. (2013). *Küresel Krizlerden Sürdürülebilir Topluma: Çağımızın Çevre Sorunları.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Barnett, J. (2001). Security and Climate Change. *Tyndall Centre for Climate Change Research, Working Paper No. 7*, 1-17.

Barnett, J. (2007). Environmental Security and Peace . *Journal of Human Security, Vol. 3, No. 1*, 4-16.

Barnett, J. (2013/2017). Çevre Güvenliği. A. Collins, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları, (N. Uslu, Çev.)* (s. 190-207). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

Basın İlan Kurumu. (2018, Temmuz 9). *8 bakanlık birleştirildi, 2 bakanlığın ismi değişti*. https://www.bik.gov.tr/8-bakanlik-birlestirildi-2-bakanligin-ismi-degisti/ adresinden alındı. 12.11.2019.

Baumert, K., Herzog , T., & Pershing, J. (2005). Navigating the Numbers: Greenhouse Gas Data and International Climate Policy. Washington D.C.: *World Resource Institute.*

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı. (2009). *İklim Değişikliği, Doğal Kaynaklar, Ekolojik Denge, Enerji Verimliliği ve Kentleşme Komisyonu.* Ankara: T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı.

Baylis, J. (2015). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. M. Aydın. (ed.). *Uluslararası İlişkiler Çatışmadan Güvenliğe* (s. 153-166). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Baysal, B., & Lüleci, Ç. (2011). Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri, Sayı 22*, 61-96.

BBC. (2015, Ağustos 28). Türkiye'nin ilk seçim hükümeti açıklandı. *BBC Türkçe.* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150828_turkiye adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.10.2019.

BBC. (2019, Mayıs 31). *Gezi Parkı eylemleri: Protestolarda gün gün neler yaşandı? BBC Türkçe.* https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44304326 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.11.2019.

Bianet. (2019, Nisan 12). "Geleceğimizi Tehlikeye Atan Çırpılar Termik Santrali Projesi Rafa Kaldırılmalı". *Bianet.* https://m.bianet.org/bianet/kent/207422-

gelecegimizi-tehlikeye-atan-cirpilar-termik-santrali-projesi-rafa-kaldirilmali adresinden alındı. Erişim Tarihi: 23.10.2019.

Bigo, D. (2002). Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease. *Alternatives 27*, 63-92.

Bilgin, P. (2010). Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 69-96.

Bingöl, O. (2016). Yeni Güvenlik Yaklaşımları ve 21. Yüzyıl Güvenlik Sorunları. H, Çomak vd. (Ed.), *Uluslararası Güvenlik* (s. 17-44). İstanbul: Beta.

BM Enformasyon Merkezi [UNIC]. (1996). Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi. *UNIC*. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/biyo.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 15.04.2019.

Booth, K. (1991). Security and Emancipation. *Review of International Studies, Vol. 17, No. 4*, 313-326.

Booth, K. (2007). *Theory of World Security (Vol. 105)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Boratav, K. (2017, Ocak 06). IMF verilerinde AKP ekonomisi. *Mülkiye Haber*. http://mulkiyehaber.net/imf-verilerinde-akp-ekonomisi/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 29.11.2019.

Boratav, K. (2018a, Haziran 29). AKP'nin devrettiği ekonomik sorunlar. *Haber Sol*. https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/akpnin-devrettigi-ekonomik-sorunlar-241496 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 29.11.2019.

Boratav, K. (2018b, Ağustos 10). Ekonomik krize girilirken... *Haber Sol*. https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/ekonomik-krize-girilirken-245110 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 29.11.2019.

Boratav, K. (2019, Temmuz 05). Ekonomik bunalımın seyri. *Haber Sol*. https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/ekonomik-bunalimin-seyri-265954 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 29.11.2019.

Bostanoğlu, M. (2018). *İklim Değişikliğiyle Mücadele ile Geçen 2017*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı.

Brown, L. R. (1977). Redifining National Security. *Worldwatch Institute*, 1-46.

Buzan, B. (1983). *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Brighton: Wheatsheaf Books.

Buzan, B. (1991, July). New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century. *International Affairs, Vol. 67 No. 3*, s. 431-451.

Buzan, B. (1997). Rethinking Security after the Cold War. *Cooperation and Conflict, 32(1)*, 5-28.

Buzan, B., & Waever, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security.* New York: Cambridge University Press.

Buzan, B., Jones, C., & Little , R. (1993). *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism.* New York: Columbia University Press.

Buzan, B., Waever, O., & Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework For Analysis.* Colorado: Lynne Rienners Publishers.

CAT. (2019, September 19). *Turkey. Climate Action Tracker.* https://climateactiontracker.org/countries/turkey/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 18.11.2019.

Climate Focus. (2017, January). COP 22 - Marrakech: A slow climb to the top. *Climate Focus:* https://climatefocus.com/sites/default/files/pw.20170117%20COP22%20Marrakech_Briefing%20v%201.0%20FIN.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 10.05.2019.

COP23. (2017, November 18). Key Achievements from COP23. *COP23: FIJI: UN Climate Change Conference: Bonn 2017-2018.* https://cop23.com.fj/key-achievements-cop23/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 10.05.2019.

COP24. (2019, May 6). The Katowice Rulebook – main principles of the document. *COP24: Katowice 2018: UN Climate Change Conference.* https://cop24.gov.pl/news/news-details/news/the-katowice-rulebook-main-principles-of-the-document/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.05.2019.

CRED. (2019). About Us. *Center for Research on the Epidemiology of Disasters.* https://CRED.be adresinden alındı. Erişim Tarihi: 16.03.2019.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Enerji Komisyonu. (2012). *AKP'nin Nükleer Macerasına Hayır!* CHP.

Cumhuriyet. (2014, Aralık 24). Yargıyla inatlaşma. *Cumhuriyet.* http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/174537/yargiyla-inatlasma.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 04.12.2019.

Çetiner, S. (2012). "Sessiz Bahar" Ne Diyor(du)? *Tarla Sera Dergisi (23)*, 18-21.

Çevre Kanununda Değişiklik Yapılması . (2006). Çevre Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No: 5491. *Değişiklik Tarihi: 26.04.2006, 13.05.2006 tarih ve 26167 sayılı Resmi Gazete*. Erişim Tarihi: 20.02.2019.

Çevre ve Orman Bakanlığı. (2008). *İklim Değişikliği ve Yapılan Çalışmalar.* Ankara: T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2002). *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi.* https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 10.03.2019.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2010). *Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi.* Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2012a, Aralık 20). Doha İklim Zirvesi. *Çevre ve Şehricilik Bakanlığı.* https://cygm.csb.gov.tr/doha-iklim-zirvesi-haber-6251 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 15.02.2019.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2012b). *İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı 2011-2023.* Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2012c). *Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2011-2023.* Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2013). *Türkiye İklim Değişikliği 5. Bildirimi.* Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2015, Mayıs 13). Tamamlanan Ulusal Raporlar. *Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü.* http://idub.csb.gov.tr/SayfaIcerik.aspx?Id=6c0af8d3-8f2f-46fd-91f4-620648a4288b adresinden alındı. Erişim Tarihi: 13.10.2019.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2016). *Türkiye İklim Değişikliği 6. Ulusal Bildirimi.* Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018a). *Seventh National Communication on Turkey.* Ankara: Republic of Turkey Ministry of Environment and Urbanization.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018b). *Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Nedir?* izmir.csb.gov.tr: adresinden alındı. Erişim Tarihi: 07.12.2019.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018c). *İklim Değişikliği*. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi: https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362 adresinden alındı

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019a). *2019 Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu.* Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı: Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019b, Kasım 11). . Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Bütçesi Plan ve Bütçe Komisyonu'ndda Kabul Edildi. *ab.csb.gov.tr*. https://ab.csb.gov.tr/cevre-ve-sehircilik-bakanligi-butcesi-plan-ve-butce-komisyonu-nda-kabul-edildi-haber-251188 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 29.12.2019.

Çımrın, F. K. (2015). Bergama Köylü Hareketinin Dünü ve Bugünü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt:14 Sayı:53, Bahar*, 310-317.

Dailymotion. (2016). Mersin Çevrecilerden Akkuyu Protestosu. *Dailymotion.* https://www.dailymotion.com/video/x4x6d5b adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.12.2019.

Dalby, S. (2003). Environmental Insecurities: Geopolitics, Resources and Conflict. *Economic and Political Weekly, Vol. 38, No. 48* , 5073-5079.

Dedeoğlu, B. (2018). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji.* istanbul: Yeniyüzyıl Yayınları.

Derrida, J. (1976). *Of Grammatology, Gayatri Chakravorty Spivak (çev.).* Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press .

Deutsche Welle. (2015, Ağustos 16). Çin'de günde 4 bin kişi hava kirliliğinden ölüyor. *Deutsche Welle.* https://www.dw.com/tr/%C3%A7inde-g%C3%BCnde-4-bin-ki%C5%9Fi-hava-kirlili%C4%9Finden-%C3%B6l%C3%BCyor/a-18652299 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 15.02.2019.

Deutsche Welle. (2016, November 18). İklim için "Marakeş Bildirgesi". *Deutsche Welle Türkçe:* https://www.dw.com/tr/iklim-i%C3%A7in-marake%C5%9F-bildirgesi/a-36433146 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 10.05.2019.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994.* Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2000a). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005.* Ankara: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2000b). *İklim Değişikliği Özel İhtisas Komisyon Raporu.* Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013).* Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Devlet Su İşleri [DSİ] Genel Müdürlüğü. (2019). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 15. Taraflar Toplantısı (COP 15). *DSİ Genel Müdürlüğü, Etüd ve Plan Dairesi Başkanlığı, İklim Değişikliği Birimi*. http://www.dsi.gov.tr/docs/iklim-degisikligi/co%C4%B1p15.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 18.04.2019.

Dışişleri Bakanlığı. (2011, Aralık 12). No:293, 12 Aralık 2011, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Durban şehrinde düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 17. Taraflar Konferansı Hk. T.C. *Dışişleri Bakanlığı*. http://www.mfa.gov.tr/no_293_-12-aralik-2011_-guney-afrika-cumhuriyeti_nin-durban-sehrinde-duzenlenen-birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-so.tr.mfa adresinden alındı. Erişim Tarihi: 15.11.2019.

Dışişleri Bakanlığı. (2019). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. *Dışişleri Bakanlığı.* http://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa adresinden alındı. Erişim Tarihi: 14.11.2019.

DSİ. (2019). Durban Platformu (COP17). *DSİ Genel Müdürlüğü:* http://www.dsi.gov.tr/docs/iklim-degisikligi/cop-de%C4%9Ferlendirme.pdf?sfvrsn=2 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 20.04.2019.

Duru, B. (2001). Viyana'dan Kyoto'ya İklim Değişikliği Serüveni . *Mülkiye, C.XXV, S. 230*, 301-333.

Düzkaya, H. (2017). Sanayileşme ve İktisadi Gelişme (1946-2010). E. Yazıcı (Ed.), *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı.* Akçağ Kitabevi.

Eckstein, D., Hutfils, M.-L., & Winge, M. (2018). *Global Climate Risk Index.* Bonn: Germanwatch.

Ekoiq. (2018, Haziran 18). Çanakkale'nin Termik Santral ile Sınavı: Kaz Dağları Yaşam Mücadelesini Kazanabilecek mi? *Ekoiq.* http://ekoiq.com/2018/06/18/canakkalenin-termik-santral-ile-sinavi-kaz-daglari-yasam-mucadelesini-kazanabilecek-mi/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.10.2019.

Ekolojist. (2018, Nisan 30*)*. Termik Santralin Yararları ve Zararları. *Ekolojist.* http://ekolojist.net/termik-santralin-yararlari-ve-zararlari/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 27.10.2019.

Emlakkulisi. (2016, Mayıs 14). Mersin'de Akkuyu Nükleer Santrali protesto edildi! *Emlakkulisi.* https://emlakkulisi.com/mersinde-akkuyu-nukleer-santrali-protesto-edildi/468069 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.12.2019.

Emmers, R. (2013/2017). Güvenlikleştirme. A. Collins (ed.), *Çağdaç Güvenlik Çalışmaları (N. Uslu, Çev.)* (s. 131-144). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

Endcoal. (2019, July). Number of Coal-fired Power Stations by Country, Glbal Planet Tracker. *Endcoal.* https://docs.google.com/spreadsheets/d/1kXtAw6QvhE14_KRn5lnGoVPsHN3fDZHVMlvz_s_ch1w/edit#gid=191821593 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.11.2019.

Enerjiatlası. (2019, Kasım 20). Kömür ve Linyit Yakıtlı Termik Santraller. *Enerjiatlasi* https://www.enerjiatlasi.com/komur/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 20.11.2019.

Environmental and Energy Study Institute [EESI]. (2019). Timeline of Major UN Climate Negotiations. *EESI.* https://www.eesi.org/policy/international adresinden alındı. Erişim Tarihi: 17.03.2019.

Erhan, Ç. (2003). Küreselleşme Döneminin Tehditleri İle Mücadele. *Stradigma, (5),* 1-15.

Ericksen, P. J. (2008). What Is the Vulnerability of a Food System to Global Environmental Change? *Ecology and Society 13(2): 14.*

Ersoy, E. (2014). Realizm. R. Gözden (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 159-187). İstanbul: İletişim Yayınları.

Evrensel. (2019, Haziran 02). Gezi Parkı direnişinin zaman tüneli (Gün gün dakika dakika yaşananlar). *Evrensel.* https://www.evrensel.net/haber/380489/gezi-parki-direnisinin-zaman-tuneli-gun-gun-dakika-dakika-yasananlar adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.12.2019.

FAO. (2019). About FAO. *FAO*. http://www.fao.org/about/en/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.02.2019.

Gazete Duvar. (2018a, Nisan 03). Akkuyu'da nükleer santralin temel töreni öncesi protesto yasağı getirildi. *Gazete Duvar.* https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2018/04/03/akkuyuda-nukleer-santralin-temel-toreni-oncesi-protesto-yasagi-getirildi/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 02.12.2019.

Gazete Duvar. (2018b, Ekim 11). Yırca'da 4 yıl sonra ilk zeytin hasatı. *Gazete Duvar.* https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2018/10/11/yircada-4-yil-sonra-ilk-zeytin-hasati/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.10.2019.

Gazete Duvar. (2019, Eylül 13). Ağaçlarımızdan ellerinizi çekin. *Gazete Duvar.* https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/09/13/767633/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 24.10.2019.

Giddens, A. (2013). *İklim Değişikliği Siyaseti.* Ankara: Phoenix.

Global Change. (2019). Extreme Weather. *Global Change.* https://nca2014.globalchange.gov/highlights/report-findings/extreme-weather adresinden alındı. Erişim Tarihi: 08.04.2019.

Günboyu Gazetesi (2019, Ağustos 5). Daron Acemoğlu: "2006 yılından bu yana..." Kaynak: Daron Acemoğlu: "2006 yılından bu yana...". *Günboyu Gazetesi.* https://www.gunboyugazetesi.com.tr/daron-acemoglu-2006-yilindan-bu-yana-21228h.htm adresinden alındı. Erişim Tarihi: 30.11.2019.

Gündoğan , A., Baş , D., & Sayman, R. (2015). *A'dan Z'ye İklim Değişikliği Başucu Rehberi.* Ankara: REC Türkiye.

Gürsel, S. (2013). İç Ortam ve Dinamikler: Ekonomi: 2001 Krizi. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilrt III. 2001-2012)* (s. 52-70). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gürsoy, E. (2019, January). 2001-2018 Türkiye'de Ekonomik Denge. *Researchgate.* adresinden alındı. Erişim Tarihi: 16.10.2019.

Güven, Ş. (2017, Ocak 3). Yaşamı savunmak için Çırpılar termik santraline karşı mücadele devam ediyor. *Kuzeyormanlari.org.* https://kuzeyormanlari.org/2017/01/04/yasami-savunmak-icin-cirpilar-termik-santraline-karsi-mucadele-devam-ediyor/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.10.2019.

Haberler. (2014, Şubat 6). AK Parti'nin Üsküdar Adayı Türkmen'den Çılgın Proje. *Haberler.com.* https://www.haberler.com/ak-parti-nin-uskudar-adayi-turkmen-den-uskudar-5634291-haberi/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 24.10.2019.

Haberler. (2016, Ekim 12). Mersin Çevrecilerden Akkuyu Protestosu. *Haberler.* https://www.haberler.com/mersin-cevrecilerden-akkuyu-protestosu-8852301-haberi/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.12.2019.

Habertürk. (2014, Eylül 23). Erdoğan, BM İklim Zirvesinde Konuştu. *Habertürk.* https://www.haberturk.com/gundem/haber/993116-erdogan-bm-iklim-zirvesinde-konustu adresinden alındı. Erişim Tarihi: 19.11.2019.

Harvey, C. (2019, January 11). *Oceans Are Warming Faster Than Predicted*. Scientific American: https://www.scientificamerican.com/article/oceans-are-warming-faster-than-predicted/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 17.03.2019.

Hasasu, C. (2014, Ekim 23). Validebağ'da kim, ne istiyor? *Aljazeera.* http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/validebagda-kim-ne-istiyor adresinden alındı. Erişim Tarihi: 04.12.2019.

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2018). Ödenek (A), Gelir (B)ve Finansman (F) Cetvelleri. *Hazine ve Maliye Bakanlığı.* https://www.hmb.gov.tr/odenek-a-gelir-b-ve-finansman-f-cetvelleri adresinden alındı. Erişim Tarihi: 29.12.2019.

Hobbes, T. (2016). *Leviathan (Çev. S. Lim).* Oxford: Yapı Kredi Yayınları.

Homer-Dixon, T. (1991). On the Threshold Environmental Change as Causes of Accute. *Conflict International Security, 16(2)*, 76-116.

Hürriyet. (2013, Haziran 11). Başbakan Recep Tayyip Erdoğan eylemcilere seslendi. *Hürriyet.* http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-recep-tayyip-erdogan-eylemcilere-seslendi-23468516 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 04.12.2019.

Hürriyet. (2016, Şubat 19). Artvin Cerattepe'de dün gece de maden karşıtı eylem vardı. *Hürriyet.* http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/artvin-cerattepede-dun-gece-de-maden-karsiti-eylem-vardi-40057365 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.12.2019.

ICSU. (2019a). *Overview*. https://council.science/about-us adresinden alındı. Erişim Tarihi: 15.02.2019.

ICSU. (2019b). *The origins of the IPCC: How the world woke up to climate change*. https://council.science/current/blog/the-origins-of-the-ipcc-how-the-world-woke-up-to-climate-change adresinden alındı. Erişim Tarihi: 15.02.2019.

IPCC. (1990). *IPCC First Assessment Report.* [J. T. Houghton, G. J. Jenkis and J. J Ephraums (Eds.)]. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.

IPCC. (2001). *Climate Change 2001: The Scientific Basis. Contribution of Working Group I to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.* [Houghton, J. T., Y. Ding, D. J. Griggs, M. Noguer, P. J. van

der Linden, X. Dai, K. Maskell, and C. A. Johnson (Eds.)]. Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Cambridge University Press.

IPCC. (2007a). *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.* [M.L. Parry, O.F. Canziani, J.P. Palutikof, P.J. van der Linden and C.E. Hanson, (Eds.)], Cambridge, UK, New York: Cambridge University Press.

IPCC. (2007b). *Summary for Policymakers. In: Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.* [Solomon, S., D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K. B. Averyt, M. Tignor and H. L. Miller (Eds.)] Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.: Cambridge University Press.

IPCC. (2007c). *Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.* [Core Writing Team, Pachauri, R.K and Reisinger, A. (eds.)]. Geneva, Switzerland: IPCC.

IPCC. (2013a). *Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovern- mental Panel on Climate Change.* [Stocker, T.F., D. Qin, G.-K. Plattner, M. Tignor, S. K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex, P. M. Midgley (Eds.)] Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Cambridge University Press.

IPCC. (2013b, August 30). *IPCC Factsheet: What is the IPCC?* IPCC: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/FS_what_ipcc.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.04.2019.

IPCC. (2014a). *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.* [Field, C. B., V. R. Barros, D. J. Dokken, K. J. Mach, M. D. Mastandrea, and L. L. White (Eds.)] Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Cambridge University Press.

IPCC. (2014b). *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental*

Panel on Climate Change. [Edenhofer, O., R. Pichs-Madruga, Y. Sokona, E. Farahani, S. Kadner, K. Seyboth, A. Adler, I. Baum, S. Brunner, P. Eickemeier, B. Kriemann, J. Savolainen, S. Schlömer, C. von Stechow, T. Zwickel, and J. C. Minx (Eds.)] Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Cambridge University Press.

IPCC. (2014c). *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.* [Core Writing Team, R.K. Pachauri and L.A. Meyer (eds.)]. Genava, Switzerland: IPCC.

IPCC. (2018). *Global Warming of 1.5 °C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty.* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, H.-O. Pörtner, D. Roberts, J. Skea, P.R. Shukla, A. Pirani, W. Moufouma-Okia, C. Péan, R. Pidcock, S. Connors, J.B.R. Matthews, Y. Chen, X. Zhou, M.I. Gomis, E. Lonnoy, T. Maycock, M. Tignor, and T. Waterfield (eds.)]. Switzerland: In Press.

IPCC. (2019). *About the IPCC.* Working Groups and Task Force: https://www.ipcc.ch/about/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 17.02.2019.

İklim Haber. (2018a). 1.5ºC Özel Raporu Yayımlandı: Küresel Isınmayı 1.5ºC'de Tutmak İçin Her Alanda Hızlı ve Geniş Değişiklikler Gerekiyor. *İklim Haber.* https://www.iklimhaber.org/1-5oc-ozel-raporu-yayimlandi-kuresel-isinmayi-1-5ocde-tutmak-icin-her-alanda-hizli-ve-genis-degisiklikler-gerekiyor/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.03.2019.

İklim Haber. (2018b, Aralık). COP24 Sona Erdi: Paris Anlaşması'nın Kural Kitabı Kabul Edildi. *İklim Haber.* https://www.iklimhaber.org/cop24-sona-erdi-paris-anlasmasinin-kural-kitabi-kabul-edildi/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 19.04.2019.

İklim Haber. (2019a, 07 30). Düzce'de Sel Bilançosu: 1175 Çiftçi Zararlı, Yüzlerce Ev Hasarlı. *İklim Haber*. https://www.iklimhaber.org/duzcede-sel-bilancosu-1175-ciftci-zararli-yuzlerce-ev-hasarli/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.08.2019.

İklim Haber. (2019b, 07 19). Aşırı Yağışlar Düzce'yi Vurdu: 7 Kişi Kayıp. *İklim Haber*. https://www.iklimhaber.org/asiri-yagislar-duzceyi-vurdu-7-kisi-kayip/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.08.2019.

İktisadi Kalkınma Vakfı. (2013). *2020'ye Doğru Kyoto-Tipi İklim Değişikliği Müzakereleri : Avrupa Birliği'nin Yeterliliği ve Türkiye'nin Konumu.* İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Yayın No: 268.

İnce, E. (2014 , Aralık 13). *Bergama Altın Madeni Direnişi: Toprağın Bekçileri*. *Bianet.* http://bianet.org/bianet/siyaset/160766-bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri adresinden alındı. Erişim Tarihi: 27.10.2019.

Kadıoğlu, M. (2012). *Türkiye'de İklim Değişikliği Risk Yönetimi.* Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018).* Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Kamu Denetçiliği Kurumu. (2019). *Avrupa Güvenlik Şartı.* https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/902d4--Avrupa-Guvenlik-Sarti.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 24.01.2019

Kaplan, A. (1999). *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları.* Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınlan No: 19.

Kaya, Y. (2017). Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 14, Sayı 54*, 87-106.

Kazaz, G., & Kara, Ö. (2016). *Türkiye'nin Kömür Hikayeleri.* İstanbul: Yeşil Düşünce Derneği.

Keleş, R., & Hamamcı, C. (2005). *Çevre Politikası.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Kılıçaslan, E. (2016). Kopenhag Okulu. H. Ç. (Ed.) içinde, *Uluslararası Güvenlik* (s. 45-64). İstanbul: Beta.

Kıvılcım, İ. (2015). Paris Notları II: Kyoto'dan Farklı Daha Esnek Bir İklim Rejimi Geliyor: Paris Anlaşması ve Türkiye'nin Konumu. *İktisadi Kalkınma Vakfı, 172,* 1-7.

Kıvılcım, İ., & Kilit, G. (2015). 2015 İklim Değişikliği Anlaşması İçin Lima Çağrısı. *Ekonomik Forum,* 66-71.

Kızıl, K. (Yöneten). (2016). *Ölmez Ağaç: Yırca Direnişi* [Sinema Filmi].

Künar, A. (2002). *Don Kişot'lar Akkuyu'ya Karşı; Anti-Nükleer Hikayeler*. Ankara: Başak Matbaacılık.

Leroux, M. (2005). *Global Warming - Myth or Reality? : The Erring Ways of Climatology*. Lyon, France: Praxis Publishing.

Levy, M. A. (1995). Is the Environment a National Security Issue? *International Security, Vol. 20, No. 2* , 35-62.

Machiavelli, N. (1994). *Prens (Çev. N. Güvenç).* İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Mazlum, S. C. (2013). Küresel İklim Politikasında Yeni Döneme Açılan Kapı: Doha Geçidi. *EKOIQ*, 92-96.

Mazlum, S. C. (2015). Paris Yolunda: İklim için Lima Çağrısı. *EKOIQ*, 82-87.

McDonald, M. (2008). Securitization and the Construction of Security. *European Journal of International Relations, Cilt: 14, No:4.*, 563- 587.

McSweeney, B. (1996, January). Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School. *Review of International Studies, Vol. 22, No. 1*, s. 81-93.

McSweeney, B. (2004). *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations.* Cambridge: Cambridge University Press.

Mearsheimer, J. J. (1994-1995). The False Promise of Inernational Institutions. *International Security, Vol. 19, No. 3*, s. 5-49.

MGM. (2019a). *2018 Yılı İklim Değerlendirmesi.* Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.

MGM. (2019b). *İklim Nedir Nasıl Oluşur?* Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğü: https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/sss/iklimnedir.pdf adresinden alındı

Millennium Project. (2019). *Environmental Security Study.* http://107.22.164.43/millennium/es-2def.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 30.01.2019

Milliyet. (2011a, Haziran 8). Kalkınma Bakanlığı kuruldu. *Milliyet.* http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/kalkinma-bakanligi-kuruldu-1400117 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.11.2019.

Milliyet. (2011b, Ağustos 01). 'İnternete baktım, nükleer santraller temiz'. *Milliyet.* http://www.milliyet.com.tr/gundem/internete-baktim-nukleer-santraller-temiz-1421569 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 08.11.2019.

Miş, N. (2014). Güvenlikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenlikleştirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi (AID), 6 (2)*, 345-381.

NASA. (2017a, August 7). What Are Climate and Climate Change? *NASA.* https://www.nasa.gov/audience/forstudents/5-8/features/nasa-knows/what-is-climate-change-58.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 13.03.2019.

NASA. (2017b, May 14). What Is Climate Change? *NASA.* https://www.nasa.gov/audience/forstudents/k-4/stories/nasa-knows/what-is-climate-change-k4.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 13.03.2019

NASA. (2017c, June). Ice Sheets. Global Climate Change Vital Signs of The Planet. *NASA.* https://climate.nasa.gov/vital-signs/ice-sheets/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 16.03.2019.

NASA. (2018, November). Sea Level. Global Climate Change Vital Signs of The Planet. *NASA.* https://climate.nasa.gov/vital-signs/sea-level/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 16.03.2019.

NASA. (2019, March 27). Evidence. *NASA.* https://climate.nasa.gov/evidence/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 27.03.2019.

National Snow & Ice Data Center. (2019, March 20). Glaciers and climate change. All About Glaciers. *NSIDC*. https://nsidc.org/cryosphere/glaciers/questions/climate.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 20 Mart 2019.

NATO. (1991). Strategic Concept. *NATO*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm# adresinden alındı. Erişim Tarihi: 24.01.2019

Neziroğlu, İ., & Yılmaz , T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri: Cilt 10 (11 Ocak 1999-).* Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.

NOAA. (2018, June 25). What are El Niño and La Niña? *NOAA.* https://oceanservice.noaa.gov/facts/ninonina.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 24.03.2019.

NOAA. (2019). Air Temperature Over Ocean. Ten Signs of a Warming World. *NOAA.* https://cpo.noaa.gov/warmingworld/air_temperature_over_ocean.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 24.03.2019.

NPIC. (1999). DDT. *National Pesticide Information Center*. http://U.orst.edu/factsheets/ddtgen.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 16.01.2019

NTV. (2011, Nisan 11). Büyük Anadolu Yürüyüşü. *NTV.* https://www.ntv.com.tr/turkiye/buyuk-anadolu-yuruyusu,S_JR4BkARE6wsl_PDu7Otg?_ref=infinite adresinden alındı. Erişim Tarihi: 26.10.2019.

NTV. (2016, Şubat 24). Başbakan Davutoğlu'dan Cerattepe açıklaması. *NTV.* https://www.ntv.com.tr/turkiye/basbakan-davutogludan-cerattepe-

aciklamasi,VaYRTHSndkKJU0fSVPaGmA adresinden alındı. Erişim Tarihi: 02.12.2019.

O'Reilly, C. (2008). Primetime Patriotism: News Media and the Securitization of Iraq. *Journal of Politics and Law, Vol. 1, No. 3*, 66-72.

Obi, C. (2000). Globalised images of environmental security in Africa. *Review of African Political Economy, 27:83,* 47-62.

Odatv. (2016, Şubat 21). Artvin direniyor. *Odatv.* https://odatv.com/cerattepeden-davutogluna-yanit-2102161200.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 04.12.2019.

OECD. (2019). *OECD Environmental Performance Reviews: Turkey Highlights 2019* . OECD.

Oxford Dictionaries. (2019a). Security. *English Oxford Living Dictionaries.* https://en.oxforddictionaries.com/definition/security adresinden alındı. Erişim Tarihi: 02.01.2019

Oxford Dictionary. (2019b, Mart 19). Climate Change. *English Oxford Living Dictionaries.* https://en.oxforddictionaries.com/definition/climate_change adresinden alındı

Oxford Dictionary. (2019c, Mart 19). *Global Warming. English Oxford Living Dictionaries.* https://en.oxforddictionaries.com/definition/global_warming adresinden alındı

Özdemir, Ş. (1988). *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık.* Ankara: Palme Yayınları.

Özen, H. (2009). Bergama mücadelesi: doğuşu, gelişimi ve sonuçları. *Researchgate.net*.

Palacio, Z. (2012, September 4). 'Silent Spring' Turns Fifty. *VOA News*. https://www.voanews.com/a/silent-spring-turns-fifty-years-old/1501317.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 13.03.2019.

Pekşen, H., & Güneylioğlu, M. (2015). Tukidides. E. B. (Ed.) içinde, *Savaş Kuramları* (s. 34-53). Ankara: Adres Yayınları.

Peoples , C., & Vaughan-Williams, N. (2010). *Critical Security Studies: An Introduction.* New york: Routledge.

Radikal. (2015, Haziran 29). Validebağ: 10 maddede her şeye rağmen savunmak. *Radikal.* http://www.radikal.com.tr/radikalist/validebag-10-maddede-her-seye-ragmen-savunmak-1387409/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 24.10.2019

REC Türkiye. (2017). *BONN İklim Değişikliği Konferansı.* Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi REC Türkiye.

Resmi Gazete. (2011, Temmuz 17). Bakanlar Kurulu Hakkında Yapılan Güvenoylamasına İlişkin Karar, Karar No. 998 . *Resmigazete.* https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110717-1.htm adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.10.2019.

Ricoeur, P. (2000). *Söz Edimleri Kuramı ve Etik, çev. Atakan Altınörs.* Bursa: Asa Kitabevi.

Romm, J. (2019, April 17). *Scientists explain how climate change made Hurricane Maria so devastating.* Think Progress: https://thinkprogress.org/scientists-climate-change-hurricane-maria-1c8a0b33cf0c/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 26.03.2019.

Sabah. (2013, Haziran 01). Başbakan'dan Gezi Parkı açıklaması. *Sabah.* https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/06/01/basbakan-erdogan-konusuyor adresinden alındı. Erişim Tarihi: 02.12.2019.

Sancak, K. (2013). Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 6*, 123-134.

Sandıklı, A., & Emeklier, B. (2012). Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm. A. S. (ed.) içinde, *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri* (s. 3-67). İstanbul: Bilgesam Yayınları.

Saraçoğlu, N. (2010). *Küresel İklim Değişimi, Biyoenerji ve Enerji Ormancılığı.* Ankara: Efil Yayınevi.

Saygın, H., & Çetin, F. (2018). *Küresel İklim Rejimindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Durumu.* İstanbul: DER Yayınları.

Scheffran, J. (2008). Climate Change and Security. *Bulletin of the Atomic Scientists Vol. 64, No. 2*, 19-25.

Sençerman, Ö. (2013). *Çevresel Güvenlik: Postkoloniyel Dönemde Alman Doğu Afrikası İçin Çatışma Çözümleme Örnekleri.* Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Solak, G. (2018, Temmuz 17). *Direnişin Küllerinden Doğarak Yeni Bir Hayat Kuran Yırca Köyü Kadınları*. Listelist.com: https://listelist.com/yirca-koyu-kadinlari-hanimeli/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 20.10.2019.

Sousa, B. S. (2012, May). *Environmental Security: Ecological Footprint Towards a Greener Future.* Master‘s Thesis. Aalborg: Aalborg University.

Spillmann, K. R., & Bächler, G. (1995). *Environmental Crisis: Regional Conflicts and Ways of Cooperation.* Switzerland: Environment and Conflicts Project (ENCOP), Occasional Paper No. 14.

Su hakkı. (2016, Şubat 19). ‘Cerattepe ve Artvin yenilmeyecek’. *Su Hakkı.* https://www.suhakki.org/2016/02/cerattepe-ve-artvin-yenilmeyecek/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.10.2019.

Şemşit, S. (2010). Avrupa Birliği Göç Politikasının Güvenlikleştirilmesi ve Dışsallaştırılması: Türkiye'ye Yansımaları. *Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Şen, Ö. L. (2013). *A Holistic View of Climate Change and Its Impacst in Turkey.* İstanbul: Istanbul Policy Center: Sabancı University.

Taksimplatformu. (2013, Haziran 1). Taksim Platformundan Basın Açıklaması. *Taksimplatformu.* http://www.taksimplatformu.com/index.php adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.12.2019.

Talu, N. (2015). *Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti.* Ankara: Phoenix .

Talu, N., & Kocaman, H. (2019). *Türkiye'de İklim Değişikliğiyle Mücadelede Politikalar, Yasal ve Kurumsal Yapı.* Ankara: İklimİN.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019a). *BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi.* UNCCD: http://www.cem.gov.tr/erozyon/Files/faaliyetler/collesme/UNCCD_BM_Collesme_ile_Mucadele_Sozlesmesi_(Turkce).pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 27.04.2019.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019b). *Kyoto Protokolü.* http://did.cevreorman.gov.tr/did/Files/KYOTO%20PROTOKOL%C3%9C.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 06.05.2019.

Taş Yapı. (2019, Ekim 25). Çanakkale-Yenice-Çırpılar Termik Santrali. *Taş Yapı.* http://www.tasyapi.com/tr/canakkale-yenice-cirpilar-termik-santrali-09468 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.10.2019.

TBMM. (1982, Kasım 7). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. *TBMM.* https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 23.10.2019.

TBMM. (2003, Ekim). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Katılımımızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. Kanun No: 4990. Ankara: *TBMM Kanunlar Dergisi*. Erişim Tarihi: 28.10.2019.

TBMM. (2004, Mayıs 26). Maden Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişikliğik Yapılmasına İlişkin Kanun, Kanun No: 5177. *TBMM*. https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5177.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 13.11.2019.

TBMM. (2009, Şubat). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolüne Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. Kanun No: 5836. Ankara: *TBMM Kanunlar Dergisi*. Erişim Tarihi: 13.11.2019.

TBMM. (2017, Mart 08). Doha Konferansında Kyoto Protokolünde Yapılan Değişikliklerin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. *TBMM*. https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6973.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 13.11.2019.

TCMB. (2019, Ekim 16). Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı. *TCMB*. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF adresinden alındı. Erişim Tarihi: 16.10.2019.

TDK. (2006a, 09 26). *Güvenlik*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c3776bad7d099.27965620 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 02.01.2019

TDK. (2006b, Eylül 26). *Çevre*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c6bea32630616.86174337 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 15.01.2019

TDK. (2019). *Antropojenik*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=17853 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 16.03.2019.

TEMA (2018, Temmuz 30). Kazdağı'nda planlanan termik santralin ÇED kararı mahkemeye taşındı. *TEMA*. http://www.tema.org.tr/web_14966-2_1/entitialfocus.aspx?primary_id=2035&type=2&target=categorial1&detail=si

ngle&sp_table=&sp_primary=&sp_table_extra=&openfrom=sortial adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.10.2019.

The Guardian. (2007, December 12). Full text: Ban-Ki moon speech. Bali climate change conference 2007. *The Guardian.* https://www.theguardian.com/environment/2007/dec/12/bali.climatechange1 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 05.03.2019.

The Guardian. (2013, November 10). This article is more than 5 years old Typhoon Haiyan: at least 10,000 reported dead in Philippine province. *The Guardian.* https://www.theguardian.com/world/2013/nov/10/typhoon-haiyan-thousands-dead-philippines adresinden alındı. Erişim Tarihi: 05.05.2019.

The World Bank. (2019). GDP growth (annual %) - Turkey. *World Bank.* https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2018&locations=TR&start=1990&view=chart adresinden alındı. Erişim Tarihi: 30.11.2019.

Timperley, J. (2017, November 19). *COP23: Key outcomes agreed at the UN climate talks in Bonn*. Carbon Brief: https://www.carbonbrief.org/cop23-key-outcomes-agreed-un-climate-talks-bonn adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.03.2019.

Trombetta, M. J. (2008). Environmental Security and Climate Change: Analysing the Discourse. *Cambridge Review of International Affairs, 21:4*, 585-602.

Tuncer, A. Ö. (2016, Şubat 22). Ölmez ağaç: Yırca direnişi ve direnişin öznesi kadınlar. *baslangicdergi.org*. https://baslangicdergi.org/olmez-agac-yirca-direnisi-ve-direnisin-oznesi-kadinlar/ adresinden alındı

TÜİK. (2019). *National Greenhouse Gas Inventory 1990-2017* . Ankara: Turkish Statiscal Instıtute.

Türk, B., & Erciş, A. (2017). Türkiye'de Çevre Politikası ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri. *International Journal of Social Science, Number: 54*, 351-362.

Türkeş, M., & vd. (2013). *İklim Değişikliğinde Son Gelişmeler: IPCC 2013 Raporu.* İstanbul: İstanbul Politikalar Merkezi: Sabancı Üniversitesi.

Türkiye Barolar Birliği. (2015). *Gezi Raporu.* Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 285.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (2019, Ekim 12). Hükümetler. *TBMM*. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.10.2019.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık. (2014, Eylül 1). *62. Hükümet Programı*. memurlar.net:

https://www.memurlar.net/common/news/documents/481857/hprogram.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.10.2019.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık. (2015, Kasım 25). *64. Hükümet Programı.* aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/64.hukumet_programi.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 01.11.2019.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık. (2016, Mayıs 24). *65. Hükümet Programı.* https://www.akparti.org.tr/haberler/65-hukumet-programi/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 01.11.2019.

Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB). (2016, Mayıs 25). *Nükleer Karşıtı Platform (NKP) Etkinlikleri* . TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, 43. Dönem Çalışma Raporu: http://www.emo.org.tr/ekler/99728336d70e746_ek.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 06.11.2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2015, Ağustos 25). *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*. Basın Açıklaması: https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/34161/basin-aciklamasi.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.10.2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2019a, Ekim 12). Cumhurbaşkanlarımız. *T.C. Cumhurbaşkanlığı*. https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.10.2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2019b, Ekim 12). Biyografi. *T.C. Cumhurbaşkanlığı*. https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/biyografi/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.10.2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı (2019c, September 23). *President Erdoğan attends UN Climate Action Summit 2019*. T.C. Cumhurbaşkanlığı. https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/109765/president-erdogan-attends-un-climate-action-summit-2019- adresinden alındı. Erişim Tarihi: 19.11.2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2018, Ekim 27). *2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı.* Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2019_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 22.10.2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019a). *2020 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı.* Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı. Erişim Tarihi: 11.11.2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019b). *Kalkınma Planları*. http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 29.10.2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019c). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023).* Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Erişim Tarihi: 27.10.2019.

T24. (2011, Haziran 08). 'Büyük Anadolu Yürüyüşü' bitti. *T24.* https://t24.com.tr/haber/buyuk-anadolu-yuruyusu-bitti,149891 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 27.11.2019.

T24. (2012, Haziran 16). Mersin'de kurulacak nükleer santrale akademik veto. *T24.* https://t24.com.tr/haber/mersinde-kurulacak-nukleer-santrale-akademik-veto,206460 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 24.10.2019.

T24. (2018, Temmuz 22). İktisatçı Prof. Korkut Boratav uyardı: 2018'in son 3 ayında küçülme sürecinin başlaması bekleniyor. *T24.* https://t24.com.tr/haber/iktisatci-prof-korkut-boratav-uyardi-2018in-son-3-ayinda-kuculme-surecinin-baslamasi-bekleniyor,671513 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 30.11.2019.

Ullman, R. (1983). Redefining Security. *International Security, Vol. 8, No. 1*, 129-153.

UN Environment. (2019). Why does UN Environment matter? *UN Environment.* https://www.unenvironment.org/about-un-environment/why-does-un-environment-matter adresinden alındı. Erişim Tarihi: 06.03.2019.

UN. (1992). Rio Declaration on Environment and Development 1992. *UN.* http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/19163/Rio_Declaration_on_Environment_and_Development.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alındı. Erişim Tarihi: 15.03.2019.

UN . (1994). *Human Development Report.* New York: Oxford University Press.

UN. (1997, May 23). UN Conference on Environnment Development (1992). The Earth Summit. *UN.* https://www.un.org/geninfo/bp/enviro.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 15.03.2019.

UN. (1998). Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. UNFCCC. Erişim Tarihi: 20.03.2019.

UN. (2002, January 22). Decision 26/CP.7. Amendment to the list in Annex II to the Convention. *Report of The Conference of The Parties on Its Seven Session Held at Marrakesh From 29 October to 10 November 2001*. UNFCCC. Erişim Tarihi: 17.11.2019.

UN. (2019a, March 28). *Secretary-General's Remarks at Press Conference at launch of WMO Statement on the State of the Global Climate in 2018, with General Assembly President, María Fernanda Espinosa and WMO Secretary-General, Petteri Taalas*. United Nations Secretary-General: https://www.un.org/sg/en/content/sg/press-encounter/2019-03-28/secretary-general%E2%80%99s-remarks-press-conference-launch-of-wmo-statement-the-state-of-the-global-climate-2018-general-assembly-president-mar%C3%ADa-fernanda-espinosa-and adresinden alındı. Erişim Tarihi: 28.03.2019.

UN. (2019b). *Climate negotiations timeline*. UN Sustainable Development: https://www.un.org/sustainabledevelopment/climate-negotiations-timeline/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 15.03.2019.

UN. (2019c, May 03). *CHAPTER XXVII ENVIRONMENT: 7. d Paris Agreement.* United Nation Treay Collection: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.05.2019.

UNEP. (1972, June 16). *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*. United Nations Environment Programme : https://www.soas.ac.uk/cedep-demos/000_P514_IEL_K3736-Demo/treaties/media/1972%20Stockholm%201972%20-%20Declaration%20of%20the%20United%20Nations%20Conference%20on%20the%20Human%20Environment%20-%20UNEP.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 17.01.2019.

UNESCO. (2019). *UNESCO in brief - Mission and Mandate*. UNESCO: https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco adresinden alındı. Erişim Tarihi: 19.02.2019.

UNFCCC. (1992). *United Nations Framework Convention on Climate Change.* UNFCCC: https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 19.02.2019.

UNFCCC. (1993, May 1). *The Second World Climate Conference*. UNFCCC: https://unfccc.int/resource/ccsites/senegal/fact/fs221.htm adresinden alındı. Erişim Tarihi: 10.03.2019.

UNFCCC. (1997). *Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change.* http://unfccc.int/cop3/resource/docs/cop3/protocol.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 27.03.2019.

UNFCCC. (1998, Novermber 2). *COP 4.* UNFCCC: https://unfccc.int/process-and-meetings/conferences/past-conferences/buenos-aires-climate-change-conference-november-1998/cop-4 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 27.03.2019.

UNFCCC. (1999). *COP 5.* UNFCCC: https://unfccc.int/process-and-meetings/conferences/past-conferences/bonn-climate-change-conference-october-1999/cop-5 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 29.03.2019.

UNFCCC. (2000a, July 19). *Information Unit for Conventions (IUC).* The international response to climate change: A history: http://unfccc.int/cop3/fccc/climate/fact17.htm adresinden alındı. Erişim Tarihi: 08.04.2019.

UNFCCC. (2000b, 07 19). *Press Backgrounder: A Brief History of the Climate Change Convention.* United Nations Framework Convention on Climate Change - Secretariat: http://unfccc.int/cop3/fccc/info/backgrod.htm adresinden alındı. Erişim Tarihi: 26.03.2019.

UNFCCC. (2000c). *COP 6.* UNFCCC: https://unfccc.int/process-and-meetings/conferences/past-conferences/the-hague-climate-conference-november-2000/cop-6 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.04.2019.

UNFCCC. (2001a). *Climate Change Information Kit.* France: UNEP and UNFCCC.

UNFCCC. (2001b). COP 7. *UNFCCC.* https://unfccc.int/process-and-meetings/conferences/past-conferences/marrakech-climate-change-conference-october-2001/cop-7 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 06.04.2019.

UNFCCC. (2006). COP 12. *UNFCCC.* https://unfccc.int/process-and-meetings/conferences/past-conferences/nairobi-climate-change-conference-november-2006/cop-12 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 14.04.2019.

UNFCCC. (2009). Copenhagen Climate Change Conference-December 2009. *UNFCCC.* https://unfccc.int/process-and-meetings/conferences/past-conferences/copenhagen-climate-change-conference-december-2009/copenhagen-climate-change-conference-december-2009. Erişim Tarihi: 14.04.2019.

UNFCCC. (2011, March 15). FCCC/CP/2010/7/Add.1, Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010. UNFCCC.

UNFCCC. (2013, February 28). FCCC/CP/2012/8/Add.1, Report of the Conference of the Parties on its eighteenth session, held in Doha from 26 November to 8 December 2012. UNFCCC.

UNFCCC. (2014, November 28). Lima COP to Lay Foundation for Paris 2015 Agreement. *UNFCCC.* https://unfccc.int/news/lima-cop-to-lay-foundation-for-paris-2015-agreement adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.05.2019.

UNFCCC. (2015a, February 2). Report of the Conference of the Parties on its twentieth session, held in Lima from 1 to 14 December 2014 . UNFCCC

UNFCCC. (2015b). *Republic of Turkey Intended Nationally Determined Contribution.* UNFCCC.

UNFCCC. (2016, October 21). FCCC/IDR.6/TUR, Report of the technical review of the sixth national communication of Turkey. UNFCCC.

UNFCCC. (2017). Talanoa dialogue. *Informal note by the Presidencies of COP 22 and COP 23* (s. 7-10). Bonn: UNFCCC.

UNFCCC. (2018a, Ağustos 07). List of Parties. *UNFCCC.* https://unfccc.int/process/parties-non-party-stakeholders/parties-convention-and-observer-states?field_national_communications_target_id%5B515%5D=515 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 18.04.2019.

UNFCCC. (2018b, December 11). Second part of the high-level segment. UNFCCC. https://unfccc-cop24.streamworld.de/webcast/second-part-of-the-high-level-segment adresinden alındı. Erişim Tarihi: 18.04.2019.

UNFCCC. (2019a). Parties & Observers. *UNFCCC.* https://unfccc.int/parties-observers adresinden alındı. Erişim Tarihi: 18.04.2019.

UNFCCC. (2019b). Bali Road Map Intro. *UNFCCC.* https://unfccc.int/process/conferences/the-big-picture/milestones/bali-road-map adresinden alındı. Erişim Tarihi: 28.03.2019.

UNFCCC.(2019c). COP 14 Archive. UNFCCC. https://unfccc.int/process/conferences/pastconferences/poznan-climate-change-conference-december-2008/statements-and-resources/coverage-of-cop-14 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 28.03.2019.

UNFCCC.(2019d). Cancun Agreements. *UNFCCC.* https://unfccc.int/process/conferences/pastconferences/cancun-climate-change-conference-november-2010/statements-and-resources/Agreements. Erişim Tarihi: 29.03.2019.

UNFCCC. (2019e). Essential Background - Durban outcomes. *UNFCCC.* https://unfccc.int/process/conferences/the-big-picture/milestones/outcomes-of-the-durban-conference adresinden alındı. Erişim Tarihi: 01.04.2019.

UNFCCC. (2019f). Warsaw Outcomes. UNFCCC. https://unfccc.int/process/conferences/the-big-picture/milestones/outcomes-of-the-warsaw-conference. Erişim Tarihi: 01.04.2019.

UNFCCC. (2019g). What is the Paris Agreement? *UNFCCC*. https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement. Erişim Tarihi: 01.04.2019.

UNFCCC. (2019h, June 17). FCCC/IDR.7/TUR, Report on the technical review of the seventh national communication of Turkey . UNFCCC.

UNFCCCC. (1992/2002). United Nations Framework Convention. *UNFCCC.* https://unfccc.int/sites/default/files/convention_text_with_annexes_english_for_posting.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 04.03.2019.

United Nations Development Programme [UNDP. (2008, October). *The Bali Road Map: Key Issues Under Negotiations.* https://www.undp.org/content/dam/undp/library/Environment%20and%20Energy/Climate%20Change/Bali_Road_Map_Key_Issues_Under_Negotiation.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 25.04.2019.

US EPA. (2019, Mart 19). *United States Environmental Protection Agency*. Climate Change: Basic Information: https://19january2017snapshot.epa.gov/climatechange/climate-change-basic-information_.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 01.03.2019.

U.S. Global Change Research Program. (2018). *2018: Impacts, Risks, and Adaptation in the United States: Fourth National Climate Assessment, Volume II* . Washington, DC, USA: U.S. Global Change Research Program .

Waever, O. (1995). Securitization and Desecuritization. R. D. (ed.) içinde, *On Security* (s. 46-86). New York: Columbia University Press.

Waever, O. (2003, February). *Securitisation: Taking stock of a research programme in Security Studies.* https://docplayer.net/62037981-Securitisation-taking-stock-of-a-research-programme-in-security-studies.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 05.04.2019

Waever, O. (2008). Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18*, 151-178.

Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics.* Philippines: Addison-Wesley Publishing Company.

Williams, M. C. (2003). Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics. *International Studies Quarterly, Vol. 47, No. 4* , 511-531.

WMO. (2018). *WMO Statement on the State of the Global Climate in 2017.* Switzerland: World Meteorological Organization, No. 1212.

WMO. (2019a). *FAQs - Climate*. What is climate?: https://public.wmo.int/en/about-us/FAQs/faqs-climate adresinden alındı

WMO. (2019b). *WMO Statement on the State of the Global Climate in 2018.* Switzerland: WMO-No. 1233.

WMO. (2019c). *World Climate Programme (WCP).* WMO: http://www.wmo.int/pages/prog/wcp/wcp.html adresinden alındı. Erişim Tarihi: 12.06.2019.

Wolfers, A. (1952, December). National Security as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly, Vol. 67 No. 4*, s. 481-502.

World Wildlife Fund [WWF]. (2015). *İklim Değişikliğinin Türler Üzerindeki Etkisi. S.Kalem, Ö.Gürbüz (ed.).* İstanbul: WWF.

Yeni Düzen. (2017, Ağustos 14). Akkuyu'da Nükleer Karşıtı Mücadelenin TarihiKaynak: Akkuyu'da Nükleer Karşıtı Mücadelenin Tarihi . *Yeni Düzen.* http://www.yeniduzen.com/akkuyuda-nukleer-karsiti-mucadelenin-tarihi-92896h.htm adresinden alındı. Erişim Tarihi: 23.10.2019.

Yeşil Artvin Derneği. (2019, Ekim 26). Mücadele Tarihimizden. *Yeşil Artvin Derneği.* http://yesilartvindernegi.org/mucadele-tarihimizden/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 26.10.2019.

Yeşil Gazete. (2014a, Ekim 30). İstanbul Kent Savunması, "Validebağ'da İstanbul'un yaşam savunucuları olarak nöbetteyiz, bekliyoruz". *Yeşil Gazete.* https://yesilgazete.org/blog/2014/10/30/istanbul-kent-savunmasi-validebagda-istanbulun-yasam-savunuculari-olarak-nobetteyiz-bekliyoruz/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.12.2019.

Yeşil Gazete. (2014b, Eylül 29). Soma – Yırcalılar: Zeytinliklerimize el konulurken rızamızı almadılar. *Yeşil Gazete.* https://yesilgazete.org/blog/2014/09/29/soma-yircalilar-zeytinliklerimize-el-konulurken-rizamizi-almadilar/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 03.12.2019.

Yeşil Gazete. (2015, Ağustos 20). Yırca Köyü, Güneşe Dönüyor Yüzünü. *Yeşil Gazete.* https://yesilgazete.org/blog/2015/08/20/yirca-koyu-gunese-donuyor-yuzunu-3/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 02.12.2019.

Yıldırım, C. (2017, September 15). AK Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi. *International Congress on Politicali Economic and Social Studies: Proceedings Volume 2: Economic Studies*. Sakarya, Türkiye: Beşköprü Yayınları.

YSK. (2011, Haziran 22). Karar No : 1070. *YSK.* file:///C:/Users/User/Desktop/TEZ/Tez%20Yazma%20Ba%C5%9Flang%C4%B1%C3%A7/2011-1070se%C3%A7imsonu%C3%A7lar%C4%B1.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 14.10.2019.

YSK. (2015, Kasım 11). 1 Kasım 2015 Pazar Günü Yapılan 26. Dönem Miletvekili Genel Seçimi ile İgili Olarak. *YSK.* http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1Kasim2015/KesinSecimSonuclari/96-D.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 14.10.2019.

YSK. (2018a, Temmuz 4). Karar No: 953. *YSK.* http://ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/77781/2018-953.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 14.10.2019.

YSK. (2018b, Temmuz 4). Karar No: 952. *YSK.* http://ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/77779/2018-952.pdf adresinden alındı. Erişim Tarihi: 14.10.2019.

Yücel, O. (2019, Ağustos 20). Prof. Daron Acemoğlu ile söyleşi: "Hâlâ kriz ekonomisi içindeyiz". *medyascope.tv.* https://medyascope.tv/2019/08/20/prof-daron-acemoglu-ile-soylesi-hala-kriz-ekonomisi-icindeyiz/ adresinden alındı. Erişim Tarihi: 30.11.2019.

Yüksek Seçim Kurulu (YSK). (2019, Ekim 14). *T.C. Yüksek Seçim Kurulu*. 1983-2007 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri: http://ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008 adresinden alındı. Erişim Tarihi: 14.10.2019.

Zillman, J. W. (2009). A history of climate activities. *WMO Bulletin 58 (3)* , 141-150. WMO Bulletin 58 (3) - July 2009.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Sezen KAYA
Doğum Tarihi: 13.09.1994
Doğum Yeri: ADANA
E-Posta Adresi: sezenkaya11@gmail.com

EĞİTİM DURUMU

Yüksek Lisans (2017- 2019): Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Adana

Erasmus (2018): University of Prishtina "Hasan Prishtina", Faculty of Philosophy, Political Science, Kosova

Lisans (2012 – 2017): Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler, Adana

Erasmus (2014 – 2015): Pedagogical University of Cracow, Faculty of Humanities, Political Science, Krakow, Polonya

Lise (2008 – 2012): Adana Ticaret Borsası Lisesi